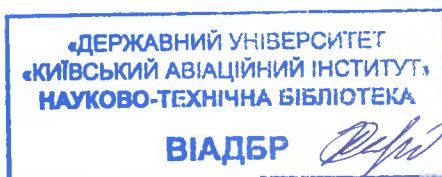

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

БЕЛУГА ЮЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 349.3:364.4-053.2:355.01(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ
ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ
КОНФЛІКТІВ

081 – «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 Ю.М. Белуга

Науковий керівник **Вишновецька Світлана Василівна**, доктор юридичних наук, професор

КИЇВ – 2026

АНОТАЦІЯ

Белуга Ю. М. **Правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут», Київ, 2026.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретико-правових засад соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, а також проблем його нормативного забезпечення в Україні.

У розділі 1 дослідження розкрито поняття та зміст соціального захисту цієї категорії дітей, визначено сучасний стан правового регулювання їхнього соціального забезпечення в Україні, а також проаналізовано міжнародно-правові стандарти захисту дитини в умовах збройних конфліктів.

На підставі аналізу наукових підходів до визначення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» уточнено їх співвідношення та змістовне наповнення. У результаті сформульовано авторське визначення поняття «соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» як комплексу правових, організаційних та соціальних заходів, спрямованих на відновлення порушених прав дітей та створення умов для їх розвитку й реабілітації.

У межах дослідження також визначено ключові особливості соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, що конкретизують зміст запропонованого авторського підходу. Зокрема, встановлено, що: а) соціальний захист реалізується уповноваженими державними органами, органами місцевого самоврядування, соціальними службами, а також іншими установами та організаціями; б) в його основі лежить система специфічних соціальних ризиків, зумовлених воєнними діями, зокрема поранення, каліцтво, контузія, фізичне, психологічне чи сексуальне насильство, викрадення або незаконне вивезення за межі України, залучення до участі у

воєнізованих чи збройних формуваннях або незаконне утримання; в) найбільш поширеними видами соціальної підтримки є грошова та натуральна допомога, догляд і реабілітація, а також надання соціальних послуг; г) реалізація соціального захисту здійснюється через систему економічних, правових, фінансових та організаційних заходів; д) соціальний захист має чітко визначену мету – забезпечення матеріального, психологічного та фізичного благополуччя дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Визначено, що діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є категорією, що перебуває у стані підвищених соціальних ризиків, яка зазнає як прямих (поранення, насильство, втрата близьких), так і опосередкованих (вимушене переміщення, порушення доступу до освіти, соціальна дезадаптація) наслідків війни. Обґрунтовано, що соціальний захист таких дітей повинен включати надання медичної, психологічної, соціальної та освітньої допомоги, а також створення умов для їх повноцінного розвитку та інтеграції у суспільство.

Здійснено аналіз національного законодавства, зокрема підзаконних нормативно-правових актів, та встановлено наявність колізій і прогалин у правовому регулюванні, що ускладнюють правозастосовну практику. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства шляхом запровадження єдиного системного підходу до визначення правового статусу дітей, які постраждали від війни, розширення переліку соціальних гарантій, а також розроблення чітких механізмів їх реалізації.

Встановлено, що значна частина соціальних гарантій на практиці реалізується на локальному рівні та залежить від фінансових можливостей територіальних громад, що призводить до нерівності у забезпеченні прав дітей. Доведено необхідність законодавчого закріплення єдиних державних стандартів соціального захисту, зокрема у сфері надання безоплатного харчування, медичної та психологічної допомоги, а також реабілітаційних послуг.

Проаналізовано останні зміни в законодавстві України, зокрема прийняття Закону України щодо соціального захисту та підтримки дітей, які постраждали

внаслідок збройної агресії, що свідчить про поступове формування системного підходу до вирішення зазначеної проблеми, однак не забезпечує її остаточного вирішення. Водночас обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання, зокрема шляхом усунення законодавчих колізій та розширення кола осіб, які мають право на відповідний статус і соціальний захист.

Окрему увагу приділено аналізу міжнародно-правових стандартів соціального захисту дітей в умовах збройних конфліктів. Встановлено, що основою міжнародного правового регулювання у цій сфері є Конвенція про права дитини, Женевські конвенції та додаткові протоколи до них, а також інші міжнародні акти, які визначають загальні та спеціальні гарантії захисту прав дітей під час війни.

Визначено, що міжнародні стандарти закріплюють принципи особливого захисту дітей як вразливої категорії населення, заборону їх участі у збройних конфліктах, а також обов'язок держав забезпечувати їх безпеку, розвиток і соціальну підтримку. Водночас встановлено, що окремі положення міжнародних актів містять недоліки та не забезпечують повною мірою ефективного захисту дітей, що зумовлює необхідність їх подальшого вдосконалення. Здійснено систематизацію міжнародно-правових стандартів соціального захисту дітей в умовах збройних конфліктів шляхом їх узагальнення, класифікації та об'єднання в єдину систему норм міжнародного права, що містяться в актах ООН (зокрема Конвенції ООН про права дитини та Факультативному протоколі щодо участі дітей у збройних конфліктах), документах ЮНІСЕФ, актах Ради Європи та практиці Міжнародного кримінального суду. Це дозволило виокремити ключові принципи захисту дітей під час війни, зокрема заборону їх залучення до бойових дій, захист від насильства, право на реабілітацію, гуманітарну допомогу, освіту та психологічну підтримку.

Розділ 2 дисертаційної роботи присвячено дослідженню механізму надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, а також особливостям набуття статусу дитини з інвалідністю

внаслідок війни. Проаналізовано систему державних соціальних гарантій для зазначеної категорії дітей, визначено основні форми та види їх соціального захисту.

Встановлено, що процедура отримання відповідних статусів має нормативно визначений характер і реалізується через уповноважені органи опіки та піклування, міжвідомчі комісії та інші компетентні суб'єкти. Проаналізовано законодавчо закріплені підстави для надання статусів, перелік необхідних документів, а також строки та порядок їх розгляду. Визначено, що законодавство України поступово розширює коло підстав для надання відповідних статусів і спрощує процедури їх отримання. Водночас встановлено, що статус дитини з інвалідністю внаслідок війни не є самостійно врегульованим окремим правовим інститутом і фактично не зазнає спеціальної нормативної трансформації з урахуванням вікових особливостей особи. Натомість чинне законодавство передбачає єдиний підхід до регулювання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, який поширюється як на дорослих, так і на дітей, оскільки спеціальний закон, що комплексно врегулював би правовий статус саме дітей цієї категорії, відсутній. У зв'язку з цим значна частина норм Закону України «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» не може бути повною мірою застосована до дітей, що створює правові прогалини у сфері їх соціального захисту.

Обґрунтовано, що набуття зазначених статусів є ключовою юридичною передумовою отримання дітьми комплексу соціальних прав і гарантій, однак потребує подальшого вдосконалення з метою забезпечення повноцінного та дієвого соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Сформульовано авторське визначення поняття «статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Під ним пропонується розуміти закріплений нормами національного та міжнародного права спеціальний правовий статус дитини, обумовлений негативним впливом збройного конфлікту на її життя, здоров'я, розвиток або сімейне середовище, що

встановлюється компетентними органами державної влади та передбачає надання комплексу державних гарантій, пільг, соціальних послуг, реабілітаційної й психологічної допомоги, спрямованих на відновлення порушених прав дитини та забезпечення її належного соціального захисту.

Проаналізовано державні соціальні гарантії для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, які загалом спрямовані на забезпечення їхнього захисту, відновлення та соціальної інтеграції. Комплексне нормативне закріплення таких гарантій щодо цієї категорії дітей фактично міститься лише у проєкті Закону України «Про статус і соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», який на сьогодні не прийнято. Це свідчить про відсутність цілісного законодавчого механізму регулювання державних соціальних гарантій для зазначеної категорії осіб, що зумовлює потребу в подальшому нормативному врегулюванні та систематизації відповідних положень у чинному законодавстві України.

Здійснено аналіз наукових підходів до визначення форм і видів соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Узагальнено позиції вітчизняних учених щодо змісту організаційно-правових форм соціального забезпечення та їх класифікації. На цій основі запропоновано авторський підхід до систематизації форм соціального захисту, відповідно до якого виокремлено грошову, натуральну форми, соціальні послуги, пільги та соціальні гарантії як самостійну форму. Окремо визначено зміст основних видів соціального захисту зазначеної категорії дітей, зокрема статусної підтримки, освітніх пільг, медичної та психологічної реабілітації, оздоровлення та місцевих програм допомоги, що дозволяє комплексно охарактеризувати механізми реалізації державної соціальної політики щодо дітей, які постраждали внаслідок війни.

Розділ 3 присвячено дослідженню міжнародного та зарубіжного досвіду щодо удосконалення правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. У межах розділу здійснено порівняльно-правовий аналіз систем соціального захисту дітей у

Грузії, Сирії, Колумбії та секторі Гази, що дозволило виявити позитивні підходи до забезпечення реабілітації та соціальної адаптації дітей-жертв війни, а також визначити можливості їх адаптації до українських реалій. Проаналізовано специфіку правового регулювання та практики надання соціальної підтримки у зазначених країнах. На основі проведеного дослідження сформульовано напрями удосконалення правового регулювання та впровадження ефективних механізмів соціального захисту дітей в Україні.

Виявлено, що найбільш ефективними практиками є розвиток психосоціальної реабілітації (Грузія), створення центрів психологічної допомоги та відновлення освітньої інфраструктури (Сирія), впровадження програм соціальної інтеграції та професійної підготовки дітей (Колумбія), а також міжвідомча координація та централізоване управління процесами підтримки (досвід Ізраїлю). Особливу увагу приділено досвіду сектору Гази, який демонструє критичні наслідки відсутності дієвих державних механізмів захисту дітей та недостатність міжнародних інструментів у забезпеченні їхніх прав.

Обґрунтовано напрями удосконалення системи соціального захисту дітей в Україні, що включають: розширення мережі центрів психосоціальної підтримки, впровадження системи раннього втручання, посилення міжвідомчої координації, забезпечення доступу до освіти та медичних послуг, розвиток програм фінансової підтримки сімей постраждалих дітей, а також гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів.

Ключові слова: дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, малолітня та неповнолітня особа, соціальний захист, права дитини, статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, статус дитини з інвалідністю внаслідок війни, соціальне забезпечення, соціальна допомога, соціальна підтримка, органи опіки та піклування, правове регулювання, міжнародні стандарти, державні соціальні гарантії, пільги, соціальні ризики, соціальні послуги.

SUMMARY

Beluha Yu. M. Legal Regulation of Social Protection for Children Affected by Armed Conflicts and Hostilities. – Manuscript of the qualification scientific work.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Law, specialty 081 “Law”. – State University “Kyiv Aviation Institute”, Kyiv, 2026.

This thesis examines the theoretical and legal foundations of social protection for children affected by armed conflicts and hostilities, as well as the challenges of its regulatory framework in Ukraine.

Chapter 1 explores the concept and scope of social protection for this category of children, outlines the current state of legal regulation of their social security in Ukraine, and analyses international legal standards for the protection of children in situations of armed conflict.

Based on an analysis of academic approaches to the definitions of “social protection” and “social security,” their interrelation and substantive content have been clarified. Consequently, the author formulates the concept of “social protection of children affected by armed conflicts and hostilities” as a set of legal, organizational, and social measures aimed at restoring violated rights and ensuring conditions for the development and rehabilitation of these children.

The study identifies key features of social protection for children affected by armed conflicts and hostilities:

- a) Social protection is implemented by authorized state bodies, local self-government authorities, social services, and other institutions and organizations;
- b) it is based on a system of specific social risks arising from armed conflicts, including injury, disability, concussion, physical, psychological, or sexual violence, abduction or unlawful transfer abroad, recruitment into armed formations or illegal armed groups, and unlawful detention;
- c) the main types of social support include financial and in-kind assistance, care, rehabilitation, and provision of social services;
- d) social protection is carried out through economic, legal, financial, and organizational measures;

e) the purpose of social protection is to ensure the material, psychological, and physical well-being of children affected by armed conflicts and hostilities.

Children affected by armed conflicts and hostilities constitute a group at heightened social risk. They experience both direct consequences (injuries, violence, loss of family members) and indirect consequences (forced displacement, disruption of access to education, social maladaptation). Social protection for such children should include medical, psychological, social, and educational support, as well as conditions for their full development and integration into society.

An analysis of national legislation, including by-laws, revealed gaps and conflicts in legal regulation that complicate law enforcement. The study substantiates the need to improve legislation through a unified systematic approach to defining the legal status of children affected by war, expanding the list of social entitlements, and establishing clear mechanisms for their implementation.

It has been established that a significant part of social entitlements is implemented at the local level and depends on the financial capacity of territorial communities, which creates inequality in the protection of children's rights. Legal codification of uniform national standards is necessary, particularly regarding the provision of free meals, medical and psychological assistance, and rehabilitation services.

Recent amendments to Ukrainian legislation, including the adoption of the Law of Ukraine on Social Protection and Support for Children Affected by Armed Aggression, indicate a gradual move toward a systematic approach. However, these measures do not fully resolve the problem. Further legal improvements are required, particularly to eliminate legislative conflicts and expand the circle of individuals entitled to the relevant status and social protection.

International legal standards for social protection of children during armed conflicts were analysed. The basis of international legal regulation in this area includes the Convention on the Rights of the Child, the Geneva Conventions and their Additional Protocols, and other international instruments establishing general and specific guarantees for the protection of children during armed conflict.

International standards establish the principles of special protection for children as a vulnerable group, prohibit their participation in armed conflicts, and impose obligations on states to ensure their safety, development, and social support. However, certain provisions of these instruments have shortcomings, which necessitate further improvement. The study systematises international standards by consolidating UN instruments (notably the UN Convention on the Rights of the Child and the Optional Protocol on the involvement of children in armed conflict), UNICEF documents, Council of Europe instruments, and the practice of the International Criminal Court. Key principles identified include the prohibition of children's involvement in hostilities, protection from violence, and the right to rehabilitation, humanitarian aid, education, and psychological support.

Chapter 2 examines the mechanism for granting the status of a child affected by armed conflicts and hostilities and the acquisition of the status of a child with war-related disability. The system of state social entitlements is analysed, including the main forms and types of social protection.

The procedure for obtaining these statuses is legally defined and implemented through authorized guardianship and care bodies, interdepartmental commissions, and other competent authorities. The grounds, required documentation, timeframes, and procedures have been examined. Ukrainian legislation is gradually expanding the grounds for granting these statuses and simplifying the procedures. However, the status of a child with a war-related disability is not separately regulated and does not undergo special age-sensitive adaptation. Instead, a unified approach for persons with war-related disabilities is applied to both adults and children, as no specific law comprehensively regulates the legal status of children in this category. Consequently, significant provisions of the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans and Guarantees of Their Social Protection" cannot be fully applied to children, creating legal gaps.

The acquisition of these statuses is a key legal prerequisite for granting children a full range of social rights and guarantees, though it requires further improvement to ensure comprehensive and effective social protection.

The author defines the “status of a child affected by armed conflicts and hostilities” as a legally established special status under national and international law, resulting from the negative impact of armed conflict on the child’s life, health, development, or family environment. This status is granted by competent authorities and provides state guarantees, benefits, social services, rehabilitation, and psychological support to restore violated rights and ensure proper social protection.

An analysis of state social guarantees shows that they aim to protect, restore, and socially integrate children affected by armed conflicts. A comprehensive legal framework exists primarily in the draft Law of Ukraine “On the Status and Social Protection of Children Affected by Armed Conflicts and Hostilities,” which has not yet been adopted, indicating a lack of unified legislation and the need for further regulation.

Academic approaches to the forms and types of social protection have been reviewed. Domestic scholars’ positions on organizational and legal forms of social security have been summarized. The author proposes a systematisation of forms: cash and in-kind assistance, social services, benefits, and social guarantees as independent categories. Major types include status support, educational benefits, medical and psychological rehabilitation, health and wellness programs, and local assistance initiatives, providing a comprehensive view of the mechanisms of state social policy for children affected by war.

Chapter 3 explores international and foreign experiences in improving legal regulation of social protection for children affected by armed conflicts. Comparative analysis includes Georgia, Syria, Colombia, and the Gaza Strip, identifying effective practices and their applicability to Ukraine.

Best practices include: development of psychosocial rehabilitation (Georgia), establishment of psychological support centres and restoration of educational infrastructure (Syria), social integration and vocational training programs (Colombia), and inter-agency coordination and centralized management (Israel). The Gaza Strip illustrates the consequences of ineffective state mechanisms and insufficient international protection.

Recommendations for Ukraine include: expanding psychosocial support networks, introducing early intervention systems, strengthening inter-agency coordination, ensuring access to education and healthcare, developing financial support programs for families, and harmonising national legislation with international child protection standards in armed conflict.

Keywords: child affected by armed conflicts and hostilities, a minor, social protection, children's rights, child status, child with war-related disability, social security, social assistance, social support, legal regulation, custody and care authority, international standards, state social guarantees, benefits, social risks, social services.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Белуга Ю. М. Механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2022. № 4 (65). С. 107–113. DOI:10.18372/2307-9061.65.17046
2. Белуга Ю. М. Соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: поняття та особливості. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2023. № 3 (68). С. 133–139. DOI:10.18372/2307-9061.68.17984
3. Белуга Ю. М. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2024. № 1 (70). С. 103–111. DOI: 10.18372/2307-9061.70.18490
4. Белуга Ю. М. Міжнародний та зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2024. № 3 (72). С. 129–134. DOI:10.18372/2307-9061.72.19071

5. Белуга Ю. М. Практика Гази у сфері соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: досвід для України. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2025. № 1 (74). 2025. С. 149–154. DOI:10.18372/2307-9061.74.19898

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

6. Белуга Ю. М. Порядок та умови надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Свобода, безпека та незалежність*: тези доповіді XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 лютого 2023 р.). Київ, 2023. С. 424–426.

7. Белуга Ю. М. Проблеми цільового правового регулювання соціального захисту дитини в умовах воєнних дій та збройних конфліктів в Україні. *Актуальні проблеми приватного та публічного права*: тези доповіді V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 березня 2023 р.). Харків, 2023. С. 56–58.

8. Белуга Ю. М. Соціальний захист дітей державою під час воєнного стану. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: тези доповіді VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 28 квітня 2023 р.). Тернопіль, 2023. С. 23–26.

9. Белуга Ю. М. Набуття статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни: проблеми правового регулювання. *Правове забезпечення соціальної сфери*: тези доповіді XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.). Одеса, 2023. С. 227–230.

10. Белуга Ю. М. Щодо поняття та особливостей соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальний захист*: тези доповіді XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6 жовтня 2023 р.). Харків, 2023. С. 298–303.

11. Белуга Ю. М. Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: що це та навіщо? *Соціальна правова політика України в*

умовах воєнного часу та повоєнної відбудови: тези доповіді Всеукр. міждис. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листопада 2023 р.). Київ, 2023. С. 35–39.

12. Белуга Ю. М. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту дитини в умовах збройних конфліктів. *Правові виклики сучасності: вплив інформаційних технологій на приватноправові і публічно правові відносини*: тези доповіді IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 24 листопада 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 90–91.

13. Белуга Ю. М. Міжнародно-правові норми, що стосуються соціального захисту дітей під час збройних конфліктів. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи*: тези доповіді XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 лютого 2024 р.). Київ, 2024. С. 434–437.

14. Белуга Ю. М. Спрощення процедури надання статусу дитині, яка постраждала внаслідок воєнних дій в контексті змін до законодавства України. *Актуальні проблеми приватного та публічного права*: тези доповіді VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 березня 2024 р.). Харків, 2024. С. 219–221.

15. Белуга Ю. М. Набуття статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту*: тези доповіді Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 квітня 2024 р.). Харків, 2024. С. 315–319.

16. Белуга Ю. М. Державні соціальні гарантії дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: новели проєктного законодавства України. *Гуманітарні стандарти правових систем у сучасному світі: виклики, рішення, тенденції*: тези доповіді Міжнар. наук.-практ. конгресу (м. Запоріжжя, 16 травня 2024 р.). Запоріжжя, 2024. С. 8–13.

17. Белуга Ю. М. Досвід окремих країн щодо соціального захисту дітей під час і після збройних конфліктів. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповіді XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 жовтня 2024 р.). Харків, 2024. С. 348–353.

18. Белуга Ю. М. Правові форми та види соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Проблеми*

реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: тези доповіді Всеукр. міждис.наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 листопада 2024 р.). Київ, 2024. С. 134–137.

19. Белуга Ю. М. Грубі порушення прав дітей під час війни. *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: тези доповіді XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 лютого 2025 р.). Київ, 2025. С. 427–429.*

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	16
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	29
1.1. Поняття та зміст соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.....	29
1.2. Сучасний стан правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів в Україні.....	50
1.3. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту дитини в умовах збройних конфліктів.....	58
Висновки до Розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	76
2.1. Механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, та набуття статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни.....	76
2.2. Державні соціальні гарантії дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.....	92
2.3. Форми та види соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.....	106
Висновки до Розділу 2.....	119
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ	

ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ.....	123
3.1. Міжнародний та зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: правові виклики Грузії, Колумбії та Сирії.....	123
3.2. Практика Гази та інших країн у сфері соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: досвід для України.....	136
3.3. Напрями удосконалення правового регулювання та практичного впровадження ефективних механізмів соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.....	150
Висновки до Розділу 3.....	161
ВИСНОВКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179
ДОДАТКИ.....	193

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Захист прав дитини в умовах збройних конфліктів є однією з найбільш гострих та актуальних проблем сучасності. За офіційною статистикою ЮНІСЕФ, кожна дев'ята дитина у світі проживає в регіоні, де триває збройний конфлікт, а кожна третя дитина перебуває в умовах крайньої бідності, що суттєво обмежує можливості її розвитку, здобуття освіти та належного харчування. Такі дані підтверджують, що діти є найбільш вразливою категорією населення, яка найбільше страждає від наслідків війни, криз та бідності. Україна з 2014 року, у зв'язку з антитерористичною операцією на Донбасі, а з 2022 року – повномасштабним вторгненням РФ, була віднесена до країн із найвищими ризиками для життя та розвитку дітей. Війна призвела до зростання кількості неповних сімей, появи дітей, які виховуються у внутрішньо переміщених осіб, а також до загострення проблем тих, хто залишився на окупованих територіях чи у населених пунктах поблизу лінії фронту. Ці діти позбавлені безпечного середовища, нормальних умов для виховання, часто втрачають доступ до освіти та медицини, що створює передумови для довготривалих негативних наслідків як для окремої дитини, так і для суспільства загалом. Однією з найбільших загроз є не лише фізична небезпека, а й психологічні травми: діти стають свідками загибелі близьких, руйнувань, депортацій, насильства, що формує у них відчуття незахищеності та страху. Значна частина неповнолітніх втягнута у бойові дії, піддається примусовим переміщенням чи депортаціям, зазнає катувань або психологічного тиску. У міжнародному праві захист дітей у збройних конфліктах визнається одним із пріоритетів, що підтверджується Декларацією прав дитини 1959 року, Конвенцією про права дитини 1989 року, Факультативним протоколом 2000 року та низкою інших документів. Водночас у практиці багатьох держав, зокрема України, спостерігається нестача законодавчих механізмів, спрямованих на комплексний захист дітей у кризових умовах. Попри те, що держава несе обов'язок дотримання прав дитини навіть в умовах війни, факти порушень – від недоступності освіти до насильницьких депортацій – свідчать про значні

прогалини у цій сфері. Війна руйнує інфраструктуру, знищує школи та лікарні, позбавляючи дітей не лише навчання, а й базового захисту. Діти втрачають родини, домівки, стають біженцями, сиротами або особами з інвалідністю, що різко підвищує ризик їх соціальної ізоляції та дискримінації. За даними Дитячого фонду ООН, за останнє десятиліття в умовах збройних конфліктів у світі загинуло близько 2 мільйонів дітей, мільйони отримали поранення, залишилися без житла або були втягнуті у воєнні дії як дитячі солдати [1, с. 65].

Ці дані свідчать про масштабність проблеми, яка набуває глобального значення. У випадку України загрози посилюються системним характером воєнних злочинів РФ: масові депортації, примусове переміщення, удари по лікарнях і школах, використання дітей у пропагандистських цілях. В умовах, коли міжнародні стандарти декларують обов'язковість захисту прав дітей навіть під час війни, такі порушення є прямим свідченням кризи у сфері реалізації та гарантії прав дитини. Проблема може бути вирішена не лише наданням гуманітарної та психологічної допомоги, але й шляхом термінових змін у національному законодавстві, спрямованих на забезпечення прав дітей у кризових ситуаціях. Важливим є поєднання зусиль державних органів, міжнародних інституцій і громадських організацій у створенні системи, що гарантуватиме дітям право на життя, здоров'я, розвиток та захист від усіх форм насильства навіть в умовах воєнної агресії. Таким чином, актуальність теми полягає в тому, що війна ставить під загрозу саме існування та майбутнє дітей як найбільш вразливої соціальної категорії, і лише своєчасні правові та соціальні заходи можуть запобігти катастрофічним наслідкам для цілого покоління.

Науково-теоретичним підґрунтям цієї дисертації стали праці вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячені проблемам соціального захисту, соціального забезпечення, юридичних гарантій прав людини та механізмів їх реалізації. Значний внесок у розроблення теоретичних засад соціального захисту зробили українські науковці, зокрема В. Бакіров, В. Крижна, Л. Гончарук, В. Дем'янишин, В. Котюк, А. Крупник, С. Прилипко, О. Процевський,

Б. Сташків, Г. Чанишева, О. Гузенко, Т. Хайлова, Н. Болотіна, М. Даніліна, В. Андрушко та інші.

Вагомий внесок у дослідження права соціального забезпечення здійснила О. Тищенко, яка зосереджувала увагу не лише на теоретико-правових засадах, а й на практичних аспектах функціонування системи соціального забезпечення та її правового регулювання.

Проблеми недержавного соціального забезпечення комплексно дослідила А. Панченко.

Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист досліджувала К. Бориченко. Правовідносинам у праві соціального забезпечення присвячена дисертаційна робота С. Синчук.

Питання захисту прав дітей та механізмів їх реалізації розглядали у своїх працях Н. Опольська, М. Пастушенко, С. Кошова, Ю. Трестер, Т. Кулик, І. Борисюк та інші. Проблематика захисту прав дітей в умовах воєнних дій та збройних конфліктів знайшла відображення у дослідженнях Д. Чижова, Н. Степаненко, О. Клименко, Т. Михайліної, А. Француза, І. Саламахіної.

Окремі аспекти міжнародно-правових стандартів захисту прав дітей під час збройних конфліктів досліджували О. Біда, А. Блага, М. Буроменський, А. Бущенко, М. Маніна, В. Репецький, В. Лисик, І. Жаровська, Т. Короткий, а також зарубіжні дослідники Casey-Maslen S. та Vestner T.

Важливе значення для дослідження соціального захисту та соціальної політики мають також праці зарубіжних учених, зокрема В. Артса, Р. Титмуса, П. Пірсона, Й. Хендшеля, С. Брю, М. Вебера, Дж. Гелбрейта, Р. Даля, Дж. М. Кейнса, А. Маршалла, А. Пігу та інших.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює необхідність їх комплексного наукового аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертаційна робота виконана на кафедрі цивільного права і процесу

Державного університету «Київський авіаційний інститут», відповідно до положень Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р, Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 року № 1351-р., Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, яка схвалена Кабінетом Міністрів України 30 вересня 2024 р. № 922-р.

Дисертаційна робота є складовою частиною досліджень, що проводяться в КАІ і спрямовані на підвищення якості соціальної сфери, зокрема кафедральної науково-дослідної роботи «Інститут прийомного виховання у сімейному праві України» (державний реєстраційний номер 0119U03123) 01.09.2018 – 30.06.2023.

Тема дисертації відповідає освітньо-науковій програмі «Право» за спеціальністю «Право» в КАІ (зокрема, ОК 1.3.1, ОК 1.3.2, ОК, 1.3.3. та ОК 1.3.4).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у розробленні та науковому обґрунтуванні теоретичних і практичних засад правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, на основі аналізу норм національного, зарубіжного та міжнародного законодавства, правозастосовної практики, а також наукових доробків вітчизняних і зарубіжних дослідників; у визначенні особливостей правового забезпечення соціального захисту цієї категорії дітей та розробленні пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України й механізмів його реалізації.

Для досягнення поставленої мети у ході дослідження розв'язувалися такі *завдання*:

– розкрити поняття та зміст соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;

– з'ясувати сучасний стан правового регулювання соціального захисту дітей в Україні та виявити його основні проблеми;

– охарактеризувати механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, та набуття статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни;

– розглянути державні соціальні гарантії, передбачені для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;

– класифікувати та розкрити основні форми види соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;

– визначити особливості соціальної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;

– охарактеризувати міжнародно-правові стандарти соціального захисту дітей у збройних конфліктах;

– визначити роль міжнародних організацій та благодійних фондів у забезпеченні допомоги дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;

– розробити теоретико-практичні рекомендації щодо вдосконалення законодавства України та підвищення ефективності правозастосовної практики у сфері соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Об'єктом дослідження виступають правовідносини, що виникають у сфері соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Предметом дослідження є правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Методи дослідження. Під час дослідження використано загальнофілософські, загальнонаукові та спеціальні методи. За допомогою *діалектичного методу* визначено особливості соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, як найбільш вразливої категорії населення, а також виявлено суперечності між нормативним регулюванням і практикою його реалізації (підрозділи 1.1, 1.2). Застосування *системно-структурного методу* дало змогу розглянути систему державних

соціальних гарантій, порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, та проаналізувати взаємодію різних елементів механізму соціального захисту (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). *Порівняльно-правовий метод* дозволив дослідити міжнародно-правові стандарти у сфері захисту дітей в умовах війни, а також виявити подібності й відмінності у правових підходах України, Грузії, Колумбії, Сирії та інших країн (підрозділи 1.3, 3.1, 3.2). Застосування *формально-логічного методу* дало можливість виявити недоліки чинного законодавства України у сфері соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів та сформулювати пропозиції щодо його вдосконалення (підрозділи 2.2, 3.3). За допомогою *історико-правового методу* простежено еволюцію законодавчого закріплення соціальних прав дітей в Україні та міжнародних актах, починаючи від Женевської декларації прав дитини 1924 року до сучасних міжнародних договорів (підрозділ 1.1). *Метод узагальнення* застосовувався для систематизації та аналізу наукових праць українських і зарубіжних дослідників, що дозволило визначити ключові наукові підходи до проблематики соціального захисту дітей у воєнних умовах (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1). Крім того, *метод аналізу та синтезу* допоміг виокремити найбільш проблемні аспекти правового регулювання соціального дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, і запропонувати напрями оптимізації відповідного законодавства та практики його застосування (підрозділи 3.2, 3.3).

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України, закони та підзаконні нормативно-правові акти України. Крім того, було вивчено законодавство окремих зарубіжних держав, присвячене правовому регулюванню соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Емпіричною базою дослідження є офіційна **статистична інформація** Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України, Міністерства охорони здоров'я України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини, а також міжнародних організацій (ЮНІСЕФ, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародного комітету Червоного Хреста), яка містить дані про масштаби порушення прав дітей в умовах війни та заходи, спрямовані на їх захист, а також рішення судів України та Суду ЄС.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним науковим дослідженням теоретичних та практичних проблем правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів у національній правовій науці з урахуванням міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду. Дисертантом запропоновано низку нових положень, висновків і пропозицій, які виносяться на захист. До положень, що мають наукову новизну, зокрема, належать такі:

Вперше:

– визначено поняття «соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» як комплекс правових, організаційних та соціальних заходів, спрямованих на відновлення порушених прав дітей та створення умов для їх розвитку й реабілітації;

– сформульовано авторське визначення статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, із виокремленням його правової та соціальної складових, що дозволяє відмежувати цей статус від суміжних категорій, зокрема дитини-сироти та дитини з інвалідністю внаслідок війни;

– запропоновано авторський підхід до класифікації форм і видів соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, у межах якого розмежовано форми як способи надання соціальної підтримки (грошова, натуральна, соціальні послуги, пільги) та окремо виокремлено соціальні гарантії як самостійну форму, що визначає базові стандарти забезпечення прав дитини, а також види як змістовні напрями її реалізації (статусна підтримка, освітні пільги, медична та психологічна реабілітація, оздоровлення, місцеві програми допомоги), що дозволяє систематизувати механізми соціального захисту, уникнути змішування

відповідних понять у науковій і правозастосовній практиці та підвищити ефективність забезпечення прав і потреб дітей, постраждалих від війни;

– систематизовано міжнародно-правові стандарти соціального захисту дітей в умовах збройних конфліктів, закріплені в Конвенції ООН про права дитини, Факультативному протоколі до неї, документах ЮНІСЕФ, Ради Європи та практиці Міжнародного кримінального суду;

– здійснено порівняльно-правовий аналіз правового регулювання соціального захисту дітей у Грузії, Сирії, Колумбії та секторі Гази, що дозволило виявити позитивні підходи до забезпечення реабілітації дітей-жертв війни та можливість їх адаптації до українських реалій.

Удосконалено:

– класифікацію видів соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, шляхом виділення не лише матеріальних і правових гарантій, а й психологічної, освітньої та медико-реабілітаційної складових;

– науковий підхід до аналізу державних соціальних гарантій дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, зокрема, доведено необхідність урахування їх комплексного характеру та інтеграції з міжнародними стандартами захисту прав дитини;

– механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, в частині адміністративної процедури шляхом зменшення бюрократичних бар'єрів та закріплення єдиної системи соціального супроводу;

– науковий підхід до розуміння змісту соціального захисту дітей, а саме уточнено його місце у системі соціальної політики держави та обґрунтовано потребу його розгляду як окремого напрямку правового регулювання в умовах війни.

Набули подальшого розвитку:

– наукова позиція щодо визначення цільових груп дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, та особливостей надання соціального захисту в умовах воєнного часу;

– розуміння того, що соціальний захист дітей у національному законодавстві України отримує своє подальше розкриття через гармонізацію з міжнародно-правовими стандартами, передусім нормами Конвенції ООН про права дитини та актами ЄС і МОП; при цьому встановлено взаємозв'язок між національними гарантіями та міжнародними зобов'язаннями України;

– пропозиції щодо вдосконалення механізмів надання статусу дитини, яка постраждала від війни, та соціальної реабілітації, з урахуванням досвіду Грузії, Колумбії, Сирії та практики Гази; визначено напрями створення комплексного законодавчого регулювання та практичного впровадження ефективних соціальних гарантій;

– розуміння дискусійності деяких норм національного законодавства щодо соціального захисту дітей (наприклад, критерії надання статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій), які потребують подальшого уточнення для мінімізації ризику зловживань і забезпечення чіткої імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у таких сферах:

– у *науково-дослідній* – для подальшого вивчення проблем соціального захисту дітей, постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, оцінки ефективності національних і міжнародних механізмів соціальної підтримки;

– у *правотворчій* – під час підготовки змін та доповнень до законодавчих актів України щодо соціального захисту дітей, розробки спеціальних нормативних документів про комплексну підтримку дітей, які постраждали від війни;

– у *правозастосовній* – як рекомендації для органів соціального захисту, місцевих адміністрацій, освітніх та медичних установ щодо реалізації прав дітей,

які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, та вдосконалення практики надання соціальної, психологічної, медичної та освітньої допомоги (довідка про впровадження № 260486/8/8-2-25 від 10.12.2025; довідка про впровадження № 25399/7/7.1-25 від 27.11.2025);

– у навчальній – при підготовці підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, коментарів до законодавства про соціальний захист дітей, а також у підготовці фахівців у сфері соціальної роботи, права та гуманітарної допомоги (акт про впровадження в науково-дослідну діяльність КАІ від 31.03.2026).

Особистий внесок здобувача. Дисертація «Правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» Белуги Юлії Миколаївни є самостійною науковою працею, в якій наведено теоретичні положення і висновки, власні ідеї та розробки автора, які дають змогу вирішити поставлені завдання. Усі висновки та практичні рекомендації, винесені на захист, розроблені дисертантом особисто. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

На підставі вивчення тексту дисертації здобувача, наукових праць аспіранта та Протоколу контролю оригінальності (перевірку наявності текстових запозичень виконано в антиплагіатній інтернет системі Strikeplagiarism.com) встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження доповідалися на таких міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми приватного та публічного права» (м. Харків, 2023), «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м. Тернопіль, 2023), «Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальний захист» (м. Харків, 2023), «Соціальна правова політика України в умовах воєнного часу та повоєнної відбудови» (м. Київ, 2023), «Правові виклики сучасності: вплив інформаційних технологій

на приватноправові і публічно правові відносини» (м. Чернівці, 2023), «Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2024), «Актуальні проблеми приватного та публічного права» (м. Харків, 2024), «Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту» (м. Харків, 2024), «Гуманітарні стандарти правових систем у сучасному світі: виклики, рішення, тенденції» (м. Запоріжжя, 2024), «Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 2024), «Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 2024), «Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану» (м. Київ, 2025).

Публікації. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження відображені у 5 наукових статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях та у 14 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (114 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки, із них основного тексту – 176 сторінок. Робота містить 4 додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

1.1. Поняття та зміст соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів

Війна стала кризовим моментом для всіх соціальних інституцій не лише України, а й цілого світу. В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації постраждалими можна вважати 7,5 мільйонів українських дітей, серед нагальних потреб яких є забезпечення технічними засобами реабілітації, довготривале лікування та протезування, оздоровлення, соціально-психологічна реабілітація [2].

У зв'язку з масштабністю наслідків збройної агресії та значною кількістю дітей, які зазнали негативного впливу війни, особливої актуальності набуває питання чіткого визначення поняття дитини як суб'єкта права та об'єкта особливого державного захисту. Від правильного тлумачення цього поняття залежить формування ефективних механізмів соціального та правового захисту, визначення кола осіб, на яких поширюються відповідні гарантії, а також узгодженість національного законодавства з міжнародними стандартами. У національній доктрині та нормативно-правових актах дитина розглядається як особлива соціально-демографічна категорія населення, яка має не лише чітко визначені законом вікові межі, а й власні потреби, інтереси та права, що зумовлює необхідність її підвищеного правового захисту [3].

Конвенція ООН про права дитини у статті 1 визначає дитину як будь-яку людину до досягнення нею 18 років, якщо інше не передбачено законодавством щодо досягнення повноліття раніше [4]. Конвенція МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» у п. е ст. 1 зазначає, що під терміном «дитина»

розуміється особа, яка не досягла віку завершення шкільної освіти або 15 років, залежно від того, що встановлено законодавством [5].

Отже, віднесення особи до категорії «дитина» ґрунтується передусім на віковому критерію, межі якого в міжнародних і національних правових актах еволюціонували від мінімального порогу у 15 років до загальновизнаного стандарту у 18 років.

В українському законодавстві, зокрема у Цивільному та Сімейному кодексах України, використовуються терміни «дитина», «малолітні діти» та «неповнолітні діти», а відповідно до статті 6 Сімейного кодексу України діти поділяються на: «малолітніх (до 14 років) і неповнолітніх (від 14 до 18 років)» [6], що має принципове значення для подальшого аналізу правового статусу дитини у збройному конфлікті.

Таким чином, правовий статус дитини зберігається за особою до досягнення нею вісімнадцятирічного віку, тобто повноліття.

Під поняттям «дитина» розуміється кожна людська істота до досягнення нею 18-ти річного віку (ст. 1 Конвенції ООН про права дитини).

У наукових підходах дитинство розглядається як етап життя від народження до набуття повної соціальної та психологічної зрілості, за якої особа формується як самостійний і повноправний член суспільства [7, с. 94].

Держава зобов'язана забезпечити реалізацію та захист усіх прав кожної дитини. Загальна декларація прав дитини закріплює принцип, за яким усі діти користуються повним обсягом прав без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних або політичних переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, місця народження чи інших обставин, що стосуються самої дитини або її сім'ї. Законодавством має гарантуватися особливий захист дитини й створення належних умов для її фізичного, інтелектуального, морального, духовного та соціального розвитку в безпечному середовищі, що забезпечує свободу та повагу до людської гідності. Під час прийняття нормативно-правових актів пріоритетним має бути принцип

найкращих інтересів дитини [8]. Ці принципи відповідають Конституції України [9] та Закону України «Про охорону дитинства» [10].

П. П. Шляхтун стверджує, що права дитини є правами людини, адаптованими до потреб дітей [11, с. 372-373]. В юридичній енциклопедії права дитини трактуються як система прав та свобод, що визначають правовий статус дитини, враховуючи особливості її розвитку до досягнення повноліття [12, с. 707]. Також під правами дитини розуміють набір можливостей, необхідних для її всебічного розвитку відповідно до вимог середовища, з огляду на незрілість дитини [13].

А. Шульц зазначає, що права дитини становлять цілісну систему соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, зумовлених специфікою фізичного, психічного й інтелектуального розвитку дитини. Такі права визнаються та реалізуються протягом визначеного періоду життя – дитинства, ґрунтуються на засадах природного права й універсальних людських цінностях, закріплених у нормах міжнародного та національного права. Їх забезпечення покладається на державу, суспільство, сім'ю та інших суб'єктів правовідносин, а реалізація і захист здійснюються за допомогою спеціальних правових механізмів [7, с. 95].

Отже, аналіз міжнародних і національних підходів до визначення поняття «дитина» свідчить, що ключовим і універсальним критерієм є вік особи – до досягнення 18 років, а також визнання дитини як особливої соціально-демографічної групи, що потребує підвищеного правового захисту з огляду на фізичну, психічну та соціальну незрілість. Саме ця обставина зумовлює необхідність виокремлення окремих категорій дітей, права яких зазнають підвищеного ризику порушення в умовах надзвичайних ситуацій. Однією з таких категорій є діти, які перебувають у зоні воєнних дій або безпосередньо зазнають впливу збройного конфлікту.

У цьому контексті дитина у збройному конфлікті розглядається як особа, яка не досягла повноліття та перебуває в умовах війни чи воєнного протистояння, а відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та

Конвенції ООН про права дитини, визнається особливо вразливим суб'єктом, що потребує посиленого захисту та спеціальної уваги з боку держави й міжнародної спільноти. Правові документи визначають стандарти їхнього захисту, зокрема, закріплюють неприпустимість вербування дітей до збройних формувань та необхідність забезпечення їхнього фізичного та психологічного благополуччя під час конфлікту.

Отже, дитина у збройному конфлікті – це неповнолітня особа, яка безпосередньо або опосередковано постраждала від наслідків воєнних дій або збройного протистояння. Така дитина може зазнавати різних форм насильства, психологічного чи фізичного тиску, перебувати в умовах обмеженого доступу до основних життєвих потреб, освіти та медичної допомоги. Деякі діти залучаються до воєнних дій, стають вимушеними переселенцями або біженцями, втрачають батьків чи рідних, отримують фізичні та психологічні травми, що впливають на їхній розвиток і подальше життя.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» (далі – Закон): «Дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів – це дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні» [10].

Війна завдає болю та страждань багатьом людям, але найбільше страждають діти, які стають беззахисними жертвами жорстоких порушень їхніх прав. Вони зазнають не лише безпосередньої фізичної небезпеки, втрати домівок і близьких, а й системних порушень основоположних прав, наслідки яких мають довготривалий і часто незворотний характер. Усвідомлення особливої вразливості дітей у збройному конфлікті зумовило необхідність формування в Україні спеціальних механізмів фіксації, розслідування та правової оцінки злочинів, учинених щодо них.

З початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України Офіс Генерального прокурора виокремив окремий напрям документування міжнародних злочинів, учинених російськими військовими щодо українських дітей, з огляду на те, що діти перебувають під особливим захистом норм міжнародного гуманітарного права. Паралельно Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини здійснює постійний збір і систематизацію інформації про факти порушення прав дитини внаслідок воєнних дій, а також інформує Генерального прокурора про виявлені факти міжнародних злочинів щодо дітей і сприяє їх розслідуванню в межах свого мандату. Прокурори органів прокуратури, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, забезпечують нагляд за дотриманням законів у кримінальних провадженнях щодо тисяч правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією РФ, значна частина яких стосується нападів на заклади та установи для дітей [14].

Водночас документування та реагування на найтяжчі порушення прав дітей здійснюються і на міжнародному рівні. Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) через механізм «Діти та збройні конфлікти», що активно впроваджується в Україні за ініціативою радниці Уповноваженого Президента з прав дитини та дитячої реабілітації Дар'ї Герасимчук, документує і розслідує шість найбільш грубих порушень прав дітей під час війни. Це включає напади на школи та лікарні, вбивства і каліцтва дітей, сексуальні злочини, депортацію, вербування дітей для участі в бойових діях та перешкоджання гуманітарному доступу. Такий підхід дозволяє не лише зафіксувати масштаби трагедії, а й вжити необхідних заходів для забезпечення захисту та відновлення прав дітей у постконфліктний період.

Російська федерація систематично порушує заборону на вербування та використання дітей у збройних конфліктах протягом усього російсько-українського протистояння. Також використовує різні засоби, зокрема, фінансові та емоційні методи для залучення українських дітей до участі в збройному конфлікті. Хоча вербування та використання дітей у збройних конфліктах суворо

заборонено як міжнародним гуманітарним правом (Женевські конвенції та їхні протоколи, норми звичаєвого права) і міжнародними нормами з прав людини, так і національним законодавством України. Ця широка правова основа однозначно визначає, що використання дітей у збройних конфліктах є серйозним порушенням міжнародних та національних норм і підлягає безумовному засудженню та покаранню. Як приклад, можемо навести, що російська федерація використовує українських дітей у розвідувальних цілях, залучаючи їх до збору інформації про стратегічні об'єкти через мобільні ігри, які заохочують визначати та фотографувати певні цілі. Також було зафіксовано випадок, коли в одному з раніше окупованих міст російські військові запропонували 12-річному українському підлітку грошову винагороду за інформацію про позиції та особовий склад Збройних Сил України.

Вбивства та каліцтва дітей під час збройного конфлікту є грубими порушеннями прав дитини, що проявляються у навмисному позбавленні життя або заподіянні тяжких фізичних ушкоджень. Існують численні підтвердження того, що російські війська здійснювали вбивства та спричиняли каліцтва серед дітей, зокрема, шляхом обстрілів цивільної інфраструктури та навмисних атак на евакуаційний транспорт, спеціально позначений словом «Діти». Масштаб і тяжкість цих порушень підтверджуються й офіційними даними: за інформацією Міністерства охорони здоров'я України, мінно-вибухові та вогнепальні травми отримали 1316 дітей, причому переважна більшість із них зазнали складних комбінованих ушкоджень і політраум з ускладненим перебігом, що зумовлює потребу не лише у невідкладній медичній допомозі, а й у тривалій післягострій та довгостроковій реабілітації [14].

Діти неодноразово ставали жертвами незаконного застосування росією заборонених методів і засобів ведення війни, зокрема, ураження цивільних об'єктів (міст, сіл, житлових будинків, адміністративних споруд) і особливо охоронюваних об'єктів. Особливо жорстокими були напади на дитячі садки, школи, навчальні заклади, лікарні, медичні транспорти та клініки. Вбиваючи та калічаючи українських дітей, російські військові вчиняють низку військових

злочинів, таких як умисне вбивство, завдання серйозних страждань або тілесних ушкоджень, а також навмисне ураження цивільних осіб або об'єктів, не залучених до бойових дій. Це також є порушенням прав людини, включаючи злочини проти людяності (вбивства, нелюдські дії, завдання важких страждань) і навіть геноцид.

Прикладом стало нанесення 8 липня 2024 року найжорстокішого за весь час ракетного удару по дитячій лікарні «Охматдит», який став трагічним не лише через людські жертви, а й через серйозні психологічні наслідки для дітей, що пережили це. У лікарні, де отримували допомогу діти, які потребували трансплантацій, лікування діалізом або боротьби з онкологічними захворюваннями, двоє дітей (дівчинка 9-ти років та хлопчик 11-ти років) і їх мама загинули, а ще кілька сотень дітей були евакуйовані в інші медичні установи. Хоча більшість із них не отримали фізичних травм, для багатьох це стало важким психологічним потрясінням. Особливо для хворих дітей. Неможливо уявити, що відчували ці діти, адже навіть без фізичних поранень, вони могли зазнати глибоких моральних і психологічних травм, що можуть позначитися на їхньому психічному здоров'ї та розвитку.

Цей випадок – одна з численних трагедій, що відображає жорстокість війни та її вплив на найуразливіших членів суспільства – дітей. Напад на лікарні, де проходять лікування діти, є не лише порушенням міжнародного гуманітарного права, але й свідченням гуманітарної катастрофи.

Моральні та психологічні травми, яких зазнають діти, переживаючи такі події, можуть залишати глибокі та довготривалі наслідки. Для дітей, які й так борються за своє життя через хворобу, напад на лікарню стає додатковим фактором стресу, що здатен вплинути на їх емоційний і психологічний стан, що вимагає спеціалізованої допомоги в рамках посттравматичного стресового розладу.

У таких ситуаціях важливо не тільки надавати фізичну допомогу, але й організувати психологічну підтримку для дітей, медичних працівників і родин.

Підтримка, як у вигляді професійної психологічної допомоги, так і у вигляді соціального захисту, є ключовою для їхнього відновлення.

Ще одним грубим порушенням є викрадення дітей, яке може здійснюватися через незаконну депортацію, примусове переміщення або ув'язнення. Існують достатні підстави стверджувати, що росія використовує такі практики щодо незаконного переміщення українських дітей. Йдеться про тисячі випадків, коли дітей було вивезено до території російської федерації та республіки білорусь або примусово переміщено в межах тимчасово окупованих територій України. Згідно з однією оцінкою, майже 240 тисяч дітей були примусово вивезені до росії, а за іншими даними, кількість таких дітей досягає 448 000. Серед них: діти, що були депортовані або вивезені разом з батьками чи іншими родичами; діти, яких вивезли з дитячих будинків та інших установ, що опікуються дітьми; сироти, що залишилися без батьків внаслідок конфлікту і були депортовані як діти-сироти [15].

Сексуальне насильство над дитиною під час війни є однією з найбільш жахливих форм порушення прав дитини. Це може включати зґвалтування, сексуальні домагання, примушування до проституції, використання дітей у сексуальній торгівлі, а також інші акти насильства, які здійснюються під час конфлікту або як частина терору та помсти. В умовах війни сексуальне насильство стає не лише інструментом фізичного знищення, а й способом психологічного тиску та знищення моральної стійкості цивільного населення, зокрема дітей. Діти, які стали жертвами сексуального насильства, переживають неймовірний стрес, що може мати довготривалі наслідки для їх психічного та фізичного здоров'я. Вони можуть стати об'єктами соціальної ізоляції, переживати травми, які супроводжуються депресією, тривожними розладами, посттравматичним стресовим розладом, а також відчуттям сорому та вини, що вкрай ускладнює їх реабілітацію та відновлення. Дитина, яка пережила сексуальне насильство під час війни, є постраждалою, адже вона не лише зазнала фізичних і психологічних травм, а й втратила своє право на безпечне, здорове дитинство. Важливо зазначити, що таку дитину слід розглядати не лише як

жертву, а й як особу, яка потребує негайної психологічної, медичної та соціальної допомоги для відновлення її фізичного та емоційного стану. Від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, постраждало щонайменше 15 дітей, з яких 14 дівчат та один хлопець. Згідно з Доповіддю Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, зґвалтування та інше сексуальне насильство над дітьми відбувалося під час або після обшуків у будинках, коли російська влада шукала людей, що підтримують українські збройні сили. Комісія встановила скоєння воєнного злочину зґвалтування, а в деяких випадках – воєнного злочину, що полягає у вчиненні сексуального насильства. Ці діяння також становлять катування [16].

І нарешті, відмова у доступі до гуманітарної допомоги є ще одним із серйозних злочинів, який завдає шкоди дітям і порушує їх основні права. Ці порушення включають право на життя, здоров'я, безпеку, право на належний рівень життя, що забезпечує фізичний, інтелектуальний, моральний, культурний, духовний і соціальний розвиток дитини, а також право на свободу, особисту недоторканність, гідність та освіту. Злочин проти дітей через перешкоджання гуманітарному доступу був скоєний у ряді українських міст, зокрема в Тростянці, Ірпені, Маріуполі та Волновасі. Діти, які постраждали від цього, часто опиняються без доступу до необхідних ліків, медичних послуг, їжі та інших основних ресурсів для виживання. Це може призвести до серйозних фізичних і психічних наслідків, таких як голод, хвороби, стрес, тривога, депресія та інші психологічні травми, які важко подолати навіть після закінчення конфлікту. Відсутність гуманітарної допомоги також заважає дітям отримати освіту, що позбавляє їх шансів на нормальний розвиток у майбутньому.

Окремо слід наголосити, що російська федерація систематично обмежує гуманітарний доступ до тимчасово окупованих територій України, районів активних бойових дій, а також місць тимчасового перебування й примусового утримання українських громадян як на ТОТ України, так і на території рф. Такі дії є прямим порушенням норм міжнародного гуманітарного права, оскільки держава-окупант, яка здійснює фактичний контроль над цивільним населенням

на окупованих територіях, зобов'язана забезпечувати належне функціонування медичних та освітніх закладів, підтримання громадського порядку, постачання продовольства і медикаментів, а у разі неможливості – не перешкоджати наданню гуманітарної допомоги третіми сторонами. Проте ці зобов'язання російською федерацією системно ігноруються.

Показовою у цьому контексті є ситуація на Донеччині, де в прифронтовій зоні перебуває близько чотирьох тисяч дітей. Донецька область, яка має найдовшу лінію фронту протяжністю близько 300 км, постійно зазнає інтенсивних обстрілів, унаслідок яких майже щодня гинуть і отримують поранення цивільні особи, руйнуються житлові будинки, об'єкти енергетичної та соціальної інфраструктури. Евакуація дітей до безпечних регіонів є одним із пріоритетних завдань Уряду України, однак росія систематично відмовляється від запровадження «режиму тиші» для її проведення. Більше того, задокументовано численні випадки загибелі та поранення дітей під час спроб евакуації, зокрема з Харківської та Херсонської областей. За даними Національної поліції України, порушено 74 кримінальні провадження за фактами обстрілу евакуаційних колон, зафіксовано 45 таких атак, унаслідок яких загинули 33 особи, з них п'ятеро дітей, що додатково підтверджує системний характер порушень гуманітарного права та цілеспрямовану загрозу життю й безпеці дітей [17].

І саме тому соціальний захист дітей, що постраждали внаслідок війни, є критично необхідним для збереження їхнього фізичного і психічного здоров'я, а також для створення умов для відновлення та подальшого розвитку. Адже як ми бачимо, в умовах збройної агресії діти переживають травматичні події, втрати близьких, вимушену зміну місця проживання, що може призвести до психологічних розладів і проблем із соціальною адаптацією. Без комплексної підтримки такі діти ризикують залишитися вразливими до тривалих наслідків пережитих травм, що може вплинути на їхню здатність навчатися, розвиватися і формувати здорові стосунки в дорослому житті. Соціальний захист забезпечує їм доступ до необхідної медичної допомоги, психологічної реабілітації, захисту

від насильства та експлуатації, а також можливості для освіти та інтеграції в безпечне суспільство. Підтримуючи таких дітей, держава захищає їхні права та інтереси, сприяє формуванню здорового і стабільного покоління, здатного відбудувати і розвивати суспільство в майбутньому. Соціальний захист є також показником гуманності та цивілізованості суспільства, яке в складних умовах знаходить ресурси для захисту своїх найуразливіших громадян. Інвестиція в соціальний захист постраждалих дітей – це внесок у розвиток, стабільність і безпеку країни. Головним завданням у сфері соціального захисту є забезпечення наших громадян, а особливо дітей, своєчасною, доступною, якісною підтримкою, побудова системи надання соціальних послуг та здійснення соціальної роботи, яка буде наближена до кращих європейських практик.

Це надало поштовх для більш глибокого розуміння необхідності посиленого соціального захисту дітей загалом і кожної постраждалої дитини зокрема під час військових конфліктів та збройних дій.

Визначення сутності та особливостей соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, набуває особливої актуальності в складних сучасних умовах, адже соціальний розвиток і соціальний захист мають найважливіше значення для задоволення базових потреб дитини. Сам термін «соціальний захист» у законодавстві не має чіткого визначення і потребує подальшого розроблення та уточнення.

В законодавчих актах України визначення поняття соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, взагалі відсутнє.

Розгляд сутності та змісту поняття соціального захисту завжди є складною і багатогранною проблемою, яку вивчають провідні вчені як в Україні, так і за кордоном.

Поняття «соціальний захист», згідно зі статтею 46 Конституції України, означає «право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них

обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [9]. Іншими словами, це право на матеріальну та соціальну підтримку в різних життєвих ситуаціях, коли особа може потребувати допомоги від держави.

В інших статтях другого розділу Конституції України передбачено такі права громадян у сфері соціального захисту: право на житло; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; право на освіту.

Ці права означають, що держава зобов'язана забезпечувати соціальний захист та підтримку громадянам у цих аспектах їхнього життя.

Поняття соціального захисту почало активно використовуватися на початку ХХ століття, але серед науковців відсутній єдиний підхід та єдина думка щодо тлумачення цього поняття. Тому перш ніж перейти до безпосереднього вивчення питання сутності соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, необхідно окремо уточнити зміст тих понять, які його утворюють, та звернутися до етимології таких визначень як «захист», «соціальний захист» та «соціальне забезпечення».

Вважається, що термін «соціальний» походить від латинського «socialis» і означає: спільний, громадський, тобто такий, що пов'язаний із питаннями спільного життя громади та суспільства.

Що ж стосується поняття «захист», то, наприклад, М. Легенченко вказує, що правовий захист представляє собою систему правових норм, які встановлені законом щодо форм та методів, спрямованих на відновлення порушених прав та захист інтересів особи відповідно до її правового титулу [18, с. 170].

Це визначення дозволяє зробити висновок, що в основному правовий захист відбувається після вчинення порушення права та є активним заходом.

В Тлумачному словнику української мови «захищати» означає: «обороняти, охороняти кого-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних та ін. дій; оберігати, загороджувати, укривати кого-, що-небудь, від

чогось шкідливого, небажаного, небезпечного; пильно стежити за недоторканністю чого-небудь і багато робити для цього; тощо» [19].

Тобто, якщо ми говоримо про таку категорію як «захист», можна дійти висновку, що він виникає у випадку появи небезпеки або загрозливих обставин, які можуть завдати шкоди особі чи призвести до порушення її прав, а також у ситуаціях, коли вже настали негативні наслідки – з метою їх подолання та усунення.

Аналізуючи наукову літературу щодо функціонування системи соціального захисту, можна виділити декілька дефініцій поняття «соціальний захист» з метою дослідження власне соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Так, В. Крижна зазначає: «Що соціальний захист – це система економічних, соціальних, правових, організаційних заходів, що забезпечує працездатній людині і громадянину відповідні умови для поліпшення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску, а непрацездатним та соціально вразливим верствам працездатного населення – гарантії у користуванні суспільними фондами споживання, матеріальну підтримку, зниження податків» [20, с. 219].

За словами М. Даніліної, соціальний захист – це система заходів різного характеру, включаючи правові, соціально-економічні та організаційні, які гарантуються і забезпечуються державою з метою забезпечення гідного життя, тобто матеріального благополуччя на рівні стандартів сучасного розвитку суспільства і вільного розвитку особистості [21, с. 26].

К. Мельник відзначає, що «У більш загальному розумінні соціальний захист можна визначити як обов'язок суспільства, який реалізує держава, щодо утримання конкретної категорії громадян в особливих випадках та особливими засобами за рахунок суспільства» [22, с. 56].

Н. Болотіна соціальний захист трактує як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийняттого рівня життя [23, с. 36].

І. Ярошенко визначає соціальний захист як функцію держави, яка входить у рамки державного управління і спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи. Вона забезпечує створення оптимальних умов для життя і закріплена в системі правових норм, що регулюють суспільні відносини, виникають під час задоволення потреб особи в належному матеріальному забезпеченні зі спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу. Це може включати в себе оплату праці чи додаткові види підтримки у випадках, передбачених законодавством, і розмір такої підтримки не може бути меншим за гарантований державою мінімальний рівень [24, с. 24].

Заслуговує уваги думка К. Бориченко, яка визначає соціальний захист сімей з дітьми як комплекс заходів юридичного, організаційного, економічного і фінансового характеру. Ці заходи спрямовані на забезпечення сім'ям з дітьми права на захист від соціальних ризиків, подолання або пом'якшення їх наслідків [25, с. 15].

Також соціальний захист можна охарактеризувати наступним чином: по-перше, це система соціальних і правових гарантій, спрямованих на забезпечення кожного члена суспільства можливістю реалізувати свої основні соціально-економічні права, особливо право на належний рівень життя, необхідний для нормального розвитку і самореалізації; по-друге, це ефективні інструменти, що сприяють зміцненню солідарності між особами, які отримують доходи, та тими, які не мають можливості заробляти через вік, стан здоров'я або неможливість знайти роботу.

Науковці Л. Дідківська та Л. Головка визначають соціальний захист населення: «як державну підтримку певних груп громадян, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів. Він спрямований на забезпечення гідного рівня життя через правову, фінансову та матеріальну допомогу найбільш уразливим верствам, а також на створення соціальних гарантій для економічно активного населення. Це включає забезпечення належних умов життя та праці

громадян, зокрема, шляхом встановлення соціальних стандартів, прийнятних для країни» [26].

В. Москаленко вказує, що поняття «соціальний захист» – це механізм, який забезпечує досягнення мінімального рівня життя для громадян, система заходів і установ, спрямована на забезпечення належних умов для існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, покращення якості життя та створення сприятливих перспектив [27, с. 42].

П. Шевчук визначає соціальний захист як сукупність організаційно-правових і економічних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я та добробуту населення в конкретних економічних умовах [28].

О. Шерстобоев відзначає, що соціальний захист – це сукупність організаційних, правових і економічних заходів, спрямованих на забезпечення благополуччя кожного індивіда в конкретних економічних умовах. Організаційно-правові заходи включають в себе створення інститутів соціального захисту та встановлення відповідних законів, що регулюють їхню діяльність. Економічні заходи включають у себе розробку механізмів перерозподілу доходів, включаючи оподаткування та інші фінансові платежі та соціальні трансферти [29, с. 330].

Також поняття соціального захисту можна зустріти й у положеннях національного законодавства. Наприклад, у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР соціальний захист визначається як комплекс заходів і інструментів, що мають соціально-економічний та правовий характер і виконуються уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування та матеріальну підтримку [30].

Ще одне використання поняття «соціальний захист» є в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», однак його розуміння наведено лише через ст. 1 цього закону та його завдання: «Створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття; організації

соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів; виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни; надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я» [31].

Можна висувати, що соціальний захист передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави.

Отже, метою соціального захисту в Україні є забезпечення кожному члену суспільства можливості вільно розвиватися та реалізовувати свої здібності незалежно від соціального походження, національної або расової належності. Стаття 24 Конституції України підкреслює, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Тому соціальний захист є одним із інститутів, що гарантує права та свободи громадян.

Соціальний захист є значно вужчим поняттям, ніж соціальна політика і його сфера дії зосереджена на безпосередній підтримці стабільності існування соціальних інститутів, таких як сім'я та освіта, а також на створенні умов для їх добробуту. Соціальна політика встановлює державні соціальні нормативи, стандарти та гарантії, які є ключовим елементом права на соціальний захист в Україні. Їх головна задача – забезпечувати належний рівень життя громадян. Саме соціальні стандарти, нормативи та гарантії визначають рівень доходів населення, що безпосередньо впливає на якість життя.

Сьогодні одним із основних завдань соціальної політики є надання громадянам своєчасної, доступної та якісної підтримки у розвитку системи соціальних послуг та соціальної роботи, орієнтованої на найкращий європейський досвід, що стало особливо актуальним під час війни. Науковці

стверджують про необхідність створення комплексних заходів в Україні, спрямованих на зменшення рівня бідності серед усіх верств населення, підвищення загального рівня життя, забезпечення соціальних гарантій, покращення здоров'я населення та якості життя, що має бути одним із основних пріоритетів соціальної політики України [32, с. 53].

Проте кінцева мета обох напрямів – і соціального захисту, і соціальної політики – однакова: організація та забезпечення соціального захисту соціально занедбаних і нужденних категорій населення. Це демонструється на прикладі надання пасивної підтримки (грошової допомоги) тим членам суспільства, які через певні причини, зумовлені конкретними кризовими ситуаціями, опинилися в скрутному становищі. «Пасивна підтримка» є адресною і передбачає процедуру юридичного оформлення відповідно до визначених законодавством правил. Таким чином, соціальна допомога є одним із механізмів соціального захисту [33, с. 25].

Водночас для розвитку суспільства найважливішими є заходи, спрямовані на запобігання кризовим ситуаціям, що загрожують добробуту дитини та її родини. В таких умовах соціальний захист виконує превентивну, запобіжну функцію – так звану «активну підтримку», захищаючи від соціальних ризиків через соціальне страхування, програми зайнятості, охорону здоров'я, підтримку дитинства та інші заходи.

Отже, соціальний захист передбачає як пасивні, так і активні методи підтримки дітей. Пасивні методи включають фінансову допомогу, тоді як активні методи включають соціальні програми розвитку, реінтеграції та підтримки, профілактику соціальної дезадаптації, сприяння отриманню освіти тощо.

Важливо зауважити, що поняття «соціальний захист» охоплює більш широкий спектр функцій, ніж «соціальне забезпечення», яке в основному відображає систему накопичення та розподілу коштів для матеріальної допомоги, виплат за полісами соціального страхування тощо. Соціальне забезпечення охоплює витрати на утримання, пенсії за втрату годувальника та інші види грошової допомоги, а також надання допомоги в натуральному

вигляді, такої як обслуговування дітей з інвалідністю, соціальний патронаж, соціальний супровід. У часи радянського союзу всі соціальні виплати здійснювалися виключно державою, тому в нашому суспільстві залишилось переконання, що соціальне забезпечення – це лише державна грошова підтримка, яку здійснюють виключно державні органи та установи. Проте, розвиток соціальних відносин сприяв появі громадських (благодійні організації, неурядові фонди) та приватних (меценати, благодійники) форм підтримки [34, с. 130].

Варто зазначити, що в сучасній науці багато дослідників надають пріоритетного значення поняттю «соціальне забезпечення». Деякі з них визначають це поняття як систему взаємовідносин між громадянами, з одного боку, та державними, місцевими органами управління, організаціями, які надають громадянам підтримку через спеціальні фонди, бюджетні кошти, медичну допомогу, пенсії та інші види підтримки у випадках, коли виникають складні життєві обставини, що призводять до втрати або зменшення доходу, збільшення витрат, недостатньої забезпеченості або бідності, з іншого боку.

За дослідженнями Т. Гарасиміва, соціальне забезпечення може бути визначене як система соціальних і правових гарантій, призначених для захисту особи від зловживань іншими, а також спрямованих на забезпечення необхідних умов для розвитку повноцінної особистості, включаючи аспекти життя в сім'ї, праці, відпочинку, управління та інше [35, с. 17-18].

Б. Сташків «соціальне забезпечення» визначає як різновиди та форми матеріальної підтримки, які надаються особам за умовами, передбаченими законом чи угодою, зі створених спеціально для цього фондів, коли ці особи за різних життєвих обставин не мають достатніх ресурсів для життя [36, с. 25].

А. Гончаров вказує на те, що на етапі переходу до ринкових відносин поняття «соціальний захист» поступово витіснило поняття «соціальне забезпечення», яке було типовим для радянської економіки і визначало специфічну організаційно-правову форму соціального захисту, що проводилася безпосередньо державою [37, с. 127].

Можна погодитися з твердженням зарубіжного науковця Г. Стандінга який вважає, що поняття «соціального захисту» є найширшим і означає повний спектр захисних трансфертів, послуг та інституційних гарантій, призначених для захисту населення, яке «ризикає» бути «нужденним». «Соціальне забезпечення» – це термін, який охоплює державну систему прав, пов'язаних із тим, що часто називають непередбаченими ризиками [38].

Отже, соціальне забезпечення включає заходи матеріальної підтримки дитини та її сім'ї, надані як державою, так і суспільством.

Проте більшість науковців у галузі соціального забезпечення висловлює інший погляд на цю проблему, визначаючи соціальний захист і соціальне забезпечення як різні категорії, зосереджуючи увагу на тому, що соціальний захист може включати суспільні відносини, що не пов'язані з соціальним забезпеченням. Іншими словами, термін «соціальний захист» більш об'ємний, включає в себе (або охоплює) ширший спектр об'єктів, таких як соціальне житло, соціальне партнерство тощо.

Однак, також існує більш широке тлумачення соціального забезпечення, яке вказує не лише на відмінність у наукових підходах, але й на схожість понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». Так, Б. Стичинський включає до сфери такі види розподільних відносин: «Надання пенсій; виплату допомоги різним категоріям громадян; соціальне обслуговування осіб похилого віку та непрацездатних; безкоштовне медичне обслуговування та лікування; санаторно-курортне оздоровлення; соціальну допомогу сім'ям з дітьми; забезпечення житлом за рахунок державного або комунального житлового фонду; надання освітніх послуг; можливість безкоштовного або пільгового доступу до культурних надбань» [39, с. 86].

Варто зазначити, що на сьогоднішній день законодавче визначення поняття «соціальне забезпечення» в Україні відсутнє.

Проаналізувавши думки вчених щодо визначення поняття «соціальний захист», «соціальне забезпечення», пропонуємо під соціальним захистом дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, розуміти

діяльність соціально орієнтованої держави, що здійснюється через комплексну систему заходів, які спрямовані на забезпечення належного життєвого рівня таких дітей, надання їм матеріальної, соціальної допомоги й соціальної підтримки, встановлення гарантій, пілг, компенсацій унаслідок виникнення відповідних соціальних ризиків (поранення, каліцтво, контузія, фізичне, психологічне чи сексуальне насильство, незаконне утримання, у тому числі в полоні, викрадення або незаконне вивезення за межі України, батьки якої або один з них, інший законний представник зникли безвісти за особливих обставин або померли (загинули) через отримані внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном, позбавлення батьківського піклування внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів) з метою їх уникнення чи пом'якшення [40, с. 136].

Соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, являє собою систему державної підтримки, яка включає в себе надання юридичної, фінансової та матеріальної допомоги, а також створення соціальних гарантій.

У межах нашого дослідження необхідно зазначити, що особливостями соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів є те, що:

а) соціальний захист реалізується уповноваженими на те державними органами, територіальними громадами, соціальними службами, організаціями тощо;

б) в його основі лежить система ризиків (поранення, каліцтво, контузія, фізичне, психологічне чи сексуальне насильство, викрадення або незаконне вивезення за межі України, залучення до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань чи незаконне утримання);

в) найбільш поширеними видами соціальної підтримки дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є грошова допомога, натуральна допомога, догляд і реабілітація та соціальні послуги;

г) здійснюється через економічні, правові, фінансові, організаційні заходи;

д) має чітко визначену мету – забезпечення матеріального, психологічного, фізичного благополуччя дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів [40, с. 137].

Отже, висновок, якого ми дійшли в результаті нашого дослідження, полягає в тому, що словосполучення «соціальний захист» є тим поняттям, яке найбільш повно відображає похідні складові елементи: соціальне страхування, соціальна допомога, соціальні послуги та державні соціальні гарантії.

Таким чином, соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів – це чіткий концептуальний механізм, за допомогою якого досягається соціальна захищеність дітей, які зазнали поранення, каліцтва, контузії, фізичного, психологічного чи сексуального насильства [40, с. 137].

До дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, належать ті, хто зазнав прямої шкоди через насильство, руйнування їхнього середовища або інші наслідки війни. Це можуть бути діти, які стали жертвами нападу на школи та лікарні, потерпіли від сексуального насильства, контузії, були депортовані або переміщені примусово, втратили батьків через збройний конфлікт або стали жертвами викрадення. Також до цієї категорії належать діти, які пережили відмову в гуманітарній допомозі, голод, травми, психологічні розлади, депресію, стрес та інші серйозні наслідки війни.

Соціальний захист таких дітей полягає в наданні їм необхідної медичної, психологічної, соціальної та освітньої підтримки. Це включає доступ до медичних послуг, реабілітацію, надання тимчасового притулку, спеціалізовану допомогу для пережитих психологічних травм, а також забезпечення можливостей для навчання та розвитку, навіть у складних умовах. Організації, зокрема ООН та національні уряди, зобов'язані забезпечити їх права на життя, здоров'я, безпеку, освіту та захист від подальшого насильства. Важливо, щоб ці діти отримали необхідну підтримку для відновлення та інтеграції в мирне суспільство після закінчення конфлікту.

1.2. Сучасний стан правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів в Україні

Стаття 52 Конституції України говорить про те, що: «Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом» [9].

Умови воєнного конфлікту підкреслюють важливість не лише актуальності, але й нагальності питання соціального захисту прав дітей. Це вимагає невідкладної оптимізації нормативно-правової бази України та її відповідності міжнародним стандартам.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 268 було затверджено Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Станом на 2024 рік такий статус отримали понад 64 тисячі дітей [41]. Йдеться про дітей, які зазнали шкоди в різних формах – від фізичних поранень і психологічних травм до втрати батьків, домівок чи вимушеного переміщення. Водночас повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила стрімке та постійне зростання кількості таких дітей.

Станом на кінець 2025 року відсутні узагальнені офіційні загальнонаціональні дані, однак наявна інформація свідчить про понад 412 тисяч дітей, які вже отримали відповідний статус, при цьому ще десятки тисяч дітей були визнані постраждалими на рівні територіальних громад [42]. З огляду на те, що 2026 рік ще не завершився, процес надання статусу триває, а наведені показники залишаються динамічними, що додатково підкреслює масштаб проблеми та потребу в системних і довгострокових заходах соціального й правового захисту дітей, які постраждали від війни.

Такі діти підпадають здебільшого під гарантії, передбачені законом для внутрішньо переміщених осіб. Їх влаштовують у дитсадки та школи, надають там безкоштовне харчування, можуть допомогти ліками, пільговим відпочинком, компенсацією витрат на проживання та спрощеним вступом до вишів. У деяких

регіонах вони отримують грошову компенсацію від 2 до 5 тисяч гривень, однак за рахунок локальних бюджетів та на розсуд місцевої влади [43].

Наразі виплат сім'ям з дітьми, що мають статус постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, чинним законодавством не передбачено, але на розгляді в Раді є проєкт Закону України «Про соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів на території України» від 31.03.2017 року, який до цього часу так і не прийнятий [44].

Законопроєктом пропонується для дітей, які отримали статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів на території України, такі додаткові пільги: «Повний курс психологічної реабілітації в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; направлення до дитячих закладів оздоровлення і відпочинку за рахунок коштів державного бюджету, та безоплатний проїзд у межах України на всіх видах транспорту (крім таксі) дитині та особі, яка супроводжує таку дитину до місця оздоровлення в обидва напрямки;

безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів; забезпечення дитячим харчуванням дітей грудного віку та дітей другого року життя; забезпечення безкоштовним харчуванням дітей, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах, незалежно від підпорядкування типів і форм власності, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [43].

Отже, головною метою законопроєкту є забезпечення захисту та соціальної підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, а також вирішення пов'язаних із цим медичних і соціальних проблем. Його ухвалення є вкрай необхідним, оскільки на сьогодні для дітей, які зростають в умовах війни, фактично не передбачено належних державних гарантій, за винятком забезпечення безоплатним гарячим харчуванням у закладах освіти державної та комунальної форми власності. Водночас більш врегульованою є ситуація щодо соціального захисту громадян України, яким на момент

завершення Другої світової війни (2 вересня 1945 року) не виповнилося 18 років, адже їхні державні гарантії визначені Законом «Про соціальний захист дітей війни» [45]. Але і він, на жаль, жодних пільг для постраждалих дітей гарантувати не може. Як пояснював у 2017 році Олексій Лазаренко, віцепрезидент Всеукраїнської фундації захисту прав дітей, Закон України «Про соціальний захист дітей війни» не може бути застосований до цих дітей, оскільки, по-перше, цей закон визначає правовий статус дітей війни, встановлює основи їхнього соціального захисту та гарантує надання пільг і державної соціальної підтримки лише тим, хто є громадянами України і на момент закінчення Другої світової війни (2 вересня 1945 року) були молодшими за 18 років. По-друге, з правової позиції, в Україні має місце збройна агресія, тобто конфлікт. Тому необхідно розробити комплексну державну стратегію, яка визначатиме та забезпечуватиме механізми компенсації, реабілітації й захисту дітей. Це можуть бути такі заходи, як санаторно-курортне лікування, безкоштовні ліки, соціальні виплати, а в разі підриву на ВОП і втрати кінцівки – безкоштовне протезування. Це особливо важливе питання, оскільки дитина росте, і протез з часом перестає підходити [46].

Таким чином, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, разом зі своїми батьками залишаються наодинці з численними проблемами.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення безкоштовним харчуванням дітей внутрішньо переміщених осіб» передбачено, що: «діти, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, забезпечуються безкоштовним харчуванням у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [47].

Водночас Міністерство освіти і науки України надало роз'яснення, згідно з яким фінансування харчування дітей, які мають статус постраждалих внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, у закладах дошкільної та інших рівнів освіти

покладалося на органи місцевого самоврядування. Таке фінансування до 15 липня 2025 року здійснювалося на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2002 року № 1243, яка станом на сьогодні втратила чинність.

Водночас, якщо виходити з того, що діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, мають право на відповідну пільгу, зокрема безоплатне харчування, то слід звернутися до «Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2021 р. № 305. Згідно з ним, засновники закладів освіти зобов'язані забезпечувати безкоштовне гаряче харчування за рахунок коштів відповідних бюджетів для визначених категорій здобувачів освіти, зокрема для дітей внутрішньо переміщених осіб та дітей, які мають статус постраждалих унаслідок воєнних дій і збройних конфліктів [48].

Таким чином, на підставі зазначеного нормативного акта можна дійти висновку, що всі діти, які отримали відповідний статус, повинні бути забезпечені безоплатним харчуванням у закладах освіти різних типів, включаючи заклади загальної середньої, дошкільної та професійно-технічної освіти, за рахунок засновників таких закладів.

Разом із тим, передача цього обов'язку на місцевий рівень зумовлює нерівномірність у забезпеченні дітей безоплатним харчуванням залежно від можливостей конкретної громади. У зв'язку з цим доцільним є затвердження Кабінетом Міністрів України єдиного нормативного порядку, який би врегулював питання забезпечення безкоштовним харчуванням усіх дітей, що мають відповідний статус, як це передбачено законодавством.

Крім того, забезпечення лише безоплатного харчування є недостатнім. Для реальної підтримки таких дітей необхідно впровадити комплексний підхід до їх соціального захисту, оскільки сам факт надання статусу без відповідних гарантій не забезпечує належної допомоги дітям, які постраждали. Водночас крім безкоштовного харчування, необхідно забезпечити належний соціальний захист

таких дітей, адже саме лише отримання статусу без належних соціальних гарантій не надає жодної підтримки постраждалим дітям.

Слід підкреслити, що на локальному рівні окремі органи місцевого самоврядування розробляють програми захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних конфліктів. Однак грошова підтримка з місцевих бюджетів виплачується тільки як одноразова грошова допомога в розмірі п'яти прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку в Донецькій області, щорічна матеріальна допомога в розмірі 2000 грн у Чернівецькій області та 5000 грн у м. Кривий Ріг [49, с. 88].

За результатами опитування сімей, у яких виховуються діти зі статусом постраждалих внаслідок воєнних дій, до найбільш необхідних гарантій для цієї категорії належать: грошова компенсація (цільові виплати, достатні для вирішення житлових питань, здобуття освіти, лікування та оздоровлення), психосоціальна підтримка, можливість навчання за кошти державного бюджету у закладах вищої освіти, гарантоване отримання стипендії, безоплатне лікування поранень, захворювань і травм, пов'язаних із бойовими діями, безкоштовний проїзд територією країни, а також сприяння у працевлаштуванні [50].

Водночас на рівні державної політики фактично відсутній чітко наповнений змістом статус «дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», оскільки за ним не закріплено системного переліку конкретних соціальних гарантій та механізмів їх реалізації. Попри декларування необхідності підтримки таких дітей, держава не забезпечила належного нормативного врегулювання відповідних видів допомоги та порядку їх надання.

Разом із тим, відповідно до статті 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, що покладає на державу обов'язок гарантувати ефективний захист своїх громадян, особливо дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту [9].

У зв'язку з цим постає необхідність на державному рівні чітко визначити порядок і умови надання цільових пілг і соціальних гарантій дітям, які мають

відповідний статус, а також закріпити зрозумілі та дієві механізми їх призначення, фінансування та практичного забезпечення.

Реалізація цього законопроекту дасть можливість на рівні законодавства закріпити для дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, додаткові соціальні гарантії, компенсації та пільги. Крім того, вона сприятиме формуванню дієвої системи їхнього захисту, а також забезпеченню комплексної матеріальної, медичної та психологічної підтримки.

Таким чином, упродовж тривалого часу в національному законодавстві зберігалася відсутність цілісного механізму соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, що обумовлювало фрагментарність правового регулювання та обмеженість державних гарантій. У цьому контексті прийняття Закону України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат», який набрав чинності 5 січня 2025 року [51], свідчить про певні зрушення в підходах держави до врегулювання питань соціального захисту зазначеної категорії дітей, насамперед у частині інституційного впорядкування та систематизації відповідних заходів. Зокрема, включення до структури Закону розділу про Державний реєстр дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, має позитивне значення з огляду на створення правових передумов для обліку таких дітей, узагальнення інформації про характер заподіяної шкоди та формування більш адресної державної політики в сфері соціального захисту. Водночас закріплення в Законі системи заходів соціального захисту та підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, що охоплює соціальні послуги, реабілітаційні, психологічні, медичні та освітні заходи, а також соціальний супровід, радше формує нормативну основу для подальшого розвитку відповідних механізмів, ніж свідчить про їх повну та безпосередню реалізацію на практиці, що дозволяє розглядати цей Закон як крок

у напрямі вдосконалення правового регулювання, а не як завершений етап забезпечення соціальних гарантій для постраждалих дітей.

Отже, законодавство України надає право дитині, яка отримала поранення, контузію, каліцтво, отримати статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, який сприяє її соціальному захисту, дозволяючи забезпечити низку певних пільг і прав, адже цей статус дозволяє забезпечувати можливість навчання дітей у державних і комунальних дошкільних та загальноосвітніх закладах, забезпечувати дітей безкоштовним харчуванням у навчальних закладах, забезпечувати дітей необхідними медичними засобами відповідно до законодавства, надавати інші соціальні гарантії та пільги для забезпечення прав та добробуту дітей. Тобто, статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, розширює її соціальний захист і дозволяє надавати додаткову підтримку для забезпечення її благополуччя та прав. Проте, статус не надає достатнього релевантного переліку пільг та гарантій. Тобто, на сьогодні, законодавство України не містить єдиного підходу щодо захисту дітей, які отримали поранення. Крім того, більшість наявних гарантій не мають практичного застосування через відсутність порядку їх реалізації або невідповідність сучасним реаліям. На практиці, лише діти, які отримали інвалідність, мають доступ до соціальних, медичних, реабілітаційних прав тощо. При цьому процедура отримання інвалідності є тривалою та подекуди неможливою через бойові дії.

Однак, постраждалі діти вже зараз мають отримати належну та вчасну підтримку від держави, яка полягає, зокрема, у наступному:

1. Запровадити для дітей, які отримали поранення, контузію, каліцтво внаслідок воєнних дій, одноразову грошову допомогу.
2. Розробити та затвердити порядок забезпечення безоплатним харчуванням постраждалих дітей.
3. Розробити та затвердити порядок проходження безоплатної психологічної, медико-психологічної реабілітації таких дітей.

Станом на січень місяць 2026 року Комітет Верховної Ради України з питань молоді і спорту на засіданні 22 січня 2026 року підтримав законопроект № 14243, спрямований на удосконалення правового механізму надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, що свідчить про визнання на законодавчому рівні наявних проблем правозастосування та необхідності усунення колізій у сфері соціального захисту дітей. Необхідність таких змін пояснюється наявністю колізій між нормами Закону України «Про охорону дитинства» та Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», оскільки, з одного боку, дитина, батьки або законні представники якої зникли безвісти чи загинули внаслідок поранень, контузій або каліцтв, отриманих у результаті збройного конфлікту, має право на встановлення статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, а з іншого – у разі загибелі одного з батьків під час виконання обов'язку із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України такій дитині надається статус члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України. В умовах збройної агресії російської федерації суттєво зросла кількість дітей, які зазнали психологічного, соціального та матеріального впливу воєнних дій або втратили одного з батьків, однак на практиці на місцевому рівні непоодинокими є випадки відмови в наданні статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, з мотивів наявності у такої дитини статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України, що фактично звужує обсяг її соціальних прав. Зазначеним законопроектом пропонується усунути відповідні правозастосовні проблеми шляхом внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства», передбачивши право на встановлення статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, також для дітей загиблих (померлих) осіб, визначених у статті 101 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», а також закріпивши положення про надання такого статусу незалежно від встановлення дитині статусу члена сім'ї загиблого. Це спрямовано на подолання колізій законодавства та

забезпечення повнішої реалізації соціальних гарантій для дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України [52].

Соціальні гарантії та психологічна допомога для дітей – це великий внесок у те, аби не отримати «втрачене покоління» із сотень тисяч людей у майбутньому. Адже діти є найперспективнішою частиною населення для розвитку держави. У зв'язку з цим важливо гарантувати їхню безпеку та створити належні умови для розвитку у власній країні. Запровадження комплексного превентивного контролю у сфері захисту дітей у всіх напрямках діяльності сприятиме підвищенню рівня їхньої захищеності та дозволить зменшити ризики неефективного функціонування системи соціального захисту дітей в Україні.

Виходячи з викладеного, необхідно не тільки законодавчо ухвалити нормативно-правові акти, якими регламентується захист прав дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, але також розробити, прийняти відповідні підзаконні акти, а головне – належним чином реалізувати їх положення, що дійсно забезпечать захист прав та законних інтересів цих дітей.

1.3. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту дитини в умовах збройних конфліктів

Права та свободи людини і громадянина є найвищою цінністю і відображені у міжнародних документах з прав людини та у законодавстві демократичних країн. На сучасному етапі розвитку міжнародного права захист прав людини є одним із найважливіших аспектів. Права дітей є невід'ємною частиною загальних прав людини, оскільки діти потребують особливого захисту, як найбільш вразлива частина населення. Основні права та свободи дітей закріплені у численних міжнародних документах, спрямованих на їх захист. Незважаючи на широке визнання в міжнародному праві необхідності захисту цивільних осіб, сьогодні це питання стало особливо актуальним.

Протягом останніх десятиліть помітно зросла увага до захисту прав дітей під час збройних конфліктів, вона стала невід'ємною частиною міжнародно-правового порядку. Для забезпечення основних прав та свобод дітей в умовах війни були розроблені норми та стандарти, які стали основою для їхнього захисту під час конфліктів, утворивши нормативну базу для захисту дітей в умовах війни.

З огляду на значний вплив збройних конфліктів на дітей та їхні наслідки, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25.05.2000) підкреслює необхідність особливого захисту прав дитини. Держави зобов'язані забезпечувати постійне покращення становища дітей незалежно від обставин, гарантуючи їхній розвиток і здобуття освіти в умовах миру та безпеки. [53].

Міжнародні механізми захисту прав дитини є сукупністю спеціалізованих інструментів, організацій та інституцій, діяльність яких безпосередньо спрямована на охорону прав людини. Ще на початку ХХ століття міжнародна співпраця держав зосереджувалася на вирішенні проблем торгівлі жінками та дітьми, протидії рабству, а також регулюванні дитячої та підліткової праці. У процесі подальшого розвитку цього інституту норми щодо прав дитини були закріплені в різних деклараціях і конвенціях з прав людини, які регулюють ці питання в різних сферах.

Забезпечення прав та свобод громадян стає особливо важливим під час дії спеціальних правових режимів, особливо в надзвичайних ситуаціях, коли нормальне функціонування суспільства та держави ускладнюється або стає неможливим з різних причин.

Отже, у період війни права дитини, такі як право на життя, належність до сім'ї та спільноти, право на здоров'я, особистісний розвиток і на отримання турботи та захисту, стають порушеними. Їх поновлення вимагає правового регулювання та захисту з боку як національних, так і міжнародних інституцій.

Увага до захисту та благополуччя дітей під час конфліктів стала однією з ключових проблем у міжнародній спільноті. Це призвело до створення ряду нормативних актів і стандартів, які утворюють правову основу для захисту прав дітей у збройних конфліктах.

У післявоєнний період було прийнято декларацію про соціальний захист прав дітей на міжнародному рівні. Заснування Комітету із захисту дітей Лігою Націй у 1919 році вважається важливим кроком у формуванні міжнародно-правових норм, що регулюють захист прав дітей.

У 1924 році Ліга Націй у Женеві за пропозицією Міжнародної ліги порятунку дітей прийняла Декларацію прав дитини, яка стала першим міжнародним правовим документом щодо захисту прав дітей. Незважаючи на це, прийняття цієї декларації не сприяло об'єднанню країн для спільної міжнародної діяльності у цій сфері через відсутність єдиної системи принципів співпраці та механізмів виконання цих норм. Держави рідко звертаються до цієї Декларації для вирішення окремих питань, що свідчить про відсутність узгодженої міжнародно-правової системи для захисту прав дітей [54, с. 164].

Після закінчення Другої світової війни Ліга Націй припинила свою роботу, і ООН зайняла її місце. Одним із перших кроків ООН було створення Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) у 1946 році, основна мета якого – надання допомоги дітям у Європі після другої світової війни. Після завершення першої фази роботи фонду в 1950 році, на прохання країн Азії, Африки та Латинської Америки, Генеральна Асамблея ООН вирішила включити ЮНІСЕФ до постійно діючої структури ООН, задля вирішення тривалих потреб дітей у країнах, що розвиваються.

Захист дітей значно посилили з прийняттям ряду Женевських Конвенцій у 1949 році. Серед них: Конвенція № 1, яка стосується поліпшення умов поранених і хворих у діючих збройних силах; Конвенція № 2, що охоплює поліпшення умов поранених, хворих і потерпілих у корабельних аваріях на військово-морському флоті; Конвенція № 3, що регламентує поведження з

військовополоненими; та Конвенція № 4, спрямована на захист цивільного населення під час війни.

У зв'язку з особливою вразливістю дітей, Третя і Четверта Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року до них встановлюють ряд правил, спрямованих на спеціальний захист цієї категорії осіб. Навіть діти, які безпосередньо беруть участь у воєнних діях, все ж не втрачають цього особливого захисту. Зокрема, Додаткові протоколи 1977 р., Конвенція про права дитини 1989 р. та Факультативний протокол 2000 р. до цієї Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах накладають обмеження на вербування дітей та їх участь у бойових діях [55, с. 223].

Зазначені міжнародно-правові акти встановлюють імперативну заборону нападів на цивільне населення, здійснення невибіркових атак, а також застосування видів озброєння, що не розрізняють військових і цивільних осіб. Порушення цих норм під час збройних дій, зокрема внаслідок обстрілів Маріуполя, Києва, Харкова, Херсона, Чернігова та інших населених пунктів, призводило до значних жертв серед цивільного населення, у тому числі дітей. Такі дії в міжнародному праві можуть кваліфікуватися як воєнні злочини або злочини проти людяності та розглядаються міжнародною спільнотою як серйозні порушення основоположних правил ведення збройних конфліктів і норм захисту цивільного населення.

Міжнародно-правові стандарти у сфері прав дитини закріплюють їх універсальний характер, а також визнають недоторканність і невідчужуваність цих прав для кожної дитини. Ці стандарти містять принципи та норми, які держави зобов'язані дотримуватися для захисту та реалізації прав дитини. Одним із основних міжнародних документів, що регулює права дитини, є Конвенція про права дитини. Вперше ініціатива щодо створення такого документу була висунута Комісією ООН з прав людини на 34-й сесії у 1978 році. З метою прискорення процесу розробки Конвенції, у 1979 році була утворена Робоча група, яку очолив представник Польщі – країни, що ініціювала цей процес. У 1985 році на черговій сесії Комісії з прав людини було запропоновано

включити до проєкту Конвенції статтю, присвячену дітям у збройних конфліктах. Ця стаття спричинила тривалі обговорення та консультації, і в результаті Конвенція про права дитини була прийнята у 1989 році, включаючи в себе статтю 38, що регулює норми участі дітей у збройних конфліктах. Ця Конвенція визначає, що діти мають право на повноцінний фізичний, психологічний, соціальний та культурний розвиток. Вона закріплює основні принципи, такі як недискримінація, інтерес дитини як найвищий пріоритет, право на вираження своїх поглядів та участь у справах, що стосуються їхнього життя [56, с. 90].

Безперечно, прийняття Конвенції є значущим кроком вперед у забезпеченні захисту прав дитини загалом, а зокрема в контексті збройних конфліктів. Водночас прийняття Конвенції передбачало створення спеціалізованого Комітету з прав дитини. Метою цього Комітету є нагляд за виконанням зобов'язань, що взяли на себе держави-учасниці відповідно до Конвенції.

Перший пункт статті 38 Конвенції відповідає положенням міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій 1949 року. Цей пункт констатує: «Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів та стосуються дітей, а також забезпечувати їх дотримання» [57]. Тобто, як ми розуміємо, держави-учасниці зобов'язані дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, які застосовуються до них у випадку збройних конфліктів та стосуються прав та захисту дітей, а також гарантувати їх виконання.

Аналізуючи другий пункт статті 38 Конвенції, важливо відзначити, що його формулювання можна було б уточнити та зробити більш жорстким. Зокрема, в тексті цього пункту зазначається: «Держави-учасниці повинні вживати «всі можливі заходи» для того, щоб гарантувати, що особи, які не досягли 15-річного віку, не беруть безпосередню участь у воєнних діях. Проте, на думку вчених І. Сандоз, Ч. Свінарські, Б. Цімерманн, більш ефективним гарантом захисту було б використання формулювання «всі необхідні заходи»,

замість «всі можливі заходи» [58, § 3184]. Цю точку зору підтримуємо і ми. Наявне формулювання може інтерпретуватися так, ніби добровільна участь дітей у бойових діях абсолютно не заборонена.

Подібна проблема простежується і щодо терміна «безпосередня участь у військових діях». З аналізу цього положення випливає, що воно не охоплює ситуації опосередкованої участі дітей, зокрема збирання чи передачі військової інформації, транспортування зброї та інші подібні дії, а отже, формально не містить прямої заборони таких практик. У результаті стаття 38 Конвенції забезпечує лише частковий рівень захисту прав дитини, певною мірою відступаючи від положень Додаткового протоколу I та навіть виглядаючи як крок назад порівняно з Додатковим протоколом II (п. 3(с) ст. 4), який прямо забороняє вербування дітей віком до 15 років до збройних сил або збройних груп, а також їхню участь у бойових діях.

Третій пункт статті 38 Конвенції повторює зміст другого пункту статті 77 Протоколу I. Під час обговорення цієї статті вносилися пропозиції щодо підняття мінімального віку для призову на військову службу з 15 до 18 років. Проте, більшість делегацій виступили проти цієї пропозиції, і в результаті був залишений 15-річний вік як мінімальний вік учасників бойових дій. Навіть з урахуванням того, що при вербуванні осіб віком від 15 до 18 років надається перевага більш старшим особам, на наш погляд, у такому універсальному документі слід було б розширити межу віку до 18 років, як це передбачено в національному законодавстві більшості держав світу.

У пункті четвертому статті 38 Конвенції міститься положення про те, що «Згідно зі своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, Держави-учасниці зобов'язані вживати всі можливі заходи з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними» [58].

З урахуванням примусовості положень міжнародного документу, такого як Конвенція про права дитини, слід відзначити, що четвертий пункт статті 38 Конвенції, до певної міри, послаблює авторитет міжнародного гуманітарного

права. Це пояснюється відсутністю в цьому пункті положень, що забороняли б напад на цивільних осіб, зокрема, на дітей. Такий підхід не відповідає нормам міжнародного гуманітарного права, яке під час збройних конфліктів визначає, що сторони конфлікту завжди повинні проводити чітке розмежування між цивільним населенням і бійцями для захисту цивільного населення та цивільних об'єктів. Згідно з цими принципами, цивільне населення загалом і окремі цивільні особи не повинні бути піддані нападу; напад може відбуватися лише на військові об'єкти. Цей принцип визначено в Гаазькому положенні 1907 року, Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах 1977 року і він є основою положень гуманітарного права, що застосовуються в будь-яких ситуаціях, де можуть знаходитися збройні сили.

Згідно з цими угодами, заборона нападу на цивільне населення та його право на турботу та допомогу є недоторканими принципами, які не можна ставити під сумнів. Це підтверджується численними положеннями IV Женевської конвенції та Протоколів I і II, зокрема статтею 23 Конвенції, статтею 51 Протоколу I та іншими відповідними статтями.

Також важливо відзначити, що Міжнародний комітет Червоного Хреста намагався внести зміни для вдосконалення статті 38 ще до прийняття Конвенції. Однак, всі зауваження та пропозиції були відхилені [59]. На 25-й Міжнародній конференції Міжнародного комітету Червоного Хреста (23–31 жовтня 1986 року) була прийнята IX Резолюція з питань захисту дітей під час збройних конфліктів. У цій резолюції виражено підтримку діяльності Робочої групи з розробки конвенції з захисту прав дитини. Резолюція зауважує, що «захист, визначений в новій конвенції, повинен відповідати положенням Женевських конвенцій 1949 року та двох Додаткових протоколів до них 1977 року» [60].

Підписання Україною Конвенції про права дитини вказує на визнання важливості сімейного виховання для дітей-сиріт та тих, хто позбавлений батьківського піклування, яке ставиться на перший план порівняно з передачею дітей на виховання до державних установ. Проте, в сучасних умовах, особливо в

контексті активних бойових дій, питання захисту прав та інтересів дитини стає значно ширшим і потребує більшої уваги та комплексного підходу.

Захист прав дитини потрібний не лише для тих, хто втратив батьків або опікунів, але й для усіх дітей, які опинилися у вразливих ситуаціях. Воєнний конфлікт створює додаткові складнощі у забезпеченні та захисті прав дітей, незалежно від їхнього статусу чи положення. Адже діти, які мають батьків і не потребують спеціального захисту в часи миру, також потребують підтримки та захисту під час воєнних конфліктів [61, с. 106].

На окупованих територіях діти, які не досягли 15 років, вагітні жінки та матері дітей до 7 років повинні продовжувати користуватися будь-якими перевагами щодо харчування, медичного догляду та захисту від наслідків війни, які надавалися їм відповідно до заходів, вжитих до окупації (ст. 50). У цій же статті передбачається, що держава-окупант зобов'язана сприяти роботі установ, піклуванням яких довірені діти на окупованій території. Інтерновані вагітні жінки та діти до 15 років повинні отримувати додаткове харчування відповідно до їх фізіологічних потреб (ст. 89). Стаття 38 містить положення: «Що діти до 15 років і матері з дітьми до 7 років, що належать до сторони супротивника, користуються спеціальними перевагами так само, як і громадяни цієї держави» [62, с. 351].

Отже, при аналізі змісту статті 38 Конвенції виявлено деякі недоліки, які сприяли швидкій ратифікації Конвенції значною кількістю країн (192), оскільки вони вказували на можливість невиконання взятих на себе зобов'язань.

Проте, потрібно зазначити, що Конвенція стала значущим інструментом для забезпечення більш відповідального виконання положень міжнародного права, які гарантують особливий захист дітей під час збройних конфліктів. Однак, виявлені прогалини свідчать про те, що Конвенція не повністю гарантує захист прав дітей у збройних конфліктах. Тому залишається актуальною потреба в удосконаленні норм міжнародного гуманітарного права, які б усунули ці прогалини та забезпечили повноцінний захист неповнолітніх під час воєнних конфліктів.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах, є ключовим документом у сучасних умовах для захисту прав дітей під час воєнних конфліктів. Цей протокол вимагає вжиття всіх можливих заходів, щоб військовослужбовці, які ще не досягли 18 років, не брали безпосередньої участі в бойових діях. Також передбачається запобігання вербуванню та використанню осіб, які не досягли 18 років, у воєнних діях збройними групами, що відрізняються від збройних сил держави [53].

Можна виснувати, що Протокол має значний плюс у збільшенні мінімального віку обов'язкового призову. Адже положення Конвенції про права дитини та Додатковий протокол I до Женевських конвенцій зазначали, що держави-учасники «намагаються віддавати перевагу особам старшого віку», а вказаний протокол зазначає конкретний мінімальний вік для призову.

Під час збройних конфліктів важливу роль відіграють міжнародно-правові механізми, що спрямовані на реєстрацію й документування порушень, пов'язаних із дітьми, для подальшого притягнення винних до відповідальності. Зокрема, на рівні ООН встановлено механізм моніторингу й звітності щодо серйозних порушень прав дітей у ситуаціях збройних конфліктів, що покликаний забезпечити систематичний збір достовірної інформації про такі порушення та сприяти захисту їхніх прав шляхом підготовки регулярних доповідей і рекомендацій відповідним органам і державам-учасникам [53].

Резолюціями Ради Безпеки ООН визначено шість видів серйозних злочинів, які спостерігаються в збройних конфліктах та вчиняються проти дітей:

1. Вбивство та тяжкі тілесні ушкодження дітей;
2. Вербування або використання дітей для воєнних дій;
3. Сексуальне насильство щодо дітей;
4. Викрадення дітей;
5. Використання шкіл та лікарень як військових об'єктів;
6. Відмова у створенні гуманітарних коридорів для дітей.

У Щорічній доповіді Генерального секретаря ООН «Діти та збройний конфлікт», та у щорічній доповіді Спеціального представника Генерального

секретаря з питань дітей та збройних конфліктів більш детально аналізуються ці порушення.

Норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права, як і положення Конвенції ООН про права дитини, однозначно встановлюють, що в умовах збройного конфлікту діти мають право на особливий захист і повагу. Окремі заборони стосуються залучення дітей до участі у збройних конфліктах, зокрема йдеться про заборону їхнього вербування до збройних сил, а також заборону допускати дітей до безпосередньої участі у бойових діях. Такі положення закріплені у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року, а також у Декларації про захист жінок і дітей під час надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів 1974 року.

Імперативний і безумовний характер зазначених норм міжнародного права щодо захисту дітей під час збройних конфліктів не перешкоджає росії систематично їх порушувати. Вбивства та поранення дітей, руйнування навчальних закладів і медичної інфраструктури, обмеження доступу до гуманітарної допомоги, а також примусове переміщення цивільного населення, зокрема дітей, на територію рф, свідчать про цілеспрямоване ураження дитячого населення на всій території України. Збройний конфлікт в Україні триває з 2014 року, який загострився з повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року російської федерації на територію України, це призвело до ще більшого порушення прав дітей, враховуючи масштаби конфлікту. В цих умовах значна кількість дітей стала жертвами насильства різного характеру, діти були вимушені залишити свої домівки, намагаючись знайти безпечне місце проживання. Тому дуже важливо застосовувати міжнародне гуманітарне право й стосовно дітей-біженців. Згідно з принципами та нормами такого права, особа, яка була вимушена залишити своє місце проживання через воєнні дії (незалежно від їх характеру), має право на захист як і цивільна особа. І саме Женевська конвенція та її Додаткові протоколи спрямовані на запобігання або хоча б обмеження впливу воєнних конфліктів на цивільне населення. Ці документи встановлюють вимоги щодо надання притулку під час воєнних конфліктів.

Конвенція та її протоколи зобов'язують учасників конфлікту й нейтральні держави забезпечувати спеціальний захист дітям від наслідків війни, що часто призводить до значного потоку біженців.

Діти, які зростають у зонах воєнних конфліктів, користуються захистом згідно з міжнародним гуманітарним правом як частина цивільного населення. Однак, у зв'язку з їхньою вразливістю та особливими потребами у розвитку, діти мають право на особливий захист. Певні гарантії, передбачені міжнародними правовими актами, стали нормами звичаєвого права.

Кожна дитина має право на захист своїх порушених прав, який гарантований як міжнародними, так і національними стандартами. Міжнародні стандарти відносяться до інструментів «м'якого права». Вони надають рекомендації щодо розширення захисту та забезпечення дотримання прав дитини під час воєнних конфліктів.

Отже, основними міжнародно-правовими актами, що утворюють основу захисту прав дітей під час збройних конфліктів, є:

1. Конвенція ООН про права дитини (1989);
2. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2004 році);
3. Женевські конвенції про захист жертв війни (1949);
4. Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977);
5. Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999);
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002) та низка Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2009 роками.

Це і є норми міжнародного гуманітарного права, які в умовах збройного конфлікту набувають пріоритетного значення та передбачають як загальний захист прав дітей, як частини цивільного населення, так і їхній спеціальний захист. Основною метою цих норм є охорона цивільного населення, тобто осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях і не є озброєними учасниками конфлікту.

Міжнародне гуманітарне право спрямоване насамперед на їх захист і на вжиття всіх можливих заходів для мінімізації насильства, яке, на жаль, є невід'ємною складовою будь-якого збройного конфлікту. В Україні створена Міжвідомча комісія МГП, яка є дорадчим органом, що діє при Кабінеті Міністрів України. Її основною метою є сприяння забезпеченню виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері міжнародного гуманітарного права. Комісія виконує ряд функцій, серед яких виявлення основних практичних проблем у сфері гуманітарного права, визначення пріоритетів та сприяння їх реалізації, а також моніторинг вирішення цих проблем та оцінка ефективності вжитих заходів. Комісія створена для забезпечення системної координації та ефективного виконання міжнародних гуманітарних зобов'язань країни.

Як наголошується у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263), враховуючи згубний і широкомасштабний вплив збройних конфліктів на дітей, їхні довгострокові наслідки, права дітей потребують соціального захисту, особливо тих дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, тому держави повинні намагатися забезпечувати постійне покращення становища дітей без жодних відмінностей, їхній розвиток та освіту в умовах миру та безпеки.

Державні органи повинні вживати заходів щодо забезпечення гарантій таким дітям, надання матеріальної та медичної допомоги дітям, які відправляються в лікувальні профілакторії, інтернати, сприяти в пошуку їх рідних (ст. 30).

Особливо важливо відзначити, що сучасна тактика в збройних конфліктах передбачає знищення економічного потенціалу противника, що часто веде до атак не лише на військові об'єкти, а й на мирних жителів. Це призводить до значних втрат серед цивільного населення, включаючи дітей, як найбільш вразливу групу. Отже, важливим є дослідження міжнародно-правового статусу

дітей, складовою якою є норми, що забезпечують їх захист під час збройних конфліктів.

Соціальний захист прав дітей у міжнародних збройних конфліктах відіграв важливу роль у розвитку міжнародного права, зокрема, в контексті правових аспектів стосовно дітей. І основною проблемою є те, що в принципі існує механізм, який дозволяє реєструвати порушення та визначати винних, але не забезпечує належного запобігання цим подіям перед їх вчиненням. Тобто наявні механізми захисту прав дітей у таких умовах не завжди ефективно функціонують і не отримують належного виконання, хоча й існують.

Під час брифінгу в Раді Безпеки ООН щодо дітей та збройних конфліктів 2020 року Генеральний Секретар ООН підкреслив наступне: «Діти не беруть участі в конфліктах». Проте, як сказала Граса Машел у своєму звіті 1996 року: «Мільйони дітей втягнені в конфлікти, в яких вони не просто спостерігачі, а їх жертви» [63]. Діти віком до вісімнадцяти років становлять понад половину населення більшості країн, які постраждали від війни, та вважаються одними з найбільш вразливих. Вони не мають достатнього захисту від наслідків конфлікту. Ці порушення призводять до серйозної шкоди для самих дітей, їхніх спільнот та суспільства в цілому. Вони можуть підживлювати відчуття образи та розчарування, сприяючи поширенню екстремізму та створюючи загострення та насильство.

Водночас норми міжнародного права повинні бути доповнені нормами права внутрішнього, що визначатиме правовий статус дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, чітку відповідальність держави по відношенню до цих дітей і систему офіційного забезпечення.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що міжнародні угоди, протоколи та інші інструменти «м'якого права» продовжують розвиватися, пропонуючи рекомендації щодо підвищення захисту та дотримання прав дітей під час збройних конфліктів. Проте, ефективна реалізація стандартів, які визначені цими правовими актами, залишається серйозною проблемою в багатьох країнах світу, включаючи Україну.

Навіть при існуванні численних міжнародних правових норм, що діють в умовах воєнних конфліктів, права мільйонів дітей у всьому світі продовжують порушуватися. Державам потрібно негайно припинити цю ситуацію. Тому важливо, щоб національне законодавство було ключовою складовою правової системи, спрямованої на захист дітей в умовах конфлікту, а міжнародні та національні правові акти містили механізми для запобігання насильства щодо дітей під час воєнних конфліктів, а не лише спрямовувалися на полегшення їхнього страждання [61, с. 109].

Висновки до Розділу 1

1. Соціальний захист дітей, постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, має комплексний характер. Цей захист охоплює діяльність держави, спрямовану на забезпечення належного рівня життя таких дітей, надання їм матеріальної, соціальної допомоги, встановлення гарантій, пільг та компенсацій у зв'язку із соціальними ризиками (такими як поранення, контузія, насильство, незаконне утримання чи викрадення). Соціальний захист передбачає різноманітні форми підтримки – від юридичної та фінансової до матеріальної допомоги, яка забезпечує соціальні гарантії та створює умови для фізичного, психологічного і соціального благополуччя дітей. Особливістю такого захисту є те, що він реалізується різними державними органами, територіальними громадами та соціальними службами. Основу соціального захисту складає система ризиків, з якими стикаються діти внаслідок збройного конфлікту, включаючи прямі фізичні та психологічні загрози, а також соціальні наслідки, такі як переміщення та порушення прав на освіту та безпеку. Допомоги, соціальні гарантії та пільги надаються через економічні, правові, фінансові та організаційні заходи для забезпечення належного стану дітей, які зазнали втрат або страждань в умовах конфлікту. Соціальний захист для цих дітей стає концептуальним механізмом, спрямованим на досягнення їх соціальної захищеності, допомагаючи уникнути або пом'якшити наслідки травмування,

насильства, депортації та інших травматичних подій. Діти, які підпадають під визначення «постраждалі від воєнних дій та збройних конфліктів», – це особи, які зазнали прямої шкоди від руйнування їхнього середовища, нападів на школи, лікарні, насильства, депортацій, або втратили близьких через воєнні дії. Забезпечення соціального захисту таких дітей включає надання медичної, психологічної, соціальної та освітньої підтримки, доступу до медичних послуг, реабілітації, тимчасового притулку, допомоги для подолання психологічних травм, а також освітніх можливостей навіть в умовах кризової ситуації. Міжнародні організації, зокрема ООН, та національні уряди мають зобов'язання забезпечити права таких дітей на життя, здоров'я, безпеку, освіту та захист від подальшого насильства, що є важливою умовою для їх подальшого відновлення та інтеграції в мирне суспільство.

2. Попри значну кількість дітей, які вже отримали статус дитини, постраждалої внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, чинна система їх соціального захисту залишається недостатньо цілісною та ефективною. Сам по собі факт надання статусу не гарантує реального забезпечення комплексу соціальних прав, оскільки перелік пільг і гарантій не має системного характеру, а механізми їх реалізації часто є нерегульованими або декларативними. Наявні законодавчі колізії, зокрема між Законом України «Про охорону дитинства» та Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», створюють додаткові перешкоди у правозастосуванні та фактично звужують обсяг соціальних прав окремих категорій дітей. Підтримка законопроекту № 14243 засвідчує усвідомлення законодавцем існуючих проблем і необхідність їх нормативного врегулювання. Водночас подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване не лише на усунення колізій, а й на формування єдиного, системного підходу до визначення змісту правового статусу дитини, постраждалої внаслідок війни, з чітким закріпленням гарантованих державою соціальних пільг, порядку їх надання та ефективних механізмів реалізації. Лише за умови реального наповнення цього статусу конкретними та дієвими соціальними гарантіями можна забезпечити належний

рівень захисту прав і законних інтересів дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії. Діти, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, залишаються вразливою групою, для захисту якої державна підтримка залишається недостатньою. Хоча законодавство України передбачає певні соціальні гарантії та пільги для дітей зі статусом постраждалих, на практиці існують значні проблеми з їх реалізацією, зокрема, відсутність чіткого порядку надання безкоштовного харчування, психологічної та медичної допомоги. Важливою залишається необхідність комплексного підходу, який включає розробку спеціальних програм та законодавчих актів для забезпечення дітям належного рівня соціального захисту, компенсацій та можливостей для реабілітації. Запровадження державного порядку щодо надання одноразових грошових допомог, забезпечення доступу до безоплатної психологічної і медико-психологічної реабілітації, а також систематичного контролю над реалізацією цих гарантій сприятиме більш ефективному захисту дітей і зменшенню ризику «втраченого покоління».

3. Необхідно розробити чіткі та прозорі механізми надання соціальних послуг, включаючи безкоштовне харчування, медичну та психологічну допомогу для дітей, постраждалих від війни. Це може включати створення спеціальних державних програм, що забезпечують доступ до цих послуг у всіх регіонах. Важливо запровадити систему моніторингу та контролю за виконанням законодавчих актів, щоб гарантувати їх реальне впровадження на місцях. По-третє, потрібно підвищити обізнаність серед батьків, працівників сфери соціального захисту, серед державних службовців про їхні права та можливості отримання допомоги через інформаційні кампанії та консультаційні центри. Важливим кроком є забезпечення доступу до комплексної медико-психологічної реабілітації, створення мобільних бригад для надання допомоги в постраждалих районах. Одночасно з цим слід розвивати державні програми підтримки психосоціальної адаптації дітей, зокрема, через спеціалізовані центри реабілітації. Для стабільного розвитку таких ініціатив важливо також

забезпечити фінансування з державного бюджету та залучати міжнародних партнерів до підтримки цих програм.

4. Незважаючи на відсутність спеціальних законодавчих норм, існують програми гуманітарної допомоги, спрямовані на підтримку сімей з дітьми, які постраждали від війни. Наприклад, ЮНІСЕФ спільно з Міністерством соціальної політики України реалізує програму «Спільно», яка надає багатоцільову грошову допомогу вразливим родинам із дітьми, що потерпають від війни. У 2022 році ця програма охопила близько 220 000 домогосподарств, включаючи 650 000 дітей. Отже, хоча спеціальних виплат для цієї категорії дітей наразі не передбачено, існують програми гуманітарної допомоги, які надають фінансову підтримку сім'ям з дітьми, постраждалим від війни.

5. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту дитини в умовах збройних конфліктів ґрунтуються на ряді ключових документів і механізмів, що зобов'язують держави захищати права дітей в умовах війни та збройних конфліктів. Ці міжнародно-правові акти створюють основу для захисту прав дітей під час збройних конфліктів. Однак, незважаючи на ці норми, проблема ефективної реалізації їх на практиці залишається актуальною. В Україні створена Міжвідомча комісія МГП, яка координує виконання міжнародних гуманітарних зобов'язань, але потреба в удосконаленні механізмів захисту дітей є очевидною. Важливо, щоб національне законодавство доповнювало міжнародні стандарти та містило дієві заходи для запобігання насильству щодо дітей під час конфліктів, оскільки існуючі механізми не завжди ефективно виконуються. Тому потрібно забезпечити комплексний підхід до захисту прав дітей, який включає як міжнародні норми, так і внутрішнє законодавство, що гарантує реальні заходи для їхнього захисту та реабілітації в умовах воєнних дій.

6. Міжнародне гуманітарне право визначає основи захисту дітей під час збройних конфліктів, але його ефективність залежить від національної реалізації. В Україні, попри наявність міжнародних зобов'язань та створення відповідних органів, таких як Міжвідомча комісія МГП, необхідно зосередити увагу на удосконаленні механізмів моніторингу та контролю за дотриманням прав дітей

у воєнних умовах. Це включає вдосконалення системи підтримки постраждалих дітей, забезпечення їх медичної та психологічної реабілітації, а також поліпшення правових механізмів, що гарантують захист їхніх прав. Важливим є також створення чіткої стратегії для оперативного реагування на порушення прав дітей, запобігання їхньому залученню до конфліктів і забезпечення їхнього розвитку в умовах мирного життя після завершення конфліктів. Тільки завдяки комплексному підходу, що поєднує міжнародні стандарти з національними ініціативами, можна забезпечити надійний захист прав дітей у збройних конфліктах і зменшити негативні наслідки, з якими стикаються ці вразливі групи.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

2.1. Механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, та набуття статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни

Загалом, правознавці в Україні аналізують правовий статус дитини в контексті загальних принципів прав людини і громадянина, акцентуючи увагу на його взаємозв'язку з національним законодавством, що визначає основні права та обов'язки дитини в суспільстві.

Зокрема, О. Ригіна вказує: «Що обговорення питань щодо правового статусу дитини необхідно розглядати в контексті загального правового статусу особи, проте, враховуючи вікові особливості, можна визначити правовий статус дитини як спеціальний (родовий) статус неповнолітньої особи або як індивідуальний статус неповнолітньої особи» [64, с. 29].

На думку Н. Крестовської: «Загальний правовий статус дитини (ювенальний статус) являє собою систему, що визначається цінностями природного права та нормами позитивного права. Ця система включає суб'єктивні юридичні права, свободи та інтереси, а також обов'язки та відповідальність, які гарантовані суспільством і державою для особливого суб'єкта права – дитини» [65, с. 32].

Поділяючи думку правознавців про те, що відокремлення правового статусу дитини від загального правового статусу особи є неможливим, але водночас враховуючи характерні психофізіологічні особливості неповнолітніх та вплив негативних екзогенних факторів на їхню здатність реалізувати конституційні права і свободи, вважаємо за необхідне виділити окремі категорії правового статусу дитини в системі сучасного конституційного права України.

По-перше, звернімо увагу на становище внутрішньо переміщених осіб. Збройна агресія російської федерації з 2014 року призвела до масового переміщення людей з окупованих територій та прилеглих небезпечних зон в Україні. Значну частку серед переміщених осіб складають діти. За даними ЮНІСЕФ, протягом першого місяця загальної військової агресії російської федерації проти України, 4,3 млн українських дітей були вимушені залишити свої домівки, з яких 2,5 млн стали внутрішньо переміщеними особами в межах України, а 1,8 млн дітей перетнули кордон і стали біженцями в сусідні країни [66]. На даний момент немає статистики щодо загальної кількості дітей, які були переміщені протягом десяти років війни.

Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII визначено що: «Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [67].

В Україні існують значні труднощі в забезпеченні належними державними соціальними гарантіями дітей, які примусово залишили свої місця постійного проживання. Однією з проблем стало отримання статусу внутрішньо переміщеної особи (далі – ВПО). У більшості випадків батьки чи опікуни не реєстрували своїх дітей як ВПО. Така ситуація головним чином пояснюється відсутністю достатньої юридичної інформації у батьків (інших законних представників), але також траплялися випадки безпідставної відмови в реєстрації неповнолітніх.

Враховуючи викладене вище, український законодавець вніс відповідні зміни до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року шляхом ухвалення Закону України

«Про внесення змін і доповнень до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26 січня 2016 року № 936-VIII. Ці зміни спрямовані на забезпечення соціального захисту дітей, які вимушено залишили свої рідні домівки через військову (збройну) агресію російської федерації проти України. Згідно з цими змінами, кожна дитина, що стала внутрішньо переміщеною особою внаслідок війни, отримує довідку про реєстрацію, що дає їй право на відповідні пільги та соціальні виплати відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII [67].

Діти, які виїхали з батьками за кордон, отримують статус біженця або статус тимчасового захисту згідно з Директивою Ради Європейського Союзу 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту при масовому припливі переміщених осіб та заходах для збалансування навантаження між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки прийому», ухваленою 20 липня 2001 року. Ця директива надає їм право проживання на території приймаючої держави протягом від 6 місяців до трьох років, а також право на матеріальну допомогу, медичне страхування та освіту [68].

Д. Чижов та А. Купін вважають, що важливо відмежовувати юридичний статус дітей, які були переміщені з тимчасово окупованих територій внаслідок антитерористичної операції, від юридичного статусу дітей, що залишилися на цих тимчасово окупованих територіях. Такий підхід має на меті належне забезпечення прав цих дітей [69, с. 97; 70, с. 80].

О. Ригіна висуває пропозицію: «Встановити особливий правовий статус для дітей, чиї батьки брали участь у бойових діях під час антитерористичної операції та померли, загинули, були оголошені померлими або безвісти зниклими» [64, с. 29]. Варто відзначити, що більшість необхідних змін вже внесена в законодавство. По-перше, діти, чиї батьки загинули, захищаючи суверенітет і територіальну цілісність України, отримують статус члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці та мають всі пільги, що

надаються Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ (у редакції від 2022 р.) [31]. Водночас подальший розвиток правового регулювання в цій сфері відбувся в 2025 році, коли 1 вересня 2025 року Урядом України було ухвалено рішення про внесення змін до Порядку № 268, якими суттєво розширено підстави для надання відповідного статусу дітям. Відтепер, окрім раніше визначених категорій, право на одержання статусу отримали також діти, чиї батьки (один із батьків), опікун, піклувальник або інший законний представник зникли безвісти за особливих обставин або померли (загинули) внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, отриманих у результаті збройного конфлікту як на території України, так і за її межами. Таким чином, сучасне законодавство демонструє поступовий перехід від фрагментарного підходу до більш комплексного правового захисту дітей, які втратили батьків унаслідок війни. Детальний аналіз правового статусу зазначених категорій дітей, а також проблем правозастосовної практики й реалізації передбачених пільг і гарантій буде розглянуто нижче.

По-друге, чинним законодавством визначається відмінність між статусом дітей, які є внутрішньо переміщеними особами, та статусом дітей, що залишаються на тимчасово окупованих територіях, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів.

Однією з найменш досліджених сфер вітчизняної юридичної науки є проблема визначення правового статусу дітей, які постраждали внаслідок воєнної (збройної) агресії російської федерації проти України.

Насамперед потрібно розуміти та вирізняти два поняття, які є абсолютно різними. Це поняття «дитина війни» та «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Коли йдеться про правовий статус «дитина війни», то цей правовий статус встановлений Законом України «Про соціальний захист дітей війни», який був прийнятий ще у 2004 році. І якраз особливість такого статусу «дитини війни» полягає в тому, що якщо особі на час закінчення Другої світової війни – 2 вересня 1945 року – було менше 18-ти років, то вона могла отримати статус «дитина війни». І цей статус передбачав щонайменше

деякі надбавки до пенсійного забезпечення та деякі пільги, які в тому числі стосувались оплати житлово-комунальних послуг.

Коли йдеться про дитину, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, то відповідні питання врегульовані окремим порядком, який визначений та прийнятий Кабінетом Міністрів України. Питання, які стосуються визначення статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, процедура надання такого статусу передбачені в Постанові № 268 від 5 квітня 2017 року (далі – Постанова № 268).

Окрім того, в Законі України «Про охорону дитинства» також запроваджено таке поняття і такий статус для дітей як «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» [10]. І ключове, що є в цьому Законі – це бажання і необхідність як юридичного, так і соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Саме так, юридичний і соціальний захист – це ключове, що потрібно бути в держави стосовно тих дітей, які стали жертвами, які в тих чи інших ситуаціях мають право на реалізацію свого статусу.

Постанова «Про порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» до останнього часу регулювала процедуру. Можливо, ця процедура була бюрократичною, але вона стосувалась якраз встановлення відповідного статусу. В червні 2023 року були внесені зміни до цієї постанови, що розширили перелік осіб, тобто дітей, які мають право на отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Зокрема, якщо раніше йшлося про дітей, які проживають на території чи проживали на території Донецької чи Луганської областей, то від червня 2023 року йдеться про всіх дітей, які відповідають визначеним критеріям, які постраждали внаслідок воєнного стану та мають право на отримання цього статусу.

Подальший розвиток правового регулювання відбувся в 2025 році. 1 вересня 2025 року Кабінет Міністрів України затвердив чергові зміни до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та

збройних конфліктів, спрямовані на спрощення доступу до цього статусу та розширення кола осіб, які мають на нього право. Зокрема, було передбачено можливість отримання статусу не лише за місцем обліку внутрішньо переміщеної особи, а й за місцем подання заяви або за місцем, де дитину було виявлено органами місцевої влади. Це має особливе значення для дітей, які втратили зв'язок із законними представниками, були евакуйовані або повернуті з тимчасово окупованих територій.

Крім того, в 2025 році було істотно розширено перелік підстав для надання відповідного статусу.

До вже визначених категорій додатково віднесено дітей:

– чиї батьки або один із них, інший законний представник зникли безвісти за особливих обставин або померли (загинули) через отримані внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном;

– позбавлені батьківського піклування внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Такі зміни свідчать про поступове формування більш комплексного та чутливого до реалій війни підходу держави до визначення кола дітей, які потребують особливого правового захисту та соціальної підтримки.

Денис Улютін, Міністр соціальної політики, сім'ї та єдності України, наголосив, що держава має обов'язок підтримувати кожну дитину, яка постраждала від війни. «Наразі понад 412 000 дітей мають статус жертв війни, але це не остаточна цифра. Понад мільйон дітей були змушені тікати від війни, тисячі зазнали втрат і травм. Наше завдання – зробити так, щоб жодна дитина не залишилася наодинці зі своїм болем, а мала підтримку та захист держави», – сказав він [71].

Раніше Верховна Рада підтримала в першому читанні законопроект, розроблений Міністерством соціальної політики, сім'ї та єдності, який передбачає збільшення виплат сім'ям з дітьми, додаткову підтримку сімей з дітьми з інвалідністю та створення кращих умов для догляду за дітьми [72].

Також уточнено ряд моментів, які стосуються переліку документів і статусу органу, уповноваженого приймати рішення. Цим органом є орган опіки та піклування при відповідному органі місцевого самоврядування чи відділі у справах дітей.

Отже, право на отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, належить як дитині, так і особі, яка на момент воєнних дій, збройних конфліктів або збройної агресії російської федерації не досягла 18-річного віку, і в результаті:

- отримала поранення, контузію, каліцтво;
- зазнала фізичного, сексуального насильства;
- була викрадена, депортована або примусово переміщена;
- залучалася до участі у військових формуваннях;
- незаконно утримувалася, в тому числі в полоні;
- зазнала психологічного насильства;
- її батьки або один із них, інший законний представник зникли безвісти за особливих обставин або померли (загинули) через отримані внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном;
- була позбавлена батьківського піклування внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Може бути одна чи декілька обставин для того, щоб прийняти відповідним органом рішення про надання дитині відповідного статусу. Постанова № 268 чітко окреслює й деталізує види окремих насильств, які могли бути застосовані до дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Це може бути фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство.

Під фізичним насильством розуміється отримання дитиною в період її перебування в зоні воєнних дій та збройних конфліктів тілесних ушкоджень різного ступеня, які завдали їй фізичного болю, спричинили розлад її здоров'я.

Під сексуальним насильством слід розуміти вчинення щодо дитини дій сексуального характеру під час її перебування в зоні воєнних дій або збройних

конфліктів. До таких дій, зокрема, належать: демонстрація статевих органів, вчинення статевого акту в присутності дитини, вступ у статеві зносини чи вчинення розпусних дій щодо неї, задоволення статевої пристрасті за участю дитини, втягнення її у зайняття проституцією або примушування до цього, а також примушування до участі у створенні матеріалів порнографічного характеру (зображень, відеопродукції, комп'ютерних програм тощо). До цієї категорії також належать інші правопорушення, що посягають на статево свободу та статево недоторканість дитини.

В останній редакції Потанови № 547 від 01 червня 2023 року, під психологічним насильством розуміють: «Моральні та психологічні страждання (травми) дитини, що не потребують доведення, і які вона перенесла внаслідок її проживання / перебування в умовах воєнних дій, збройних конфліктів, тимчасової окупації, її внутрішнього переміщення або переміщення за кордон, як наслідок залишення свого місця проживання / перебування у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, а також загибелі (зникнення безвісти), потрапляння у полон, смерті внаслідок отриманих у результаті збройного конфлікту поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном її батьків або одного з них – із числа цивільних осіб». [73]. Дана Постанова визначає поняття психологічного насильства, пов'язаного з війною (воєнними діями та збройними конфліктами)

Визначення психологічного насильства, запропоноване в Постанові № 268, є одним із небагатьох прикладів, що пов'язують завдану шкоду з порушеннями певних прав людини. Це новаторське положення в українському законодавстві запроваджує загальну презумпцію психологічних та моральних страждань і пов'язаної з ними шкоди в певних обставинах, усуваючи таким чином необхідність «додаткового доведення». Це може бути достатнім у випадках завдання шкоди дитині відповідно до чинних нормативних актів. Загалом, цей підхід відповідає практиці Європейського Суду. До того ж, базуючись на міжнародних стандартах та практиці, це положення може стати основою для обґрунтування загальних, територіальних та інших міждержавних, а також

групових або масових претензій. Проте, навіть у цьому контексті, такі фактори, як вік і тривалість, можуть мати значення як для індивідуальних, так і для загальних моральних і нематеріальних вимог. Це охоплює ключові додаткові аспекти, які необхідно враховувати за допомогою більш ретельної оцінки шкоди [74].

Дуже важливо, що цей порядок встановив якраз визначення і розуміння, які дії можуть вважатись насильством стосовно конкретної дитини, і які дії можуть бути, за умови їх доведення документально, підставою для встановлення факту того, що дитина постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Проте, якщо ми говоримо про фізичне та сексуальне насильство, то на відміну від психологічного, вони мають менш тісний зв'язок із порушеннями, що розглядаються (якщо взагалі його мають). Наприклад, фізичне насильство визначається як отримання дитиною тілесних ушкоджень різного ступеня під час її перебування в зоні воєнних дій та збройних конфліктів, що завдали їй фізичного болю та спричинили розлад здоров'я. Важливо зазначити, що це визначення не передбачає атрибуцію будь-якій стороні конфлікту (навіть через безпосереднє посилення на агресію чи державу) і не пов'язує це прямо з бойовими операціями чи озброєнням. Таким чином, його потенційно можна застосовувати до звичайних інцидентів, не пов'язаних зі збройними конфліктами.

Статус дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, має дуже важливе значення, тому що діти мають отримувати від держави належний комплекс правової і соціальної підтримки.

Отже, для того, щоб отримати цей статус, потрібно звернутись до уповноваженого органу. На сьогодні цим уповноваженим органом є орган опіки та піклування. Законодавство чітко визначає хто має право на звернення для оформлення статусу. І це є представник дитини.

Відповідно до Порядку № 268, такий статус надається насамперед органом опіки та піклування за місцем реєстрації чи проживання дитини. В тому числі

йдеться про внутрішньо переміщену особу чи набуття статусу внутрішньо переміщеної особи, або за місцем проживання чи перебування дитини. На сьогодні вже функціонують окремі механізми державного захисту та підтримки таких дітей. Водночас законним представникам постраждалої дитини доцільно завчасно подбати про збирання необхідних документів, що підтверджують негативний вплив збройного конфлікту на дитину [74].

Дитина може набути відповідний статус за умови, коли до відповідного органу звернулись її законні представники, батьки, родичі, або у разі коли їй виповнилось 14 років і вона самостійно звернулась до органу опіки і піклування.

Для того, щоб звернутись для отримання статусу до органу опіки і піклування, а такі органи створені при всіх виконавчих комітетах місцевих рад або районних державних адміністраціях, які зараз мають статус військових адміністрацій, родичам, батькам чи самій дитині потрібно подати заяву встановленої форми та додані до неї документи, які належно засвідчені. Ці документи в залежності від конкретної ситуації є різними, тобто вони можуть бути або більшої кількості або меншої, проте стандартний пакет документів зводиться до того, що потрібно подати:

1. Свідоцтво про народження чи інший документ, що посвідчує народження дитини.
2. Документ, що посвідчує особу заявника.
3. Документ, що підтверджує повноваження представника чи їх родинні стосунки.
4. Довідки про взяття дитини на облік як внутрішньо переміщеної особи або документ, що підтверджує проживання чи перебування дитини в населеному пункті.
5. Паспорт громадянина України, виготовленого у формі книжечки.
6. Паспорт громадянина України або паспорт громадянина для виїзду за кордон у формі е-паспорта або е-паспорта для виїзду за кордон.
7. Витяг з реєстру територіальної громади (у разі наявності).

Це є класичний пакет документів, який подається до органу опіки та піклування для встановлення статусу дитини, яка постраждала. Крім того, коли йдеться про такі обставини чи такі ситуації, які стосуються, для прикладу, поранення чи контузії, чи наприклад, незаконного утримання, то законодавство встановлює необхідність подання додаткових документів, які б підтверджували ті чи інші факти або обставини. Наприклад, це можуть бути медичні документи, чи наприклад, коли йдеться про фізичне насильство, то документи щодо вчинення стосовно дитини правопорушення. Це може бути витяг з єдиного реєстру досудових розслідувань чи матеріали кримінальних проваджень, висновки відповідних експертиз, які підтверджують ці обставини.

Крім цього, варто розуміти і знати як, за якої процедури, за якої послідовності, в які строки розглядаються заяви про отримання цього статусу.

Відповідний орган, отримавши документи, перевіряє їх на відповідність законодавству і протягом 30 календарних днів з дати реєстрації заяви про надання статусу за результатами розгляду комісії з питань захисту прав дитини приймає рішення про надання дитині відповідного статусу [74].

Важливо зазначити, що досягнення особою повноліття саме по собі не є підставою для втрати або скасування цього статусу. Отже, якщо дитина отримала статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, то з настанням повноліття цей статус не скасовується, особа має відповідні документальні підтвердження, що в неї є цей статус, що вона підпадала під відповідні критерії, і відповідний орган прийняв таке рішення.

В ситуації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, ми маємо в законодавстві ряд декларативних і дуже номінальних пільг.

Однією з небагатьох пільг, що фактично реалізується та поширюється на дітей, які мають статус постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є забезпечення їх безоплатним харчуванням. Така гарантія надається дітям, які навчаються у закладах дошкільної, загальної середньої та професійно-технічної освіти незалежно від підпорядкування, типу чи форми власності, у

порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Але в деяких територіальних громадах через значну кількість дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів і недостатність бюджетних коштів, і така дріб'язкова можливість, яка передбачена для дітей, які мають такий статус, не завжди реалізовується, тобто з цією гарантією також є проблема.

У 2025 році до переліку пільг також було додано право на першочергове зарахування дітей, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, до державних і комунальних закладів дошкільної та загальної середньої освіти. Проте, законодавство, яке стосується внутрішньо переміщених осіб, врегульовує окремі моменти, що стосуються незначних пільг для дітей, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Отже, станом на сьогодні цей статус не дає особливих привілеїв, додаткових благ для таких дітей. Сподіваємося, що з прийняттям відповідних законопроектів діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, будуть мати належні соціальні пільги та гарантії їх правового захисту.

Соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, дозволяє:

1. Влаштувати дітей у дошкільні та загальноосвітні заклади державної та комунальної форми власності.
2. Забезпечувати безкоштовним харчуванням у закладах освіти.
3. Забезпечувати лікарськими засобами у випадках і порядку, визначеним законодавством.
4. Отримувати соціальні послуги та соціальне супроводження сімей.
5. Надавати необхідну медичну допомогу в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я.
6. Отримувати адресну допомогу для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг.

Також діти, які мають цей статус, можуть бути звільнені від оплати за навчання за рахунок коштів освітніх субвенцій, чи наприклад, мати право безоплатно проживати в гуртожитку.

Загалом перелік цих прав не є вичерпним, а доповнюється з урахуванням конкретної ситуації [75, с. 109].

Отже, статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, надає додаткові можливості в реалізації прав дитини, особливо в період воєнного стану. Цей статус потрібен для того, щоб дитина мала можливість бути ще більш соціально захищеною. Він надає можливість реалізації ряду додаткових гарантій, які стосуються прав дітей.

Станом на сьогодні існує спрощена процедура для отримання такого статусу, адже до 2017 року батьки мали пройти «сім кіл пекла» аби їх дочка чи син отримали так званий статус дитини війни. Найбільше обурювало правозахисників те, що дитина, яка бачила жахіття війни, через суд мала доводити, що психологічно постраждала. Наразі це положення скасоване.

Водночас враховуючи той факт, що на сьогодні центральним органом виконавчої влади, тобто Кабінетом Міністрів України, та жодним міністерством не було затверджено рішення щодо механізмів реалізації права таких дітей на реінтеграцію, адаптацію, психологічну та медичну реабілітацію тощо, вбачається за необхідне запровадження цільових програм/заходів психосоціальної та медичної підтримки дітей, які мають статус постраждалих від збройного конфлікту, і механізмів їх реалізації.

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, необхідно розглядати в системі юридичного механізму забезпечення її права на соціальний захист. Недостатньо лише спрощеного порядку отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, потрібен комплексний підхід для забезпечення соціального захисту таких дітей. Адже на сьогодні особам, які є неповнолітніми, які зростають в умовах війни, не передбачено жодних гарантій, окрім безоплатного гарячого харчування в

державних і комунальних закладах освіти. Тому має бути створена система матеріально-технічних, організаційно-управлінських, спеціально-юридичних заходів та засобів, спрямованих на ефективне правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, з метою реалізації права на соціальний захист шляхом реального отримання ними конкретних видів соціального захисту (грошових виплат, соціальних послуг, соціальних пільг, натуральної допомоги, медичної допомоги, лікарських препаратів та виробів медичного призначення тощо) [75, с. 110].

Серед тих, хто найбільше страждає від наслідків війни, особливої уваги заслуговують діти з інвалідністю. Ці діти стають невід'ємною складовою військових конфліктів, адже їхні потреби та виклики є надзвичайно важливими. Окрему категорію серед них складають діти, які отримали поранення під час війни та стали дітьми з інвалідністю внаслідок цих травм.

Перш за все, важливо підкреслити, що інвалідність значно ускладнює та вносить зміни в пріоритети соціальної роботи з кожною дитиною, оскільки потреби цієї групи мають свої особливості. Окрім психологічної травми, яка є загальною для багатьох дітей, діти з інвалідністю через війну також мають фізичні ушкодження, які часто залишаються та не піддаються повній реабілітації. Ці ушкодження можуть включати втрату кінцівок, контузії, втрату зору або слуху, або комбінацію декількох фізичних недоліків. Тому робота з такою категорією вимагає спеціального підходу, враховуючи їхні індивідуальні потреби, чутливості та готовності швидко реагувати на зміни, а також відповідального ставлення до ситуації.

Ці діти потребують не лише медичної допомоги, але й доступу до реабілітаційних центрів, спеціалізованих шкіл та інших установ, які забезпечують комплексний соціальний захист.

Порядок отримання такого статусу та вимоги до документів, які необхідно подати, містяться в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та Процедурі отримання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, яка встановлена постановою Кабінету Міністрів України від

25 квітня 2018 року № 306 «Деякі питання встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я» [76]. Також діють відповідні порядки надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, затверджені відповідними постановами Кабінету Міністрів України, а саме Постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 № 685 «Про затвердження Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх проведення» [77].

У пункті 4 частини другої статті 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» закріплено, що особи з інвалідністю внаслідок поранень чи інших ушкоджень здоров'я, від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння на території проведення АТО, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях до 1 грудня 2014 року, а з 1 грудня 2014 року – на території проведення АТО, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, де органи державної влади здійснюють свої повноваження, та в населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, належать до осіб з інвалідністю внаслідок війни [31].

Проблема в тому, що станом на сьогодні відповідно до цих законодавчих актів, статус особи з інвалідністю внаслідок війни поширюється як на дорослих, так і на дітей, спеціального закону, щодо цього питання, досі не існує. А тому більшість норм, які передбачені Законом України «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту», не застосовні до дітей.

Зафіксувавши статус дитини з інвалідністю внаслідок війни, ми стикаємося з важливими етичними, моральними та соціальними питаннями. Це

не просто адміністративний акт, а визнання глибокого та складного впливу війни на молоде життя. Це також визнання потреби в спеціальному захисті, підтримці та увазі до тих, хто найбільше постраждав.

У світлі цих обставин важливо не лише зафіксувати статус дитини з інвалідністю внаслідок війни, але й забезпечити їй повноцінне, гідне життя, де вона матиме доступ до освіти, медичних послуг, соціальної підтримки та можливості розвитку відповідно до її потенціалу. Визнання статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни – це лише перший крок у довгому шляху відновлення прав та гідного статусу кожної дитини, яка постраждала від війни [78, с. 317].

Раніше діти не мали права на отримання такого статусу. Сьогодні з метою соціального забезпечення та захисту дітей, які втратили здоров'я у зв'язку з війною, держава надає таким дітям статус дитини з інвалідністю внаслідок війни. Першою дитиною, яка отримала статус інвалідності внаслідок бойових дій на Сході України, є 14-тирічна Майя Крємезна з м. Бахмут. Самій процедурі отримання заважали прогалини в законодавстві, в результаті чого троє дітей дістали відмови, хоча юристи вже кілька років намагалися добитися змін до законодавства. Майя розповідає про найстрашніший день її життя, коли біля будинку впав реактивний снаряд. У результаті дівчинка отримала тяжкі травми рук, ніг, хребта. Юристи з гуманітарної місії запропонували допомогти та отримати статус, який свідчить, що це інвалідність у результаті війни. Спочатку виявилось, що закон це не дозволяє, оскільки може бути застосований лише до дорослих. Діти не мали права на отримання такого статусу. Аби внести зміни в законодавчу базу знадобилося 3 роки, деякі діти вже навіть встигли досягти повноліття. Тепер шанс на отримання є, хоч і процедура не проста. Такий статус може бути надано дитині, яка отримала поранення, і таке поранення призвело до інвалідності. Цей факт потрібно підтвердити всіма необхідними документами, зокрема, документами з поліції, з лікарні тощо. Головним та центральним органом є міжвідомча комісія, якій цей пакет документів відправляється і вона безпосередньо приймає таке рішення. Якщо говорити про дівчинку Майю, то

саме їй такий статус дозволить отримувати безкоштовно ліки та їздити до санаторію, не потрібно платити комунальні платежі та за проїзд у міському транспорті, раз на два роки можна скористатися безкоштовними перевезеннями по Україні. Але найголовніше, це створило прецедент, а отже, іншим пораненим дітям тепер відмовити у наданні такого статусу та наданні пільг чиновникам буде складніше [78, с. 318].

Зважаючи на вищезазначене, можна зробити висновок, що необхідно прийняти спеціальний закон або внести відповідні зміни до чинного законодавства, які визначатимуть статус дітей з інвалідністю внаслідок війни. Оскільки отримання пільг та гарантій соціального захисту пов'язане з отриманням відповідного правового статусу, важливо закріпити ці питання у законодавстві. Однак, чинне законодавство має ряд прогалин і колізій, які ускладнюють або навіть перешкоджають належному забезпеченню державних соціальних гарантій дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів [78, с. 319].

2.2. Державні соціальні гарантії дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів

Наслідки збройного конфлікту в Україні сильно вплинули на багатьох людей, особливо на дітей, які потребують посиленого захисту. Особливо гостро відчули наслідки цього конфлікту жителі неконтрольованих територій Донецької та Луганської областей, особи, що проживають на лінії розмежування, особи, міста яких перебувають в окупації, а також внутрішньо переміщені особи. Вони переживають серйозні психологічні та фізичні травми, тому потребують особливого захисту з боку держави.

Одним із важливих механізмів реалізації соціального захисту виступають соціальні гарантії, які забезпечують практичне здійснення прав осіб, що потребують державної підтримки. У правовій літературі під гарантіями

розуміють умови, що є необхідними для практичної реалізації тих чи інших прав та свобод особи.

Теоретики права Матузов Н.І., Малько А.В. розглядають гарантії як сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, умов та передумов, що забезпечують або принаймні сприяють зміцненню законності та правопорядку. До таких гарантій вони відносять також спеціально визначені засоби, спрямовані на досягнення зазначених цілей. Фактично йдеться про цілу систему заходів, механізмів та зусиль, покликаних стимулювати та гарантувати дотримання законів і підтримання належного правопорядку в суспільстві, адже ці процеси не відбуваються автоматично. Очевидно, що вирішальну роль у цьому відіграє соціальна природа та сутність держави, стан її економіки, політична система, рівень розвитку культури та інші обставини суспільного розвитку [79, с.130].

У законодавстві України у сфері соціального забезпечення також міститься визначення державних соціальних гарантій. Зокрема, під ними розуміють встановлені законом мінімальні стандарти оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, а також інші види соціальних виплат, що визначаються законами та підзаконними нормативно-правовими актами і покликані забезпечувати рівень життя громадян не нижчий за прожитковий мінімум. Таким чином, основним орієнтиром для встановлення державних соціальних гарантій виступає саме прожитковий мінімум, який є базовим соціальним стандартом [80, с.131].

Відповідно до проєкту Закону України «Про соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту» від 05.04.2017 № 6270-1: «Державна соціальна гарантія – це встановлений мінімальний розмір державної соціальної допомоги, а також пільги з метою надання соціальної підтримки особам, які постраждали внаслідок воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту» [81].

Тобто державна соціальна гарантія – це забезпечення державою певних соціальних прав та послуг для своїх громадян у важкі періоди, включаючи

воєнний час. Ці гарантії можуть включати доступ до медичної допомоги, право на освіту, право на житло та інші види соціальної допомоги.

Водночас ефективність системи соціального захисту визначається тим, наскільки державні соціальні гарантії узгоджуються з актуальними потребами населення та реальними економічними можливостями держави, адже лише формальне закріплення прав і пільг не забезпечує їх фактичної реалізації без належного фінансового, організаційного та інституційного підґрунтя, тому важливо, щоб обсяг і зміст соціальних гарантій формувалися з урахуванням соціально-економічної ситуації, рівня розвитку економіки, демографічних змін та викликів, зокрема тих, що виникають у період воєнного стану, при цьому держава повинна не лише декларувати забезпечення таких прав, як доступ до медичної допомоги, освіти, житла та інших видів соціальної підтримки, але й створювати ефективні механізми їх реалізації, забезпечувати адресність допомоги, її своєчасність та достатність, оскільки лише за таких умов соціальні гарантії стають дієвим інструментом підтримки населення, сприяють зниженню соціальної напруги та підвищують рівень довіри громадян до держави.

У воєнний час державна соціальна гарантія набуває особливого значення, оскільки конфлікт може призвести до серйозних травм та втрат для громадян, включаючи фізичні, психологічні та матеріальні збитки. Роль державних соціальних гарантій у війні полягає в забезпеченні безпеки та благополуччя громадян, що стали жертвами конфлікту, а також у забезпеченні їхнього відновлення та адаптації після воєнних травм. Це може включати надання медичної допомоги для поранених, психологічну підтримку для постраждалих від стресу, матеріальну компенсацію для втрати майна або забезпечення житла для внутрішньо переміщених осіб. Державні соціальні гарантії також можуть включати програми реінтеграції та професійної перепідготовки для тих, хто втратив своє заняття через війну. Отже, роль державних соціальних гарантій у війні полягає в забезпеченні захисту, підтримки та наданні найбільш сприятливих умов для фізичного, психологічного та соціального розвитку для дітей, які постраждали внаслідок конфлікту, незважаючи на складність ситуації

в умовах війни, з метою покращення їхнього благополуччя та відновлення їхнього життя після воєнних травм [82, с. 10].

Розділ II «Державні соціальні гарантії дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» цього проєкту Закону закріплює 7 статей, які містять державні соціальні гарантії для таких дітей.

Стаття 7 встановлює право на єдність родини. Це важливий принцип, який гарантує, що діти мають право бути разом зі своїми батьками або іншими членами сім'ї, які про них піклуються, коли це можливо та в інтересах дитини. Для дітей, які постраждали у війні, це право є особливо важливим через те, що воєнні конфлікти можуть розривати родинні зв'язки та призводити до розлуки з батьками або іншими членами сім'ї [82, с. 11].

Право на єдність родини для дитини, яка постраждала у війні, є невід'ємним елементом захисту прав дитини. Воно передбачає, що дитина має право на збереження та поновлення зв'язків зі своєю родиною без перешкод. Це принцип, що визнається в міжнародних правових документах та законодавстві багатьох країн. Він передбачає, що кожна людина має право на збереження і спілкування зі своєю родиною без перешкод. Це означає, що держави повинні утримуватися від дій, які штучно розривають сімейні зв'язки, такі як безпідставне роз'єднання членів сім'ї через міграційну політику, військові конфлікти, політичні репресії тощо.

Це право може включати такі аспекти, як можливість брати участь у різних сімейних подіях, таких як весілля, народження дітей, свята, а також підтримку і захист у випадках, коли це необхідно, наприклад, у випадках сімейного насильства або за наявності небезпеки для членів родини. Це одне з важливих прав людини, яке визнається як національним, так і міжнародним правом, і його порушення може мати серйозні наслідки для фізичного та психологічного благополуччя людини.

Право на єдність родини є одним із фундаментальних принципів, визнаних міжнародними документами та законодавством багатьох країн. Цей принцип має особливе значення для дітей, які стали жертвами війни та конфліктів. Діти, які

втрапили батьків або інших членів сім'ї через війну, потребують особливого захисту та підтримки для забезпечення їхнього права на єдність родини.

Для забезпечення права на єдність родини для дітей, постраждалих у війні, необхідно вживати різноманітні заходи, а саме: активно шукати інформацію про сім'ї дітей, які були розділені через війну, з метою забезпечення їхньої зустрічі та єднання; надавати підтримку при встановленні контакту між розділеними дітьми та їхніми родинами; надавати необхідну допомогу та ресурси для відновлення сімейних зв'язків, зокрема, за допомогою програм згуртування сімей та підтримки після війни; забезпечити доступ до правової допомоги та захисту для дітей у відновленні сімейних зв'язків, включаючи процеси усиновлення та реінтеграції.

Отже, право на єдність родини для дітей, які постраждали у війні, є важливим елементом їхнього захисту та підтримки. Забезпечення цього права вимагає комплексного підходу, включаючи пошук, підтримку та відновлення сімейних зв'язків для забезпечення благополуччя та відновлення життя дітей, які пережили воєнні трагедії.

Стаття 8 передбачає право на медичну допомогу, тобто визначає їхнє право на отримання медичної допомоги та лікування в разі потреби внаслідок травм, захворювань або психологічних травм, спричинених військовими діями.

Це право має на меті забезпечити доступність та якість медичних послуг для дітей, щоб вони могли отримати вчасну та ефективну допомогу для відновлення здоров'я та забезпечення їхнього фізичного та психічного благополуччя [82, с. 11].

Війна, безперечно, створює серйозні наслідки для дітей, які опиняються в зоні конфлікту. Ці наслідки виявляються не лише на фізичному рівні, але й на психічному та емоційному.

Діти, які стали жертвами воєнних конфліктів, потребують негайної та якісної медичної допомоги. Перш за все, це стосується медичного забезпечення в разі отриманих поранень, важких травм та психологічних травм, що можуть виникнути внаслідок війни. Надання адекватної медичної допомоги в цих

ситуаціях є ключовим елементом для відновлення здоров'я та психологічного благополуччя дітей.

Право на медичну допомогу для дітей, що постраждали від війни, повинно бути гарантовано державою як пріоритетне та невід'ємне право. Це означає забезпечення доступу до якісних медичних послуг, необхідних лікарських препаратів та реабілітаційних заходів для дітей у всіх районах країни, в тому числі й на тимчасово окупованих територіях.

Крім того, важливо враховувати особливі потреби дітей з інвалідністю внаслідок війни. Ці діти потребують не лише медичної допомоги, але й доступу до реабілітаційних центрів, спеціалізованих шкіл та інших установ, які забезпечують комплексний соціальний захист.

Загалом, право на медичну допомогу для дітей, які постраждали від війни, має бути гарантовано та забезпечено на законодавчому рівні. Це важлива передумова для забезпечення здоров'я та добробуту дітей, які опинилися в складних воєнних умовах. Право на медичну допомогу для дітей, що постраждали у війні, є важливою гарантією їхнього здоров'я та благополуччя. Ця допомога не лише сприяє швидкому відновленню фізичного та психічного стану постраждалих дітей, але й є важливим елементом їхнього соціального захисту. Медична допомога допомагає зменшити страждання та покращити якість життя дітей, що стали жертвами воєнних конфліктів. Крім того, вона є важливим кроком у процесі їхнього інтегрування в суспільство та повернення до нормального життя після пережитого травматичного досвіду. Таким чином, право на медичну допомогу для дітей, які стали жертвами війни, визнається не лише як гуманітарна необхідність, але й як важливий елемент їхнього правового та соціального захисту.

Стаття 9 встановлює право на освіту, що є ключовою гарантією їхнього права на розвиток, самореалізацію та інтеграцію в суспільство після важких переживань.

Діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, мають право на переведення до іншого закладу дошкільної, загальної середньої

або вищої освіти, розташованого на території, віддаленій від зони бойових дій. У разі переведення до іншого закладу вищої освіти вартість навчання залишається незмінною і відповідає сумі, визначеній у договорі з попереднім навчальним закладом.

Дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій, збройної агресії чи збройного конфлікту та має фізичні, психічні або соціальні порушення розвитку, наділяється правом на отримання спеціальної освіти, а також необхідного догляду.

Діти, які зазнали впливу воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту, мають статус внутрішньо переміщених осіб і навчаються у закладах вищої освіти (у тому числі як курсанти), мають право на призначення соціальних стипендій. Порядок їх надання та виплати визначається Кабінетом Міністрів України.

Крім того, діти з таким статусом, які є внутрішньо переміщеними особами та здобувають професійно-технічну освіту у державних або комунальних закладах, мають право на державну цільову підтримку, умови та механізми надання якої встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Право на освіту є одним із найважливіших прав кожної дитини. Воно забезпечує їм можливість розвивати свої здібності, отримувати знання та навички, необхідні для успішного життя й взаємодії із суспільством. Доступ до освіти є ключовим чинником у подоланні травм та стресу, які пережили діти внаслідок війни.

Однак діти, які постраждали від війни, часто стикаються з різними перешкодами в доступі до освіти. Це може бути пов'язано зі зміною місця проживання, втратою документів, психологічними труднощами тощо. Тому важливо, щоб система освіти була гнучкою та готовою надавати підтримку дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах через війну.

Забезпечення права на освіту для дітей, які стали жертвами війни, має надзвичайну важливість для їхнього подальшого життя та інтеграції в

суспільство. Це дає їм можливість отримати нові знання, розвивати себе та будувати майбутнє, незважаючи на випробування, які вони пережили.

Отже, право на освіту для дітей, які постраждали від війни, є невід'ємною складовою їхнього права на гідне та повноцінне життя. Тому важливо приділяти належну увагу цій проблемі та розробляти ефективні механізми для забезпечення доступу до якісної освіти для всіх дітей, незалежно від їхнього статусу та життєвих обставин.

Стаття 10 закріплює право на правову допомогу, що є важливою гарантією захищеності дітей, доступу до юстиції та відновлення їхніх прав відповідно до міжнародних стандартів прав людини. Це право забезпечує дітям можливість отримати необхідну юридичну підтримку та захист у випадках порушення їхніх прав або ситуацій, пов'язаних із воєнними конфліктами [82, с. 11].

У цій статті також передбачено, що батьки, опікуни чи інші законні представники дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту, мають право на безоплатну правову допомогу у порядку, визначеному законодавством.

Право на правову допомогу є фундаментальним принципом, що гарантує кожній дитині доступ до справедливого судового захисту та захисту їхніх прав та інтересів. У контексті воєнних конфліктів це право набуває особливого значення, оскільки діти, які постраждали від війни, можуть зіткнутися з численними викликами та обмеженнями у здійсненні своїх прав.

Перш за все, правова допомога дозволяє дітям отримати захист своїх прав та інтересів у випадках порушення їхніх прав або ситуацій правової невизначеності. Це може стосуватися різних аспектів їхнього життя, включаючи доступ до медичної допомоги, освіти, соціального захисту та інших правових питань.

Другим важливим аспектом є забезпечення для дітей доступу до юридичної інформації та консультацій. Багато дітей, які стали жертвами війни, можуть не мати достатньої інформації про свої права та можливості захисту.

Правова допомога допомагає їм зрозуміти їхні права та вибрати оптимальні стратегії захисту.

Право на правову допомогу для дітей, які постраждали від війни, є невід'ємною складовою їхнього права на справедливість та захист їхніх прав. Війна може призвести до численних правопорушень та порушень прав людини, які безпосередньо чи опосередковано торкнуться дітей. Адже діти, які стали жертвами війни, можуть потребувати захисту своїх прав у суді чи інших правових інстанціях. Правова допомога надає їм можливість звернутися за допомогою у відстоюванні своїх прав та інтересів. Деякі діти можуть потребувати правової допомоги для отримання компенсації за заподіяну шкоду в результаті війни, таку як травми, втрати майна або руйнування домівок. Фахівці в галузі права можуть допомогти встановити відповідальність за ці збитки та забезпечити відшкодування.

Правова допомога може забезпечити дітям доступ до необхідної юридичної інформації щодо їхніх прав та можливих шляхів захисту. Це особливо важливо для дітей, які можуть бути вразливішими перед системою правосуддя. Вона сприяє відновленню правопорядку в постраждалих від війни районах шляхом захисту прав та інтересів дітей, а також забезпечення справедливості та прозорості у процесі вирішення правових питань.

Крім того, правова допомога є важливим інструментом у боротьбі з беззаконням та безкарністю, що може виникати внаслідок воєнних конфліктів. Вона сприяє встановленню відповідальності за порушення прав дітей та забезпечує їм доступ до справедливого судового процесу. Отже, право на правову допомогу для дітей, які стали жертвами війни, є невід'ємною складовою їхнього права на справедливість та захист їхніх прав та інтересів.

Стаття 11 передбачає право на психологічну реабілітацію, що є важливою гарантією фізичного та психічного здоров'я дітей, а також ключовим елементом процесу їхнього відновлення після травматичних подій військових конфліктів. Це право забезпечує дітям доступ до професійної психологічної допомоги та

підтримки з метою подолання травматичного досвіду, зменшення стресу та відновлення психологічного благополуччя [82, с. 12].

Особи, які постраждали внаслідок воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту, у разі наявності психологічних проблем (порушень та/або відхилень у психічній діяльності), наділяються правом на отримання безоплатної психологічної або психолого-педагогічної реабілітації. Така реабілітація здійснюється з метою формування у них здатності опановувати знання, уміння та навички, сприяє розвитку самоутвердження та адекватної самооцінки власних можливостей, а також засвоєнню норм суспільної поведінки шляхом організації системної освітньої та навчально-виховної роботи.

Війна, безперечно, залишає глибокі психологічні сліди на дітях, які пережили її жахи. Навіть після завершення конфлікту вони можуть відчувати стрес, тривогу, депресію та інші психологічні проблеми, які впливають на їхнє благополуччя та розвиток.

Право на психологічну реабілітацію є невід'ємною складовою права на здоров'я та соціальний захист. Це важливий елемент у процесі відновлення психічного стану дітей, які пережили травматичні події внаслідок війни. Психологічна реабілітація допомагає їм подолати стрес, відновити емоційну стійкість та повернутися до нормального життя.

Основні аспекти, які варто враховувати щодо права на психологічну реабілітацію для дітей, постраждалих від війни, включають доступність цієї послуги у всіх районах, фінансову підтримку для сімей, які не можуть собі дозволити оплату таких послуг, а також кваліфікованість та чутливість психологічних фахівців, які працюють з дітьми.

Забезпечення права на психологічну реабілітацію є важливим кроком у створенні сприятливих умов для психічного відновлення дітей, які постраждали від війни. Це дозволить їм подолати травму, знайти внутрішню силу та ресурси для подальшого розвитку та адаптації до нових життєвих умов. Тому потрібно приділяти належну увагу цьому питанню та підтримувати ініціативи

забезпечення прав дітей на психологічну реабілітацію після воєнних травматичних подій.

Стаття 12 встановлює право на психіатричну допомогу, що є важливою гарантією психічного здоров'я дітей, особливо тих, які постраждали від воєнних подій. Війна може мати серйозний вплив на психічний стан дітей, викликаючи стрес, тривожність, депресію та інші психічні проблеми. Право на психіатричну допомогу забезпечує дітям доступ до кваліфікованої медичної допомоги та лікування, спрямованих на подолання цих психічних травм та розладів. Це дозволяє їм відновити якість свого життя після травматичних воєнних подій та повернутися до нормального функціонування. Така психіатрична допомога важлива для забезпечення повного та здорового розвитку дітей під час і після воєнного конфлікту [82, с. 12].

Війна, незалежно від її тривалості, завжди залишає невиліковні сліди на психіці дітей, що може призвести до серйозних психічних розладів та проблем у подальшому житті. Право на психіатричну допомогу є ключовим аспектом забезпечення повного фізичного та психічного здоров'я кожної дитини. Діти, які пережили війну, можуть страждати від посттравматичного стресового розладу, депресії, тривожних розладів та інших серйозних психічних захворювань. Відсутність адекватної психіатричної допомоги може призвести до подальшого загострення цих проблем та погіршення якості життя дітей.

Однак, на сьогоднішній день доступ до якісної психіатричної допомоги для дітей, які постраждали від війни, залишається недостатнім та неповним. Часто це пов'язано з обмеженим доступом до медичних закладів, відсутністю кваліфікованих фахівців, а також стигматизацією психічних захворювань у суспільстві.

Тому враховуючи важливість права на психіатричну допомогу для дітей, які постраждали від війни, необхідно звернути увагу на такі аспекти:

По-перше, необхідно створити механізми для забезпечення доступності психіатричної допомоги для всіх дітей, які постраждали від війни, незалежно від їхнього місця проживання та фінансового стану.

По-друге, необхідно інвестувати у навчання та підвищення кваліфікації психіатрів та психотерапевтів, щоб вони могли забезпечувати ефективну допомогу дітям із психічними проблемами.

По-третє, важливо проводити роботу зі свідомістю суспільства щодо психічного здоров'я та психічних захворювань, щоб уникнути стигматизації дітей, які потребують психіатричної допомоги.

По-четверте, важливо враховувати роль сімей у процесі психіатричної допомоги та забезпечувати їм необхідну підтримку та консультативну допомогу.

Отже психологічна реабілітація для дітей, які постраждали від війни, має надзвичайну важливість адже допомагає дітям подолати травматичний досвід війни, знизити рівень стресу та тривоги, відновити емоційну стійкість та зберегти психічне здоров'я. Через психологічну реабілітацію діти отримують необхідні навички та стратегії, які допомагають їм успішно адаптуватися до нових умов життя та впоратися зі стресом, що допомагає їм більш ефективно інтегруватися в суспільство. Психологічна реабілітація вчить дітей ефективно управляти стресом, розвиває їхні ресурси та підтримує їх у зміцненні психологічної стійкості.

І насамкінець, завдяки психологічній реабілітації діти можуть знаходити задоволення та радість у повсякденному житті, покращуючи загальну якість свого життя та відчуваючи підтримку у важкі часи.

Підсумовуючи, хочемо підкреслити, що право на психіатричну допомогу для дітей, які постраждали від війни, є невід'ємною складовою їхнього права на здоров'я та соціальний захист. Це важливий аспект побудови стійкого та здорового суспільства.

Стаття 13. Право на соціальну допомогу. Проект Закону нам говорить наступне:

1. «Щомісячна соціальна допомога виплачується кожній особі, яка постраждала внаслідок воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту та має статус внутрішньо переміщеної особи.

2. Одноразова грошова допомога виплачується у наступних випадках та розмірах: у разі отримання поранення, контузії, каліцтва або іншого фізичного, сексуального, психологічного насильства, одноразова грошова допомога виплачується у розмірі 150-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законодавством для працездатних осіб; у разі незаконного утримування, викрадення або вивезення за межі України, одноразова грошова допомога виплачується у розмірі 100-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законодавством для працездатних осіб; у разі залучення дитини до участі у незаконних військових формуваннях одноразова грошова допомога виплачується у розмірі 50-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законодавством для працездатних осіб.

3. Причинний зв'язок між пораненням, каліцтвом, інвалідністю та наслідками воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту вважається встановленим, якщо характер травм та умови їх отримання вказують на застосування проти особи зброї і засобів масового ураження, наслідки проведення бойових дій та руйнування майна. Характер травм та умови їх отримання засвідчуються висновками судово-медичної або медико-соціальної експерти.

4. Підтвердженням факту незаконного утримування особи на неконтрольованих територіях України, а також залучення дитини до участі у незаконних військових формуваннях є відповідне рішення Штабу Антитерористичного центру при Службі безпеки України та відкриття кримінального провадження за даним фактом органами прокуратури, органами внутрішніх справ та національної поліції України» [44].

Тобто дана стаття закріплює право на соціальну допомогу, що передбачає забезпечення основних потреб дітей та захисту їх соціальних прав через надання різноманітних послуг та підтримки від держави. Ця гарантія спрямована на полегшення умов життя дітей, забезпечення їхнього благополуччя, відновлення їхнього соціального статусу та інтеграції в суспільство після воєнних травматичних подій [82, с. 12].

Однак, якщо в державі відсутні ці гарантії, діти, які постраждали від війни, залишаються без необхідної соціальної допомоги. Відсутність підтримки з боку держави призводить до того, що основні потреби таких дітей не задовольняються, їхні соціальні права не захищені, а умови життя залишаються важкими. Це також ускладнює відновлення їхнього соціального статусу та інтеграцію в суспільство, залишаючи їх у вразливому становищі після пережитих воєнних травматичних подій.

Насправді, ці сім соціальних гарантій є кроком у правильному напрямку для забезпечення дітей, які постраждали від війни, необхідними ресурсами та послугами. Однак, важливо визнати, що в деяких аспектах цих гарантій може бути недостатньо, або вони можуть потребувати подальшого вдосконалення, щоб забезпечити повне та якісне відновлення дітей після травматичних воєнних подій.

Отже, державні соціальні гарантії для дітей, які стали жертвами війни, є важливими складовими гуманної та ефективної реакції держави на воєнний конфлікт. Вони спрямовані на забезпечення безпеки, захисту, медичної допомоги, освіти та соціальної підтримки для постраждалих дітей, надаючи їм можливість жити повноцінним життям та розвиватися, незважаючи на випробування війни.

Прийняття Закону України «Державні соціальні гарантії дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» є необхідним, оскільки державні соціальні гарантії для дітей, які постраждали від війни, мають величезне значення з кількох ключових причин.

По-перше, це забезпечення безпеки та благополуччя дітей, адже державна соціальна гарантія забезпечує дітям захист від наслідків війни та допомагає їм подолати травми, які вони можуть переживати під час конфлікту.

Досить важливими є: підтримка фізичного та психологічного здоров'я, адже діти, які стали свідками або жертвами війни, можуть потребувати медичної та психологічної допомоги; забезпечення освіти та розвитку, оскільки діти, які постраждали від війни, можуть мати обмежений доступ до освіти через

конфліктну ситуацію; соціальна інтеграція та реабілітація, адже державні гарантії сприяють соціальній інтеграції дітей, які постраждали від війни, та їх відновленню у суспільстві через різноманітні програми та підтримку.

Прийняття Закону України «Про соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту» є важливим кроком. Державні соціальні гарантії для дітей, які постраждали від війни, мають досить вагоме значення для забезпечення їхнього захисту, добробуту та відновлення. Цей закон допоможе створити правову основу для надання дітям необхідної підтримки та послуг у важкі періоди війни та після неї. Він буде спрямований на забезпечення доступу до медичної допомоги, освіти, психологічної підтримки та інших необхідних сервісів для дітей, які стали жертвами військових дій та конфліктів [82, с. 13].

Окрім цього, важливо розробити законодавство, яке забезпечить системну підтримку та захист для цієї вразливої групи населення, необхідно розширювати програми та послуги, спрямовані на відновлення дітей після війни, та забезпечити їхню доступність для всіх, хто їх потребує. Адже це інвестиція у майбутнє нації.

2.3. Форми та види соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів

Діти, які постраждали у війні, є особливо ризиковою соціально-демографічною групою, що потребує підвищеної уваги та соціального захисту з боку держави. Необхідність особливого захисту зумовлена важливістю умов, в яких розвиваються такі діти, адже саме в дитячі роки формуються базові соціальні й психологічні якості, які впливають на все подальше життя – набуваються навички соціалізації, розвивається емоційна стійкість, а також закладаються основи фізичного й психічного здоров'я. Війна травмує дітей, порушує їх нормальний розвиток та відчуття безпеки, що зумовлює потребу в створенні ефективної системи соціального захисту та реабілітації, яка б сприяла

їх інтеграції та підтримці у подоланні психологічних, соціальних та економічних наслідків війни.

Соціальний захист відіграє ключову роль у підтримці населення та може бути поділений на два основні види: загальний та спеціальний. Загальний соціальний захист охоплює дії держави та інших уповноважених органів, спрямовані на гарантування основних соціальних і правових стандартів для всіх громадян, у той час як спеціальний соціальний захист розробляється для осіб або соціальних груп, які через певні обставини потребують додаткової уваги та підтримки. Зокрема, діти, які постраждали внаслідок війни та збройних конфліктів, повинні отримувати саме спеціальний соціальний захист [83, с. 135].

Загалом систему соціального захисту найдоцільніше визначати через її організаційно-правові форми, тобто це те, як надається підтримка. Науковці не дійшли єдиної думки щодо їх уніфікованого переліку.

Логічний підхід до визначення переліку та розкриття сутності форм соціального забезпечення дітей доцільно розпочати з аналізу самого поняття «форма» в контексті соціально-забезпечувальних відносин. У загальному та універсальному розумінні «форма» (з латини зовнішній вигляд, структура) відображає зовнішнє втілення певного змісту [84, с. 245]. Такий підхід сприяє структуруванню різноманітних аспектів соціального забезпечення, виділяючи їхні окремі характеристики, і допомагає дослідити, як конкретні методи впровадження соціальних послуг впливають на молодь у суспільстві.

В науковій літературі зустрічається кілька визначень поняття «форма» в контексті соціального забезпечення. Так, наприклад, Б. І. Сташків зазначає, що з юридичної точки зору термін «форма» використовується для позначення певного типу, виду, структури або способу організації об'єкта, явища чи предмета [85, с. 41].

С. М. Прилипко трактує цей термін як «сукупність елементів певного класу, що володіє істотними характеристиками та має зовнішнє (формальне) вираження» [86, с. 246].

У спеціальній літературі існують різні визначення похідного терміна «організаційно-правова форма соціального забезпечення». Наприклад, колектив авторів, до якого входять П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак і С. М. Синчук, пропонує розглядати цей термін як спосіб фінансування і реалізації соціального забезпечення [87, с. 93].

Н. Б. Болотіна вважає, що організаційно-правова форма соціального захисту – це сукупність правових, організаційних і фінансових заходів, об'єднаних загальними принципами і методами для захисту окремих категорій населення [88, с. 62].

Найпоширенішими формами соціального забезпечення у світі є: публічне соціальне страхування, соціальна допомога від держави або місцевих органів влади та соціальне забезпечення за рахунок державних коштів [85, с. 41]. Деякими вченими до зазначених трьох базових форм також включаються приватне соціальне обслуговування та страхові ініціативи [87, с. 235].

Результати досліджень, які висвітлені в роботах українських науковців у сфері права соціального забезпечення, свідчать про те, що насправді кількість організаційно-правових форм соціального захисту населення є значно більшою.

Варто зазначити, що термін «соціальний захист» охоплює не лише право на соціальне забезпечення, але й інші важливі соціальні права. Зокрема, це право громадян, які потребують соціальної підтримки, на отримання житла безкоштовно або за доступну ціну (ч. 2 ст. 47 Конституції України), право на достатній рівень життя для себе та своєї сім'ї, що включає відповідне харчування, одяг і житло (ст. 48 Конституції), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та страхування (ст. 49 Конституції), право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище (ст. 50 Конституції), а також право на освіту (ст. 53 Конституції) [83, с. 135].

Реалізація цих прав забезпечується через різні організаційно-правові форми соціального захисту, які дозволяють втілити їх у практичне життя та гарантувати належний рівень підтримки громадянам. Серед таких форм І. Ярошенко, зокрема, виділяє страхування; соціальне забезпечення за рахунок

прямих асигнувань із державного бюджету; забезпечення за рахунок коштів соціальних фондів підприємств, благодійних організацій і приватних добровільних внесків громадян; утримання непрацевдатних громадян у державних, комунальних та інших установах соціального призначення; адресну соціальну допомогу та недержавне пенсійне забезпечення громадян. Перелічені організаційно-правові форми доповнюють одна одну, утворюючи систему соціального захисту населення [89].

Однак, слід підкреслити, що перелічені вище форми соціального захисту складають загальну організаційно-правову систему підтримки населення і не всі з них підходять для захисту дітей, постраждалих від війни. Тому необхідно чітко визначити поняття «організаційно-правова форма соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», що дозволить краще зрозуміти правові механізми та адаптувати їх до унікальних потреб цієї вразливої категорії [83, с. 135].

На основі аналізу визначень науковців пропонуємо розуміти під організаційно-правовою формою соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів комплекс організаційно-правових заходів і методів їх реалізації, спрямованих на акумулювання та розподіл ресурсів серед цієї категорії дитячого населення. Ці заходи мають відповідати принципу соціальної справедливості, що означає рівний доступ до підтримки та допомоги для всіх дітей, незалежно від їхніх обставин, та забезпечувати створення оптимальних умов для їхнього розвитку, соціального становлення, а також допомагати в подоланні наслідків соціальних ризиків і травм, пов'язаних з війною. Ці заходи мають відповідати також принципу гуманності, що передбачає орієнтованість на забезпечення базових потреб, захист прав та гідності дитини.

Тобто організаційно-правова форма соціального захисту дітей, постраждалих від воєнних дій та збройних конфліктів, має на меті не лише надання негайної матеріальної допомоги, але й довгострокову підтримку, яка забезпечує дітям доступ до освіти, медичних та психологічних послуг, житла та

інших життєво необхідних ресурсів. У межах цієї форми особлива увага приділяється правовим гарантіям і юридичним механізмам, які дозволяють ефективно захищати права дітей на державному та міжнародному рівнях. До ключових елементів входить забезпечення реабілітаційних програм, що допомагають долати наслідки фізичних і психологічних травм, а також адаптація до мирного життя. Таким чином, комплексність цього підходу полягає в поєднанні матеріальної, соціальної та правової допомоги, що реалізується через співпрацю державних органів, міжнародних організацій та громадянського суспільства, і спрямована на максимальне відновлення нормальних умов життя для дітей, постраждалих від конфліктів.

Соціальне забезпечення виражається в наданні певних грошових виплат або у вигляді матеріальних, культурних і побутових благ та послуг, які призначені для окремих категорій громадян. Види цього забезпечення визначені Конституцією України. Грошові суми виплачуються, як правило, у вигляді допомог та пенсій, а також це можуть бути соціальні послуги та пільги побутового характеру.

Основними видами соціального захисту для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є грошова допомога (виплати, пенсії, компенсації та інші), натуральна допомога, а також різні соціальні послуги, які забезпечують додаткову підтримку і турботу (догляд, реабілітація). Реалізація їхніх прав відбувається через різні організаційно-правові механізми, такі як індивідуальна відповідальність державних органів, страхування, соціальне страхування та адресна соціальна допомога. Вибір відповідних механізмів має вирішальне значення, адже кожен з них може мати різні соціальні та економічні наслідки, що потребують урахування при плануванні підтримки постраждалих дітей.

Також варто зазначити, що соціальний захист дітей, особливо тих, які постраждали внаслідок війни, може мати як компенсаційний, так і запобіжний (профілактичний) характер. Компенсаційний підхід спрямований на відшкодування витрат і забезпечення необхідної допомоги дітям, які вже зазнали

негативних наслідків війни. Це включає грошові виплати, медичну допомогу, психологічну підтримку та інші види соціального захисту.

Запобіжний профілактичний підхід орієнтований на попередження виникнення або поглиблення соціальних проблем у майбутньому. Він передбачає створення умов для безпеки, доступу до освіти, розвитку та здоров'я дітей, а також впровадження програм реабілітації і соціалізації, щоб мінімізувати негативний вплив війни на їхнє майбутнє.

Підхід до соціального захисту, який дійсно забезпечує права дитини, потребує ретельного аналізу загальноприйнятих практик. Наймолодші діти потребують не лише базових послуг для виживання та розвитку, але й створення безпечного і захищеного середовища. Це означає, що їхні родини та опікуни повинні мати доступ до необхідних ресурсів, часу та послуг для забезпечення належних умов для зростання і розвитку дітей [83, с. 136].

З лютого 2022 року Уряд України вживає вичерпних заходів для підтримання фінансової системи країни в умовах повномасштабної війни. Бюджетні кошти активно перерозподіляються для фінансування оборони, відновлення критичної інфраструктури та забезпечення соціальних потреб населення. У 2023 році обсяг соціальних видатків зріс на понад 12 млрд грн порівняно з попереднім роком, сягнувши 163,1 млрд грн. Це свідчить про пріоритетність соціального захисту громадян в умовах війни [90].

Існують соціальні виплати, які фінансуються з цільових бюджетних і позабюджетних фондів, а також з благодійних фондів і організацій. Соціальні виплати можуть надаватися в різних формах: грошовій, натуральній (таких як продукти харчування, лікарські засоби, побутові предмети тощо) та у вигляді пільг на оплату соціально-побутових послуг.

Національне законодавство України передбачає різноманітні види соціальної допомоги, які залежать від життєвих обставин. Це, зокрема, допомога дітям з інвалідністю, особам з інвалідністю з дитинства, допомога по вагітності та пологах, а також підтримка для одиноких матерів. Однак для дітей, які

постраждали внаслідок війни, існує потреба у специфічних формах соціального захисту.

У проєкті Закону України «Про соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», який, досі не прийнято, чітко окреслені види соціальної допомоги для цих дітей, що спрямовані на забезпечення їхньої соціальної та матеріальної підтримки в умовах збройного конфлікту. Наразі ці важливі форми допомоги залишаються незастосовуваними, що залишає дітей без необхідної фінансової підтримки в таких складних обставинах.

Одним із основних видів державного та правового соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок війни, є одноразова грошова допомога та щомісячна соціальна підтримка.

Одноразова грошова допомога – це одноразова виплата, яка надається дітям або їхнім родинам для вирішення конкретних потреб, що виникли внаслідок воєнних дій або збройного конфлікту. Така допомога може бути використана для покриття витрат на лікування, реабілітацію, відновлення житла, придбання необхідних засобів для життя тощо. Одноразова грошова допомога є важливим інструментом, який дозволяє родинам швидко реагувати на надзвичайні обставини або потреби. Це може бути особливо важливим у випадках, коли сім'ї залишилися без житла або засобів для існування внаслідок конфлікту, і потребують негайної фінансової підтримки для стабілізації свого життя. Основними характеристиками такої допомоги є фінансування витрат за рахунок державного бюджету та встановлення рівня забезпечення відповідно до визначених державних пріоритетів [83, с. 136].

Основні види грошової допомоги для дітей, постраждалих у війні, включають:

1. Допомога згідно із законодавством про соціальний захист (включає різні виплати та компенсації, які надаються відповідно до державних норм і стандартів).

2. Житлово-комунальні субсидії (вони допомагають зменшити витрати на житло та комунальні послуги, що є важливими для забезпечення комфортних умов проживання).

3. Пільги щодо оплати послуг (можуть бути знижки або безкоштовні послуги в сферах освіти, медицини, транспорту та інших важливих послуг).

4. Компенсації (включають фінансові відшкодування за певні витрати або збитки, що виникли внаслідок війни).

5. Позики (надаються на вигідних умовах для покриття витрат, що виникають через надзвичайні ситуації).

Такі виплати є важливим інструментом, що дозволяє родинам швидко реагувати на надзвичайні обставини або термінові потреби. Це особливо актуально для тих сімей, які втратили житло або засоби до існування внаслідок конфлікту і потребують термінової фінансової підтримки для стабілізації свого життя. Основними характеристиками цієї допомоги є фінансування з державного бюджету та встановлення рівня забезпечення відповідно до визначених державних пріоритетів.

Щомісячна соціальна допомога – це регулярна фінансова підтримка, що надається дітям, які постраждали від воєнних дій і збройних конфліктів, з метою задоволення їхніх базових потреб. Ця допомога може включати кошти на харчування, одяг, медичне обслуговування, освіту та інші необхідні витрати.

Щомісячна підтримка є стабільним видом допомоги, яка дає родинам впевненість у тому, що вони зможуть забезпечити своїх дітей необхідними ресурсами для повсякденного життя. Така допомога сприяє зменшенню економічного навантаження на сім'ї, особливо в тих випадках, коли вони втратили свої джерела доходу через конфлікт.

Ці форми допомоги спрямовані на забезпечення базових потреб і полегшення життя дітей, які пережили військові конфлікти, допомагаючи їм адаптуватися та відновитися після травм [83, с. 136].

У деяких країнах, де тривають збройні конфлікти, широко застосовується адресна соціальна допомога як форма соціального захисту для допомоги людям,

які постраждали від війни та не мають інших можливостей для існування, проте в нашій державі такий вид допомоги саме для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, не передбачається законодавством.

Поряд з грошовою допомогою, дітям, які постраждали від воєнних дій, можуть надаватися різноманітні соціальні пільги. Це можуть бути знижки на оплату комунальних послуг, пільги на проїзд у громадському транспорті, безкоштовне або пільгове харчування в навчальних закладах, а також доступ до безкоштовного медичного обслуговування.

Соціальні пільги є додатковою формою підтримки, яка допомагає родинам зменшити витрати на життєво необхідні послуги. Це дозволяє перерозподілити сімейний бюджет, спрямовуючи більше ресурсів на інші потреби дітей, такі як освіта чи реабілітація.

Поряд з матеріальною допомогою, важливою складовою соціального захисту є надання психологічної підтримки та реабілітаційних послуг дітям, які пережили стрес, травму або насильство під час конфлікту. Це може включати індивідуальну або групову терапію, арт-терапію, участь у програмах соціальної адаптації.

Психологічна підтримка є критично важливою для забезпечення повноцінного розвитку дітей після пережитого травматичного досвіду. Така підтримка допомагає дітям справитися з наслідками війни, адаптуватися до нових умов життя та поступово відновити свою емоційну рівновагу.

Безумовно, соціальний захист дітей, постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, має включати надання натуральної допомоги у вигляді матеріальних благ, таких як медикаменти, продукти харчування, одяг та інші предмети першої необхідності. Ці ресурси повинні забезпечити повноцінне життя відповідно до індивідуальних потреб та здібностей кожної дитини.

У всьому світі дитячі та сімейні грошові допомоги часто є вирішальною формою соціального захисту дітей, зокрема тих, які постраждали внаслідок воєнних дій. Численні дослідження підтверджують, що грошова допомога сприяє покращенню продовольчої безпеки, доступу до медичних послуг,

охоплення імунізацією, а також зарахування дітей до школи та регулярного відвідування занять. Для дітей, які постраждали у війні, ці аспекти набувають особливої ваги, адже їхні сім'ї часто знаходяться в скрутному становищі та потребують додаткової підтримки.

Уряди відіграють вирішальну роль у захисті кожної дитини від бідності, і це стосується також дітей, постраждалих у війні. Зміцнення зв'язку між грошовими виплатами та іншими соціальними послугами, систематизація збору даних і регулярний моніторинг прогресу дозволяють державам забезпечити належний захист цих дітей. Особливо важливо забезпечити, щоб допомога досягала тих, до кого важче дістатися, зокрема дітей, які опинилися в зоні конфлікту чи були змушені залишити свої домівки.

Окремим видом соціального захисту дітей, які постраждали у війні, є надання соціальних послуг, які спрямовані на поліпшення або відновлення їх життєдіяльності.

Під соціальними послугами в цілому, згідно зі ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», пропонується розуміти «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають» [91].

У літературі зазначений термін розкривається по-різному. Наприклад, К.В. Дубич називає соціальними послугами «сукупність заходів, які здійснюються державними органами, недержавними організаціями та окремими фізичними особами для зниження впливу або боротьби із складними життєвими обставинами, пом'якшення соціального становища окремих соціальних груп чи осіб, повернення їх до повноцінного життя» [92].

В. М. Литвиненко у визначенні соціальних послуг основний акцент переводить на вплив складних життєвих обставин та необхідність його зменшення, називаючи соціальними послугами «діяльність наділених на це повноваженнями суб'єктів щодо повернення людини, яка опинилась у складній життєвій ситуації, до нормального життя» [93, с. 15].

Соціальні послуги А.О. Панченко розглядає переважно як інструмент підтримки найбільш соціально незахищених категорій, зокрема осіб, які перебувають у складному соціальному становищі (бездомних, осіб, звільнених із місць позбавлення волі, осіб із різними формами залежностей), тобто тих, чий життєвий стан потребує допомоги для повернення до повноцінного суспільного життя. Водночас доцільно зазначити, що надання соціальних послуг має значно ширшу мету. Воно спрямоване не лише на подолання складних життєвих обставин, а й на їх попередження, підтримку належного рівня життя та створення умов для соціального благополуччя населення [94, с. 244].

Отже, можна зробити висновок, що соціальні послуги спрямовані на задоволення потреб дітей, які опинилися у складних умовах, забезпечують їм необхідну зовнішню підтримку, сприяють відновленню їхніх життєвих ресурсів і допомагають інтегруватися в суспільство. Таким чином, надання соціальних послуг виконує не лише допоміжну функцію, а й профілактичну, сприяючи запобіганню подальших кризових ситуацій у житті дитини.

Соціальний захист дітей, постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, також має зосереджуватися на підтримці в сферах охорони здоров'я, освіти та забезпеченні можливостей для працевлаштування.

Соціальний захист може здійснюватися як через державні, так і через приватні форми. Приватні форми соціального захисту не є обов'язковими, оскільки їх створення не є наслідком законодавчого регулювання, а є результатом ініціативи окремих осіб або організацій. Ці приватні ініціативи беруть на себе зобов'язання забезпечувати соціальний захист для обмеженого кола осіб, які є для них важливими. Приватні форми можуть бути застосовані в таких сферах соціального захисту, як тимчасова непрацездатність, медична допомога та інші.

Таким чином, соціальний захист у будь-якій державі являє собою сукупність соціальних, економічних і правових заходів, що мають на меті надати матеріальну чи іншу підтримку особам у випадку виникнення соціальних

ризиків, визначених законодавством, з метою пом'якшення негативних наслідків.

У ситуації, коли діти стають жертвами воєнних конфліктів, забезпечення їх соціального захисту є надзвичайно важливим. Такі види як одноразова грошова допомога та щомісячна соціальна підтримка є ключовими формами державного фінансування, які дозволяють родинам задовольнити базові потреби своїх дітей. Ці виплати не тільки забезпечують необхідні ресурси для виживання, але й допомагають зменшити економічний тиск на сім'ї, надаючи їм впевненість у завтрашньому дні. Ефективна реалізація цих форм допомоги сприяє адаптації дітей до нових умов, допомагаючи їм відновити своє життя після пережитих травм [83, с. 137].

Однак, на жаль, досі немає єдиного закону, що регулює впровадження цієї допомоги. Відсутність комплексного законодавства у цій сфері ускладнює процес надання соціальної підтримки та створює прогалини в системі захисту дітей, постраждалих внаслідок воєнних конфліктів. Це підкреслює необхідність термінового прийняття законодавчих ініціатив, які забезпечать чіткі механізми для реалізації соціальної допомоги, що дозволить більш ефективно реагувати на потреби цих дітей та їхніх родин [83, с. 137].

Соціальний захист, який враховує інтереси дітей, постраждалих від воєнних дій, передбачає, що будь-яка програма соціального захисту незалежно від того, чи є ці діти цільовими одержувачами чи ні повинна реагувати на їхню вразливість. Держава має спрямувати свої зусилля на розробку та впровадження програм, які оптимізують позитивний вплив на цих дітей, а також мінімізують можливі негативні наслідки. Це означає, що необхідно створити механізми, які надаватимуть ефективну підтримку, забезпечуючи дітям, які постраждали у війні, належний соціальний захист і допомогу.

З огляду на відсутність єдиного наукового підходу до класифікації форм і видів соціального захисту, а також різноманітність позицій, представлених у науковій літературі, доцільним є формування узагальненої авторської класифікації, що ґрунтується на результатах проведеного дослідження та

враховує специфіку соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. У цьому контексті під формами соціального захисту пропонується розуміти способи надання соціальної підтримки, тобто те, в якому вигляді вона надається та через які інструменти реалізується. Відповідно, до основних форм соціального захисту доцільно віднести грошову, натуральну допомогу, соціальні послуги та пільги, а також окремо виділити соціальні гарантії як самостійну форму.

Грошова форма передбачає надання підтримки у вигляді фінансових виплат, зокрема пенсій, допомог, субсидій та компенсацій; для дітей, які постраждали внаслідок війни, прикладом такої форми є одноразова грошова допомога або щомісячна соціальна підтримка, що спрямована на задоволення базових потреб дитини та її сім'ї.

Натуральна форма соціального захисту виражається у наданні матеріальних благ і ресурсів, необхідних для забезпечення життєдіяльності, зокрема, це може бути безкоштовне харчування в закладах освіти, забезпечення підручниками, одягом, медикаментами або засобами реабілітації.

Форма соціальних послуг охоплює діяльність, спрямовану на підтримку, відновлення та розвиток життєвих функцій особи, і щодо дітей, які постраждали від війни, включає психологічну реабілітацію, соціальний супровід, а також організацію оздоровлення та відпочинку, зокрема у дитячих таборах.

Пільги як форма соціального захисту передбачають надання певних переваг або звільнень від витрат, наприклад, право на безоплатну медичну допомогу чи пільгове оздоровлення, що дозволяє зменшити фінансове навантаження на сім'ю.

Окрему увагу пропонується приділити соціальним гарантіям як самостійній формі соціального захисту, оскільки вони не завжди мають безпосереднє грошове або матеріальне вираження, а виступають у вигляді закріплених державою прав і обов'язків щодо забезпечення мінімальних стандартів життя, доступу до освіти, медичної допомоги та інших базових благ, які створюють основу для реалізації інших форм соціальної підтримки.

Водночас під видами соціального захисту доцільно розуміти конкретні напрями та механізми надання допомоги, що відображають змістовне наповнення соціальної політики держави. На основі узагальнення наукових підходів пропонується виокремити такі основні види: соціальне страхування, соціальну допомогу, пенсійне забезпечення, соціальне обслуговування та пільгову систему.

Соціальне страхування охоплює виплати, пов'язані з настанням певних страхових випадків, таких як тимчасова непрацездатність чи досягнення пенсійного віку; соціальна допомога спрямована на підтримку осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах і не мають достатніх засобів для існування; пенсійне забезпечення передбачає регулярні виплати за віком або у зв'язку з інвалідністю; соціальне обслуговування реалізується через мережу установ, що надають допомогу у повсякденному житті; пільгова система орієнтована на підтримку окремих категорій населення шляхом надання додаткових прав та переваг.

З урахуванням специфіки правового статусу дітей, які постраждали внаслідок війни, зазначену класифікацію доцільно конкретизувати через виокремлення спеціальних видів соціального захисту, притаманних саме цій категорії. До них, зокрема, належить статусна підтримка, що полягає у наданні офіційного статусу «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», який є підставою для отримання інших видів допомоги; освітні пільги, що включають безкоштовне харчування та першочергове зарахування до закладів освіти; медична та психологічна реабілітація, яка забезпечує доступ до безоплатного лікування та спеціалізованих послуг з відновлення психічного здоров'я; оздоровлення, що передбачає надання безкоштовних або пільгових путівок до оздоровчих закладів; а також місцеві програми допомоги, які реалізуються органами місцевого самоврядування у вигляді додаткових виплат або соціальних послуг, зокрема одноразової матеріальної допомоги.

Висновки до Розділу 2

1. Процес надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, має бути інтегрований у загальну систему юридичних механізмів, спрямованих на забезпечення права на соціальний захист. Проте сам по собі спрощений порядок отримання цього статусу є недостатнім для всебічного захисту таких дітей.

2. Сьогодні в Україні існують значні прогалини в системі захисту неповнолітніх, які перебувають у складних умовах через збройний конфлікт. Єдине, що наразі гарантовано державою цим дітям, – це безкоштовне гаряче харчування в державних та комунальних закладах освіти. Однак, цього явно недостатньо для задоволення всіх потреб дітей, які страждають від наслідків війни. Проте, багато закладів освіти не лише недостатньо проінформовані про надання такої пільги, а й часто вперше про неї чують. Це ускладнює процес надання допомоги та позбавляє дітей можливості скористатися своїми правами на належний соціальний захист.

3. З огляду на це, необхідно створити комплексну систему заходів, що включатиме матеріально-технічні ресурси, організаційно-управлінські структури та спеціально-юридичні інструменти, спрямовані на забезпечення ефективного правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Така система повинна не лише декларувати право на соціальний захист, але й забезпечити реальну можливість отримання конкретних видів підтримки, включаючи грошові виплати, надання соціальних послуг, доступ до пільг, медичну допомогу, забезпечення лікарськими препаратами та іншими необхідними засобами.

4. Крім того, важливо, щоб на державному рівні було забезпечено належне фінансування та управління цими заходами, аби гарантії, закріплені в законодавстві, мали реальне втілення в житті. Також потрібно розробити механізми моніторингу та контролю за реалізацією прав дітей, що постраждали внаслідок війни, для забезпечення їх своєчасного і повного задоволення.

Враховуючи масштаб та тривалість конфлікту, це завдання є одним із найважливіших для держави і потребує невідкладних дій.

5. Чинне законодавство України щодо соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок війни, не враховує повною мірою специфіку потреб дітей. Статус особи з інвалідністю внаслідок війни, який поширюється на дітей нарівні з дорослими, не має достатньої законодавчої бази, оскільки спеціальний закон, що стосується саме дітей, ще не прийнятий. Як наслідок, більшість норм Закону України «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» не можуть бути застосовані до дітей, що створює серйозні прогалини в забезпеченні їх соціального захисту.

6. Розділ II «Державні соціальні гарантії дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» проєкту Закону України «Про соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту» закріплює фундаментальні права, що є ключовими для забезпечення всебічного захисту та підтримки таких дітей. Включені до нього статті, що охоплюють права на єдність родини, медичну та психіатричну допомогу, освіту, правову допомогу, психологічну реабілітацію, а також соціальну допомогу, забезпечують комплексний підхід до вирішення проблем, з якими стикаються діти, постраждалі від воєнних дій. Ці положення створюють необхідну правову основу для реалізації державних зобов'язань щодо захисту та підтримки дітей, що є надзвичайно важливим кроком у процесі їх відновлення та реабілітації.

7. Прийняття Закону України «Про соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту» є нагальною потребою для забезпечення належного соціального захисту дітей, що стали жертвами війни. Цей закон не лише створить правову базу для надання необхідної підтримки, але й стане важливим кроком у напрямку відновлення та реабілітації цих дітей. Забезпечення доступу до медичних, освітніх, психологічних та інших критично важливих послуг є ключовим для відновлення їх добробуту та подолання наслідків пережитих травм. Закон стане

підтвердженням зобов'язань держави перед своїми маленькими громадянами, гарантуючи їм захист та підтримку у найважчі моменти їхнього життя.

8. Незважаючи на існування загальних положень щодо соціального захисту в Україні, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, потребують специфічних форм підтримки, які відображають їхні унікальні потреби в умовах війни. Проект Закону України «Про соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» пропонує такі механізми, однак через те, що закон досі не прийнято, ці важливі види допомоги не можуть бути реалізовані. Це створює серйозні прогалини в системі соціального захисту, залишаючи дітей без необхідної матеріальної підтримки, що є критично важливим для їх виживання та розвитку в умовах конфлікту.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

3.1. Міжнародний та зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: правові виклики Грузії, Колумбії та Сирії

Міжнародні організації, такі як ООН, ЮНІСЕФ та Червоний Хрест, активно працюють над розробкою та впровадженням правових норм і стандартів, спрямованих на захист прав дітей в умовах війни. До вирішення дитячих проблем ЮНІСЕФ залучає найширше коло тих, хто може і повинен подбати про майбутнє нових поколінь, активно співпрацюючи з урядами і науковими установами, бізнесом і громадськими організаціями, лікарнями і навчальними закладами, інформуючи про проблеми дітей, пропонуючи перевірені й ефективні рішення, стимулюючи законодавчі зміни. Кожна країна (190 країн) виконує місію ЮНІСЕФ за допомогою унікальної програми співпраці, розробленої з урядом приймаючої сторони [90]. Вони також сприяють створенню міжнародних документів, що регулюють питання надання допомоги та захисту дітей у конфліктних зонах. Зокрема, Конвенція ООН про права дитини та Факультативні протоколи до неї є фундаментальними документами, які визначають основні принципи захисту дітей під час збройних конфліктів.

Крім того, функціонує Робоча Група Ради Безпеки ООН з питання дітей та збройних конфліктів, основною метою діяльності якої є надання рекомендацій стосовно методів захисту дітей, які зазнали впливу збройних конфліктів. Представники 15 країн-членів Ради регулярно зустрічаються та обговорюють країни або ситуації з метою надання письмових рекомендацій, які повинні бути дотримані зацікавленими країнами чи ситуаціями [95].

Проте, жодна з міжнародних організацій, що опікуються правами дитини, рекомендацій стосовно пільг для дітей, які постраждали внаслідок військових конфліктів, не надає. Зважаючи на це, важливим є досвід окремих країн, таких як Грузія, Колумбія та Сирія, які розробили ефективні механізми захисту дітей, постраждалих від війни. Ці країни впроваджують спеціальні програми реабілітації, соціальної адаптації та освіти для дітей, що дозволяє їм повернутися до нормального життя. Дослідження міжнародного та зарубіжного досвіду в цій сфері дозволяє виявити найкращі практики та адаптувати їх до умов кожної конкретної країни, що сприятиме підвищенню ефективності заходів щодо соціального захисту дітей [96].

Таким чином, вивчення міжнародного та зарубіжного досвіду правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є важливим аспектом для створення дієвої системи соціального захисту дітей в Україні, що дозволить не тільки забезпечити належний захист їх прав, а й сприятиме їх повноцінному розвитку та реінтеграції в суспільство [97, с. 130].

Грузія пережила кілька збройних конфліктів у своїй сучасній історії, які залишили глибокі рани як для суспільства загалом, так і для дітей зокрема. Найсерйознішими конфліктами були громадянська війна на початку 1990-х років після розпаду СРСР, а також війна з росією у серпні 2008 року через Південну Осетію та Абхазію. Ці конфлікти мали значний вплив на життя дітей, багато з яких залишилися сиротами, переселенцями чи зазнали психологічних травм. І саме наслідки збройного конфлікту 2008 року залишили глибокий слід на суспільстві, що найбільш відчутно позначилось на дітях. Діти, які були свідками бойових дій або стали вимушеними переселенцями, зазнали надзвичайно важкого психологічного тягара. Вони бачили руйнування своїх домівок, втрачали близьких, переживали страх, який може переслідувати їх упродовж усього життя. Наслідки включають фізичні травми, адже багато дітей втрачали доступ до медичної допомоги, а деякі зазнали серйозних поранень через бойові дії чи вибухонебезпечні залишки війни. Психологічні наслідки включають

свідчення насильства, смерть близьких та тривалі стресові умови, що негативно позначилися на їхньому ментальному здоров'ї. Соціальна дезадаптація є ще однією проблемою, адже багато дітей були вимушені покинути свої домівки, що ускладнило доступ до освіти, медицини та нормального соціального життя [97, с.130].

Психологи відзначають, що війна залишила відбиток не лише на психічному здоров'ї дітей, але й на їхній поведінці. Це проявляється у формі постійної тривоги, емоційної нестабільності, агресії або, навпаки, замкненості. Багато дітей страждають від порушень сну, мають труднощі з навчанням і концентрацією уваги. В їхніх очах відображається сум і досвід, який не властивий для їхнього віку. Цей емоційний біль є відчутним для всіх, хто спілкується з ними. Як зазначають місцеві жителі та фахівці, майже кожна сім'я в Грузії відчула на собі наслідки війни, адже країна невелика, і конфлікт торкнувся багатьох.

Сьогодні в Грузії докладають зусиль, щоб надати дітям, які постраждали від війни, психологічну та соціальну допомогу. Різні організації співпрацюють для того, щоб діти мали доступ до реабілітаційних програм, консультацій психологів, а також безпечного освітнього середовища. Особливу увагу приділяють підготовці фахівців, які працюють з травмованими дітьми, а також впровадженню програм емоційної підтримки в школах. Внутрішньо переміщеним особам надають житло, гуманітарну допомогу та підтримку у сфері охорони здоров'я. Дітей залучають до програм психологічної реабілітації, а також створюють умови для доступу до освіти через школи для переселенців і додаткові освітні програми. Уряди Грузії та міжнародні організації, включаючи ЮНІСЕФ, спрямовують зусилля на довготривалу реабілітацію дітей, допомагаючи їм інтегруватися в суспільство та подолати наслідки травматичних подій.

Зобов'язання «Захистити права дітей, які постраждали від збройних конфліктів» стало частиною цієї роботи, будучи відповіддю на виклики, зумовлені збройними конфліктами. Це зобов'язання є частиною глобальної

ініціативи, спрямованої на забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права та прав дитини в умовах війни. В межах цієї ініціативи проводяться тренінги, семінари та курси для військовослужбовців та представників силових структур. Мета таких заходів – підвищення обізнаності про права дітей, запобігання порушенням і забезпечення їхнього захисту під час конфліктів.

За період з 2019 року по літо 2024 року в межах цього зобов'язання в Грузії відбулося: 38 тренінгів, присвячених захисту цивільного населення та дотриманню міжнародного гуманітарного права; 4 семінари, на яких обговорювалися практичні аспекти забезпечення безпеки дітей; 4 курси з міжнародного гуманітарного права, які мали на меті підготовку військових до дій відповідно до міжнародного гуманітарного права [98].

Підготовка охопила 374 військовослужбовці, які тепер мають знання про обов'язки захищати дітей у конфліктних ситуаціях, а також запобігати порушенням їхніх прав. Грузинська ініціатива також включає співпрацю з міжнародними організаціями, такими як UNICEF і Міжнародний комітет Червоного Хреста, для забезпечення належного моніторингу та впровадження стандартів захисту дітей.

Цей досвід може бути корисним для України, яка також має власні зобов'язання у сфері захисту прав дітей під час війни. Україна може врахувати підхід Грузії до інтеграції міжнародного гуманітарного права в підготовку військовослужбовців і розширити програми навчання та співпраці з міжнародними організаціями для забезпечення ефективного захисту дітей.

В Грузії існує комплексна законодавча база, яка забезпечує соціальний захист дітей, зокрема тих, хто постраждав від збройних конфліктів. Основою цієї бази є Конституція Грузії, яка гарантує основні права людини, включаючи права дітей, та покладає на державу зобов'язання забезпечувати їхній захист.

Кодекс прав дитини, прийнятий у 2019 році, визначає спеціальні заходи для підтримки дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, зокрема

тих, хто зазнав наслідків війни чи насильства. Цей документ регулює стандарти догляду, забезпечення доступу до освіти, медичної та психологічної допомоги.

Додаткову рамку для соціального захисту створює Закон про соціальний захист (2006), який включає програми підтримки для дітей із сімей, що постраждали від конфліктів чи перебувають у стані соціально-економічної незахищеності. Особливо варто відзначити Постанову № 1254 від 13 липня 2022 року, яка запроваджує заходи соціально-економічної підтримки для громадян України та осіб із правом постійного проживання в Україні, які через війну вимушено опинилися в Грузії.

Державні програми також включають психологічну реабілітацію дітей, які зазнали травм внаслідок війни, освітні стипендії для дітей із сімей переселенців, а також створення центрів підтримки для внутрішньо переміщених осіб, зокрема дітей.

Окрім національного законодавства, Грузія активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема з ЮНІСЕФ, і виконує свої зобов'язання за Конвенцією ООН про права дитини, що гарантує міжнародний контроль та додаткову підтримку у впровадженні соціальних програм.

Таким чином, законодавча база Грузії створює умови для комплексного соціального захисту дітей, постраждалих від збройних конфліктів, хоча практична реалізація цих заходів ще вимагає вдосконалення так само, як і в Україні.

Як бачимо, досвід Грузії є важливим прикладом для інших країн, які стикаються з наслідками війни, зокрема України. Грузинська модель роботи з дітьми, які постраждали від збройного конфлікту, демонструє, що навіть у складних умовах можливо надавати підтримку дітям і допомагати їм повертатися до нормального життя.

Колумбія як приклад досвіду в підтримці дітей, постраждалих від війни, протягом кількох десятиліть переживала один із найтриваліших і складних збройних конфліктів у світі. Війна між урядовими силами та різними повстанськими групами, включаючи революційні збройні сили Колумбії (FARC)

та Національну армію звільнення (ELN), тривала з 1960-х років до підписання мирних угод у 2016 році. Цей конфлікт залишив глибокий слід на житті мільйонів колумбійців, і діти стали однією з найуразливіших категорій постраждалих.

Конституція Колумбії 1991 року проголосила права дітей як основний пріоритет, включаючи спеціальні гарантії для дітей, які постраждали від конфлікту. Вона забезпечує основи для соціального захисту дітей і вказує на обов'язок держави забезпечити їхню безпеку та добробут [97, с. 131].

Також було прийнято спеціальні закони для захисту дітей, які постраждали від збройних конфліктів. Один із таких законів – Закон 1448 від 2011 року (Закон про жертви та земельну реституцію), який передбачає спеціальні заходи для допомоги дітям, постраждалим від конфлікту, зокрема, забезпечення їх прав на реабілітацію та інтеграцію в суспільство [96].

Щодо міжнародних угод, то Колумбія є стороною Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних угод, які захищають права дітей в умовах конфлікту, таких як *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict* [96].

Колумбійський уряд, спільно з міжнародними організаціями, реалізує програми реабілітації для дітей, які пережили насильство. Це включає психологічну підтримку, медичну допомогу та освітні програми, що допомагають дітям відновитися і повернутися до нормального життя.

Для реалізації цих заходів у Колумбії функціонують спеціалізовані агенції, такі як Національний інститут для сім'ї та дітей (ICBF), який працює над захистом прав дітей та їх інтеграцією в суспільство.

Колумбійська судова система створила спеціальні органи для розгляду справ, пов'язаних із порушеннями прав дітей в умовах конфлікту. Це включає спеціалізовані суди, які розглядають справи про воєнні злочини та злочини проти дітей.

Також Колумбія активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як UNICEF та Human Rights Watch, для реалізації програм захисту дітей.

Ці організації надають фінансову та технічну допомогу, а також проводять моніторинг ситуації. Колумбія бере участь у міжнародних ініціативах та форумах щодо захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів. Це дозволяє країні обмінюватися досвідом та кращими практиками з іншими країнами.

Отже, як ми бачимо, досвід Колумбії показує, що комплексний підхід до правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, може бути успішним, якщо він включає національне законодавство, міжнародні угоди, практичні програми та ефективну міжнародну співпрацю. Цей підхід дозволяє забезпечити всебічну підтримку для дітей, відновити їх права та сприяти їх інтеграції в суспільство.

Ще одним прикладом впливу війни на дітей є ситуація в Сирії, яка протягом останніх років переживає одну з найтривожніших гуманітарних катастроф нашого часу. З початком громадянської війни в 2011 році ситуація в країні швидко переросла в масштабний збройний конфлікт, який завдав величезної шкоди мирному населенню, особливо дітям.

Діти в Сирії стали одними з найуразливіших жертв цього конфлікту. Вони постраждали від численних форм насильства, зокрема, від прямого фізичного впливу бойових дій, втрати рідних, вимушеного переміщення, а також психологічних травм, які залишаються з ними на все життя. Сирійські діти часто зазнають серйозних порушень їхніх основних прав, таких як право на життя, безпеку, освіту і медичну допомогу.

Ситуація в Сирії наочно демонструє, як збройні конфлікти можуть глибоко вплинути на найменших і найбільш незахисних членів суспільства. Цей приклад є важливим для розуміння масштабів проблеми і потреби в ефективних механізмах допомоги та захисту дітей, постраждалих від війни. Вивчення сирійського досвіду сприятиме розробці національних стратегій і політик, спрямованих на полегшення страждань дітей у подібних ситуаціях [97, с. 132].

Минулого року в Сирії загинуло або було поранено майже 900 дітей. Таким чином, загальна кількість загиблих і поранених дітей з початку кризи досягла майже 13000. Міни, вибухонебезпечні пережитки війни та боєприпаси,

що не розірвалися, були основною причиною дитячих жертв у 2022 році, спричинивши майже третину всіх зареєстрованих поранень і смертей, залишивши багатьох дітей особами з інвалідністю на все життя [98].

Сектор захисту дітей у Сирії складається з приблизно 150 партнерів, включаючи ООН, міжнародні неурядові організації, сирійські неурядові організації та державні установи, що працюють у 14 губернаторствах. Сектор працює над запобіганням та реагуванням на жорстоке поводження, зневажливе ставлення, експлуатацію та насильство щодо дітей шляхом зміцнення програм захисту дітей на рівні громади, включаючи психосоціальну підтримку, надання спеціалізованих послуг із захисту дітей, освіти щодо мінно-вибухових пережитків війни та зміцнення потенціалу передових працівників і волонтерів для реагування на проблеми захисту дітей [99].

По всій Сирії та в сусідніх країнах, де проживає близько 5,8 мільйонів дітей, які потребують допомоги, ЮНІСЕФ і партнери продовжують працювати над захистом дітей і допомагають їм впоратися з наслідками конфлікту. Це включає покращення психосоціальної підтримки, щоб допомогти дітям та опікунам відновитися після травми, а також надання рятувальної підтримки та послуг для дітей, які страждають фізично та психологічно [100].

«Я радий, що можу знову ходити до школи, розважатися з друзями та вчитися», – сказав 12-річний Аззам. Він втратив ногу через воєнний конфлікт і відвідує школу, яку підтримує ЮНІСЕФ, де пропагують інклюзивне навчання. Він також бере участь в інтегрованій програмі соціального захисту ЮНІСЕФ, яка підтримує його та його родину через регулярну грошову допомогу в поєднанні з індивідуальною підтримкою від кейс-менеджера [101].

Інтегрована програма надає вразливим сім'ям можливість оплачувати основні потреби своїх дітей з обмеженими можливостями, а також пов'язує дітей з найважливішими основними послугами.

Одними з важливих інтегрованих програм соціального захисту ЮНІСЕФ для дітей, які постраждали від війни у Сирії, є Програма захисту дітей у надзвичайних ситуаціях та Програма Комплексної програми соціального захисту

дітей з інвалідністю, яка розпочалася у 2016 році, а у 2021 році охопила 11 639 дітей з інвалідністю у Сирії [98].

Ці програми орієнтовані на комплексну підтримку дітей, які постраждали від збройних конфліктів і криз, зокрема: психологічна підтримка та реабілітація передбачає надання допомоги дітям у подоланні травм та стресу через консультування, групову терапію та інші методи психологічної підтримки. Безпека та захист реалізуються шляхом створення безпечних просторів, захисту від насильства та експлуатації, а також забезпечення правової допомоги. Доступ до освіти забезпечується через відновлення шкіл, надання навчальних матеріалів та підтримку інтеграції дітей у навчальний процес навіть у кризових умовах. Медичне обслуговування включає вакцинацію, лікування хвороб та забезпечення основних медичних потреб дітей. Сімейна підтримка та відновлення спрямовані на допомогу постраждалим від війни сім'ям у відновленні їхнього соціального та економічного становища, а також на допомогу в реінтеграції дітей у родини та громади.

Отже, інтегрована програма ЮНІСЕФ спрямована на комплексний підхід до допомоги дітям, що постраждали від конфліктів, щоб забезпечити їм безпечне середовище для відновлення та розвитку.

Так, наприклад, Global Communities розпочала програму захисту в Сирії в 2016 році, працюючи як усередині, так і за межами табору на півночі Сирії. Щоб зменшити ризики для дітей, вона працює через стаціонарні ЦФС та мобільні виїзні бригади. Впроваджено наймасштабніше програмування СРiЕ у таборі Atmeb Camp, який розташований у провінції Ідлеб і приймає близько 170 000 людей. Команди надають широкий спектр послуг дітям і опікунам, включаючи підвищення обізнаності про права дитини, ігри та навчання, життєві навички, навички виховання дітей, групи підтримки однолітків, консультації та направлення до основних служб. Щороку команда працює приблизно з 30 000 дітей та вихователів [102].

Проте, варто відзначити, що в Україні з 2022 року Global Communities впроваджує програму CLEAR (Clear), що фінансується Бюро гуманітарної

допомоги (ВНА) Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Захист дітей є одним із ключових стовпів CLEAR. Більшість втручань CPiE проводять невеликі організації, співробітники яких самі відчули наслідки війни. Вони застосовують найкращі практики захисту дітей у своїх громадах за допомогою технічної підтримки програми, заснованої на глобальних ідеях. Ці практики включають розважальні заходи, психосоціальні послуги (такі як заняття з арт-терапії) та навчання життєвих навичок для дітей, а також психосоціальну підтримку для батьків. Наші партнери не лише допомагають покращити психологічне благополуччя дітей та їхніх батьків, але й підтримують інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади, що сприяє соціальній згуртованості. Учасники програми встановлюють нові соціальні зв'язки та знаходять нових друзів, що допомагає зменшити почуття відчуженості. Це дуже важливо для подальшого розвитку та благополуччя дітей. Наприклад, у Сокирянах – найвіддаленішій громаді Чернівецької області – працює один із партнерів CLEAR – «Пошук інновацій». Global Communities – єдина міжнародна організація, яка надає гуманітарну допомогу внутрішньо переміщеним особам у цій громаді [102].

Чернівці розташовані в західній частині України, яка майже не постраждала від прямих військових дій, але прийняла десятки тисяч переміщених осіб, які тікали від бойових дій на сході. Діти, які прибувають до Чернівців з окупованих територій, мають ознаки сильного стресу, тривоги та травми. Вони бояться розлуки з батьками, не хочуть залишати тимчасові домівки та мають проблеми зі сном вночі. Їхні батьки теж у стресі. Зайнятим вирішенням нагальних потреб своїх сімей, таких як житло та засоби до існування, їм часто не вистачає часу, щоб зосередитися на емоційних потребах своїх дітей.

Пошук Інновації розпочав свою програму CLEAR із індивідуальних зустрічей з родинами переміщених осіб, щоб показати їм, що вони не самотні, та поінформувати їх про психосоціальну підтримку, доступну їм через CLEAR. Після цього СВО залучила персонал місцевих шкіл для підтримки інтеграції переселенців. Потім вони організували серію творчих лабораторних занять для

переміщених та місцевих дітей, де вони могли висловити свої почуття за допомогою різних видів діяльності, таких як малювання, та ліплення.

Спочатку діти-переселенці використовували темні кольори та малювали танки, вибухи та солдатів. Під час сеансів глинотерапії вони псували власні ремесла, розриваючись від злості. Пізніше психологи, які проводили ці заняття, пояснили дітям, як більш гнучко висловлювати та обробляти свої почуття. Наприклад, діти навчилися рвати тканину та виготовляти з неї ляльки-мотанки – традиційні українські обереги достатку, добра та надії. Коли діти-переселенці показали ознаки покращення, вони почали працювати в парах з місцевими дітьми та заводити друзів. Адже часто діти не можуть передати словами свої хвилювання, і побачити їх можливо через малюнки, вироби, ігри, рухи та поведінку. Для чого це потрібно? Яка мета? Відповідь одна – допомога дітям впоратися з емоціями, викликаними жахами війни та випробуваннями на новому місці проживання, щоб діти відволіклися і почали жити повноцінним життям.

Завдяки таким втручанням зусилля із захисту дітей не лише забезпечують негайне полегшення, але й закладають основу для довгострокової стійкості та відновлення. Зрештою, забезпечуючи безпеку дітей, ці ініціативи сприяють розбудові більш стабільних і життєздатних спільнот у період після криз. Інвестиції у фізичні, емоційні та освітні потреби дітей не тільки забезпечують їхній особистий ріст і розвиток, але й допомагають пом'якшити ризики, яких зазнають діти в їхніх громадах у майбутньому.

Попри те, що в Сирії існують програми захисту дітей, постраждалих у війні, що є позитивним моментом, у сирійському законодавстві відсутні спеціальні положення щодо соціального захисту дітей від насильства.

У серпні 2021 року сирійський уряд офіційно видав новий закон «Про права дитини» (№ 21/2021), який розширює права та захист дітей. Однак, реальність на місцях показує, що новий закон є переважно бажаним, і залишається величезна прірва між правами, які надає сирійське законодавство, і практикою сирійського уряду. Новий закон охоплює низку аспектів, включаючи громадянство, шлюб, експлуатацію дітей і захист від насильства. Незважаючи на

те, що в новому законі є статті, які, здається, свідчать про прогрес у сфері соціального захисту прав людини, імплементація цього закону продовжує бути недостатньою. Протягом останніх десяти років сирійський уряд демонстрував нехтування захистом і правами дітей через арешти, тортури та авіаудари. Потрібна буде суттєва зміна ставлення уряду до дітей, щоб привести його у відповідність до міжнародного права прав людини та базової людської порядності [103].

Ось чому в Сирії захист дітей залишається серйозною проблемою. Конкретні проблеми включають слабкі механізми захисту дітей, слабе управління справами, непрацюючі офіційні системи правосуддя та дуже обмежений доступ до спеціалізованих послуг, таких як психосоціальна підтримка або догляд за постраждалими від гендерного насильства. Існує гостра потреба в комплексних заходах із запобігання та реагування, щоб зменшити та пом'якшити ризики для дітей, зумовлені конфліктом та переміщенням. Інші потреби включають інформування та мобілізацію громади, а також зміцнення місцевих інституцій, у тому числі традиційних і релігійних організацій, щоб вони могли надавати кращі послуги дітям групи ризику [97, с. 134].

Проаналізувавши законодавство Грузії, Сирії та Колумбії щодо соціальних пільг та гарантій для дітей, які постраждали у війні, можна відзначити, що ці країни розробили низку спеціальних програм та заходів для підтримки найуразливіших верств населення. На жаль, як і в Україні, пільги та гарантії відсутні. Тобто чітких норм, які б детально регулювали специфічні механізми захисту дітей, постраждалих від збройних конфліктів, або забезпечували їм прямі виплати чи інші форми цільової допомоги, наразі немає.

Проте, Україна може значно покращити систему соціального захисту та медичної допомоги для дітей, які постраждали від війни, використовуючи досвід Грузії, Сирії та Колумбії.

В Грузії значна увага приділяється психологічній реабілітації, зокрема через спеціалізовані центри та інтеграцію таких послуг у загальну систему охорони здоров'я. Водночас, в даній країні активно працюють над забезпеченням

доступу дітей із постраждалих регіонів до освіти через школи для переселенців та додаткові навчальні програми.

Проте, проблема недостатнього фінансування й обмеженої кількості таких ініціатив залишається актуальною. Україна може запозичити досвід Грузії у впровадженні реабілітаційних програм для дітей, особливо в частині міжвідомчої координації та залучення міжнародних партнерів, таких як ЮНІСЕФ, які активно підтримують подібні ініціативи.

В Сирії існують центри, що надають спеціалізовану психологічну підтримку та медичну допомогу дітям, які пережили жахи війни. Такі центри допомагають дітям справлятися з психологічними травмами, а також забезпечують необхідну медичну допомогу. В Україні таких центрів не вистачає, і доступ до них обмежений. Україна може запозичити цей підхід, створюючи більше подібних центрів по всій країні, особливо в регіонах, які постраждали від війни. Також у Сирії активно проводиться робота з відновлення та реконструкції зруйнованих шкіл, що забезпечує дітям можливість повернутися до навчання. В Україні цей процес відбувається повільніше, і не всі діти мають доступ до безпечних навчальних закладів.

У Колумбії діють програми, які сприяють соціальній інтеграції дітей, що постраждали від конфлікту, включаючи навчальні курси, професійну підготовку та підтримку в працевлаштуванні. В Україні подібні програми часто не мають достатнього фінансування та підтримки.

Колумбія надає економічну підтримку сім'ям, які виховують дітей, постраждалих від конфлікту, через спеціальні гранти та субсидії. В Україні таких програм недостатньо.

Отже, Україні варто врахувати позитивний досвід інших країн щодо правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали у війні. Вивчення та запозичення ефективних практик допоможе створити належні умови для психологічної реабілітації, соціальної інтеграції та медичної допомоги таким дітям. Інтеграція таких практик допоможе Україні ефективніше

відповідати на виклики, пов'язані з належним соціальним захистом дітей, які постраждали від збройних конфліктів [97, с. 134].

3.2. Практика Гази та інших країн у сфері соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: досвід для України

Зростає визнання того, що існуючі керівні принципи є недостатніми, оскільки немає єдиного органу, який би розглядав грубі порушення прав дитини. Діти не розв'язують воєн і не планують терористичні акти, але дуже часто вони стають їхніми найбільшими жертвами, про що так болісно свідчить конфлікт, що охопив Ізраїль та Газу.

В історії небагато війн, у яких діти становили б таку велику частку населення, що зазнає найбільшого ризику. У цьому контексті Україна та Газа є сумними прикладами того, як діти стають заручниками збройних конфліктів.

Газа – це територія, яка протягом багатьох років перебуває в стані активних бойових дій, що має руйнівний вплив на місцеве населення, зокрема на дітей. Постійні військові конфлікти, авіаудари, блокади та гуманітарна криза створюють умови, за яких діти стають найбільш вразливою категорією населення. Вони зазнають фізичних і психологічних травм, втрачають доступ до освіти, медичної допомоги та звичайного дитинства, стикаються з бідністю та соціальною ізоляцією. Проблема полягає у відсутності стабільного доступу до реабілітаційних програм, недостатньому фінансуванні гуманітарних ініціатив і складнощах з інтеграцією постраждалих дітей у суспільство. Порівняно з Україною, де війна також має значний вплив на дітей, ситуація в Газі ускладнюється багаторічною блокадою, що обмежує гуманітарну допомогу та міжнародну підтримку [104, с. 150].

Як стверджує Голова глобальної охорони здоров'я дітей Палестини Зульф'ікар Бхутта, захист життя дітей у Газі та інших конфліктах потребує змін у

правилах ведення бойових дій та глобальних реакцій на всі конфлікти, які зачіпають цивільне населення [105].

Правила війни та існуючі норми дедалі більше не можуть захистити цивільних осіб від шкоди під час конфліктів у всьому світі. Велика кількість дитячих смертей у Газі продовжує служити найбільш трагічним прикладом цієї реальності. У більш широкому плані міжнародні інституції та гуманітарні норми залишаються неспроможними запобігти масовим жертвам серед цивільного населення в різних ситуаціях, включаючи й Україну [106].

Напад ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня 2023 року викликав нищівну військову відповідь Ізраїлю, яка все ще триває до цього часу. Протягом останнього часу в Газі захист цивільного населення згідно з міжнародним гуманітарним правом був в основному неефективним [107].

Ізраїль ще не надав достатніх доказів, щоб заперечити твердження про те, що шкода цивільному населенню, пов'язана з багатьма його нападами, була непропорційною наміченим військовим цілям. Ізраїльські атаки також завдали значних збитків школам, лікарням та іншим медичним закладам і поранили тисячі пацієнтів і медичних працівників. Сотні медичних працівників залишаються під вартою в Ізраїлі. Інші об'єкти цивільної інфраструктури також зазнали ураження, зокрема водопостачання та каналізація. ХАМАС та інші палестинські збройні групи напали на щонайменше 24 ізраїльські населені пункти, включно з музичним фестивалем під відкритим небом, і «навмисно вбили, поранили, жорстоко поводитися, захопили заручників і вчинили сексуальне та гендерне насильство проти цивільних осіб, включаючи ізраїльських та іноземних громадян». За повідомленнями, під час цих нападів було вбито 40 дітей і близько 252 заручників. Велика кількість дитячих смертей є насамперед результатом використання вибухових боєприпасів у густонаселених районах Гази, під якими ХАМАС побудував милі тунелів для військових потреб [108].

Терористичні дії, які включають викрадення, каліцтво та вбивства дітей, є злочинами проти людяності та мають розглядатися Міжнародним кримінальним

судом. Тобто винні в таких діях, включаючи членів ХАМАС, мають бути притягнуті до відповідальності так само, як це було зроблено з іншими терористичними організаціями, наприклад, «Ісламською державою» чи «Боко Харам». І в травні 2024 року Міжнародний кримінальний суд все ж таки видав ордери на арешт лідерів ХАМАС та Ізраїлю, звинувативши їх у військових злочинах.

Але, як зазначає науковець Гордон Браун, для протистояння злочинам ХАМАСу та відстоювання права Ізраїлю захищатися повинен бути встановлений стандарт, заснований на верховенстві права та правилах війни. Хоча уряд Ізраїлю не назвав цифри, серед 1400 убитих ізраїльтян була значна кількість дітей і молоді, а ще багато покалічених. Вже в Газі загинули 2360 дітей і 5364 отримали поранення, щонайменше 17 000 дітей живуть без супроводу батьків або розлучені зі своїми батьками, і майже всі з 1,2 мільйона дітей Гази потребують психологічної та психосоціальної підтримки [109].

Подібні трагедії стають універсальною проблемою, яка вимагає більш рішучих дій міжнародної спільноти для забезпечення безпеки дітей у всіх конфліктних зонах.

Події війни в Газі залишають глибокі шрами не лише на фізичному, але й на психологічному здоров'ї дітей. Їхній страх, біль і відчуття безвиході неможливо ігнорувати. В червні 2024 року було проведено дослідження дітей, які пережили війну в Газі. Його результати показали масштаби психологічної травми. Зокрема, 96 % опитаних дітей відчувають, що їхня смерть неминуча, а майже половина висловили бажання померти через травми, які вони пережили. Також 92 % дітей «не приймають реальність», 79 % страждають від жахів, а 73 % демонструють симптоми агресії. Ці цифри підкреслюють не лише масштаби гуманітарної кризи, але й необхідність негайної підтримки для реабілітації дітей, які пережили подібний жах.

Цей звіт показує, що Газа є одним із найжахливіших місць у світі, щоб бути дитиною», – сказала Хелен Паттінсон, виконавчий директор War Child UK. «Поряд із зрівнянням лікарень, шкіл і будинків, слід психологічного руйнування

завдав невидимих, але не менш руйнівних ран дітям, які не несуть відповідальності за цю війну» [109].

Під час цього дослідження були опитані батьки або опікуни 504 дітей із сімей, в яких принаймні одна дитина є особою з інвалідністю, травмованою чи такою, що залишилася без супроводу. Це дозволило дослідникам зосередитися на найбільш уразливих категоріях дітей, які зазнали найбільшого впливу війни. Отримані дані ще раз наголошують на масштабі кризи та необхідності цільової допомоги цим групам.

Орієнтовна кількість загиблих у Газі становить понад 44 000 осіб, і нещодавня оцінка Управління ООН з прав людини показала, що 44% з них складають діти.

Проведене психологічне дослідження показало, що вплив війни на дітей був надзвичайно важким, навіть без фізичних травм. Багато дітей стали свідками бомбардувань своїх будинків і шкіл, втратили близьких, були змушені залишити рідні місця або розлучилися зі своїми сім'ями в пошуках безпеки. Це підкреслює важливу істину: для того щоб дитина вважалася постраждалою, не обов'язково отримати фізичну травму – достатньо глибоких психологічних ушкоджень, які так само руйнівні впливають на її життя та розвиток.

Близько 1,9 мільйона палестинців у Газі, приблизно 90 % від загального населення території, були неодноразово переміщені. Половина цієї кількості – це діти, які втратили дім і були змушені покинути свої домівки.

В результаті такого впливу діти часто розвивають травматичні реакції, які можуть зберігатися протягом тривалого часу, навіть після закінчення війни, глибоко впливаючи на їхнє повсякденне життя. Ці реакції можуть проявлятися різними способами, включаючи тривалий емоційний стрес, тривогу, зміни поведінки, труднощі в стосунках, регресію, кошмари, порушення сну, проблеми з харчуванням і фізичні симптоми, такі як біль. Це підкреслює масштаб впливу психологічної травми на дітей, яка не обмежується моментом травматичної події, а стає довготривалим випробуванням, що вимагає ретельної уваги та реабілітації.

Проте, благодійні організації та їхні партнери докладають зусиль для підтримки дітей, постраждалих від конфліктів, що свідчить про наявність допомоги та захисту для найвразливіших груп. У Газі, наприклад, вже охоплено 17 000 дітей програмами підтримки психічного здоров'я, і планується охопити мільйон дітей, що стане однією з найбільших гуманітарних відповідей за тридцятирічну історію. Це демонструє, що навіть у складних умовах війни можливе організоване надання допомоги. В контексті України, яка також переживає наслідки війни, подібні ініціативи здійснюються через державні програми та зусилля міжнародних організацій, які фокусуються на психологічній реабілітації дітей, евакуації з небезпечних зон та забезпеченні доступу до освіти. Хоча масштаби та механізми реалізації допомоги можуть відрізнятися, спільним є прагнення захистити дітей і забезпечити їм базові права, навіть у надзвичайно складних обставинах.

Однією з найбільших благодійних організацій є благодійна організація охорони психічного здоров'я Гази, відповідальним за управління якою є доктор Ясер Абу Джамей, який протягом останніх 12 років керував Програмою психічного здоров'я в Газі (GCMHP) [110].

Понад рік інтенсивного бомбардування, переміщення та 17-річної ізраїльсько-єгипетської блокади, яка обмежує свободу пересування, посилили травму, так що зараз майже всі з 1,2 мільйона дітей палестинської території потребують підтримки психічного здоров'я [104, с. 151].

Цього року за підтримки благодійної організації War Child організація вилікувала 3000 людей у своїх чотирьох громадських центрах у Газі. 90 членів команди також запропонували одноразову психологічну підтримку принаймні 30 000 людей, які живуть у наметах, укриттях, школах і розбомблених будівлях.

«2,1 мільйона населення Гази, 90 % з яких зараз переміщені в переповнені притулки, серйозно постраждали психологічно. Але без достатньої кількості їжі чи чистої води вони перебувають у режимі виживання», – зазначає Абу Джамей [110].

Як це не парадоксально, каже Абу Джамей, люди часто звертаються за підтримкою психічного здоров'я, коли найжахливіше бомбардування вже позаду. Тоді є час подумати і час посумувати.

«Під час війни люди перебувають у режимі виживання. Коли буде припинення вогню, їх увага переміститься на інші потреби, такі як освіта, і почнуть проявлятися їхні психологічні симптоми. Зазвичай через три-чотири тижні після припинення вогню ми отримуємо наплив людей, які шукають підтримки» [108].

Отже, благодійні організації в Газі, попри всі труднощі, активно працюють, щоб надати допомогу постраждалим дітям, пропонуючи психосоціальну підтримку, забезпечуючи їжею, водою та медикаментами. Але навіть їхніх зусиль недостатньо, щоб повністю вирішити глибокі проблеми, які переживають діти через тривалий конфлікт. На тлі цих зусиль Гордон Браун зазначає, що до цього часу Рада безпеки ООН не змогла навіть висунути узгоджену резолюцію, що містить чіткі гарантії прав дітей, які зараз охоплені конфліктом, посилюючи уявлення про те, що міжнародне співтовариство настільки ж безсиле захистити дітей в Ізраїлі та секторі Газа, як це було під час низки трагедій у Ємені, Судані, М'янмі та Україні, де діти також зазнають значних страждань через війну.

Міжнародне гуманітарне право та закони про права людини встановлюють чіткі вказівки. Але все частіше визнають, що спосіб їх застосування зараз є неадекватним, з прогалинами в захисті та відсутністю єдиного інструменту чи органу, який би мав юрисдикцію виносити судові рішення щодо грубих порушень прав дітей. Мало що змінилося з 1996 року, коли Граса Машел у доповіді Генеральній Асамблеї ООН про дітей у конфлікті говорила про «простір, позбавлений основних людських цінностей... простір, в якому вбивають дітей». Вона підсумувала: «Людство може опуститися ще на кілька глибин» [108].

Діти страждають у війні через безпосередні та непрямі наслідки збройних конфліктів, які завдають шкоди їхньому фізичному та психічному здоров'ю, а також загрожують їхньому виживанню. Прямі наслідки включають збільшення

кількості поранень і смертей серед дітей через військові напади, тоді як непрямі наслідки проявляються в руйнуванні життєво важливих систем забезпечення, таких як запаси їжі, води, житло та охорона здоров'я. Це призводить до гострого недоїдання, зневоднення, поширення інфекційних хвороб та інших серйозних ризиків для здоров'я дітей. Усі ці фактори яскраво демонструють вразливість дітей до наслідків війни, що потребує невідкладного реагування для забезпечення їхнього виживання та захисту [104, с. 152].

Природа насильницького конфлікту постійно змінюється, і діти стають однією з найбільш вразливих груп, що зазнають серйозних наслідків. У контексті зростання масштабів воєн в Україні та секторі Газа характер конфліктів перейшов від внутрішньодержавних до міждержавних, що супроводжується значним збільшенням кількості жертв, зокрема серед дітей. Особливу загрозу для дітей становлять тривалі бойові дії у густонаселених міських районах. Коли вибухонебезпечні боєприпаси, такі як повітряні або артилерійські удари, застосовуються проти бойових груп, які змішуються з цивільним населенням, діти часто опиняються в зоні найбільшого ризику. Вони зазнають фізичних поранень, психологічної травматизації, втрачають сім'ї та доступ до основних життєвих ресурсів, таких як їжа, вода, освіта та медична допомога. Життя в таких умовах позбавляє їх базового відчуття безпеки та стабільності, створюючи довготривалі негативні наслідки для їхнього розвитку та інтеграції в суспільство.

ООН ідентифікувала шість серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, які найбільше впливають на дітей у зонах конфлікту: вбивства та каліцтва, вербування до збройних формувань, сексуальне насильство, напади на школи та лікарні, викрадення, а також відмова в гуманітарному доступі. Ці порушення несуть катастрофічні наслідки для дітей, які є найбільш вразливою категорією населення під час воєнних дій. Діти залежні від базових гуманітарних вимог, що мають забезпечуватися для всіх некомбатантів, зокрема можливість безпечно покинути небезпечні зони чи райони, що знаходяться в облозі, захист медичних установ від нападів, а також доступ до харчових продуктів, води, медикаментів та інших необхідних

поставок. Відсутність цих гарантій погіршує їхнє фізичне та психологічне становище, позбавляючи не лише базових прав, але й шансів на відновлення та нормальне життя після завершення конфлікту.

Особлива вразливість дітей розглядається в низці положень міжнародного гуманітарного права, включаючи Женевські конвенції 1949 року, Додаткові протоколи 1977 року, Конвенцію про попередження злочину геноциду та покарання за нього та Конвенцію ООН про права дитини. Проте процеси забезпечення дотримання цих положень залишаються неадекватними, а повна відповідальність за порушення залишається недосяжною. Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) має повноваження проводити розслідування та переслідувати осіб, у тому числі глав держав, за серйозні порушення. Проте МКС залишається залежним від держав, які співпрацюють, щодо забезпечення виконання заходів відповідальності. Також очевидно, що держави часто використовують свій міжнародний вплив, ресурси та складні судові системи, щоб затягувати та, зрештою, перешкоджати притягненню до відповідальності.

Тобто проблема полягає у відсутності належного забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права, яке покликане захищати особливо вразливі групи, зокрема дітей, під час збройних конфліктів. Хоча такі ключові документи, як Женевські конвенції 1949 року, Додаткові протоколи 1977 року, Конвенція про попередження злочину геноциду та Конвенція ООН про права дитини, встановлюють чіткі норми для захисту дітей, їхнє виконання на практиці залишається значно ускладненим. МКС, який має повноваження розслідувати та переслідувати осіб за серйозні порушення, включаючи насильство щодо дітей, залежить від співпраці держав. Проте держави часто зловживають своїм міжнародним впливом і ресурсами, використовуючи складні судові механізми, щоб затягувати або блокувати процеси притягнення до відповідальності. В таких умовах діти, які постраждали від війни, залишаються без належного захисту, і їхні права не завжди забезпечуються в повному обсязі, що потребує негайного втручання міжнародної спільноти для зміцнення правового механізму та зниження рівня безкарності.

Зрозуміло, що діти в Газі, як і в інших районах, уражених насильницьким конфліктом, мають право на особливий захист і піклування, оскільки їхня вразливість у таких умовах є надзвичайно високою. В умовах постійних бойових дій та руйнівного впливу конфлікту діти в Газі потребують негайних заходів для забезпечення їхнього захисту та благополуччя. Міжнародне право чітко вказує на права дітей, які повинні бути враховані навіть у найскладніших умовах війни. Їхня особлива вразливість зумовлена не тільки фізичними, але й психосоціальними наслідками насильства та травм, що вимагають спеціальних заходів. У цьому контексті гуманітарні закони та норми вимагають прийняття негайних і ефективних кроків для захисту дітей у Газі, включаючи евакуацію з небезпечних зон, надання медичної допомоги, психологічної підтримки та відновлення доступу до освіти. Це не лише юридичне зобов'язання, але й моральний обов'язок міжнародної спільноти забезпечити цим дітям належний захист і піклування в умовах збройного конфлікту.

Порівнюючи досвід Гази та України, можна сказати, що обидві країни стикаються з подібними викликами, але є й деякі важливі відмінності. В обох випадках діти страждають від наслідків збройних конфліктів, зокрема через втрату домівок, каліцтва, насильство, психічні травми та порушення доступу до освіти. В Газі, як і в Україні, великі труднощі виникають через руйнування інфраструктури, зокрема шкіл та медичних установ, що спричиняє серйозні труднощі в наданні допомоги дітям, які потребують спеціалізованого лікування або освіти. Міжнародні організації, такі як ЮНІСЕФ, Червоний Хрест, активно працюють на місцях, надаючи гуманітарну допомогу, евакуацію та психологічну підтримку. В Україні після початку війни також розгортаються значні зусилля для забезпечення безпеки дітей, зокрема через створення тимчасових притулків, надання гуманітарної допомоги та відновлення навчання. Однією з основних проблем є відсутність належного захисту для дітей без супроводу, що є критичним як для Гази, так і для України. В обох випадках важливою проблемою є відновлення освітнього процесу, адже зруйновані школи стають серйозною перешкодою для доступу дітей до освіти. В Україні створено механізми для

захисту прав дітей через законодавчі ініціативи, програми реабілітації, але ситуація вимагає ще більшого реагування, особливо щодо дітей, які зазнали насильства, каліцтв чи стали жертвами збройного конфлікту. Порівняно з Газою, в Україні є більш розвинена правова система, а також більш активна співпраця з міжнародними організаціями, що допомагає швидше вирішувати нагальні проблеми дітей, постраждалих від війни. Водночас, в обох країнах необхідно зосередитися на забезпеченні безпеки дітей, їхній медичній та психосоціальній реабілітації, а також відновленні їхнього доступу до освіти як основного елемента їхнього відновлення після конфліктів.

В Газі соціальний захист дітей, які постраждали від війни, здійснюється через обмежені, але важливі механізми, спрямовані на підтримку їхнього виживання та реабілітації. Гуманітарні організації, такі як ЮНІСЕФ, Червоний Хрест, «Лікарі без кордонів» та інші, надають допомогу у формі медичного обслуговування, програм психологічної підтримки та забезпечення базових потреб, включаючи їжу, воду та житло. Особливу увагу приділяють створенню безпечних просторів для дітей, де вони можуть отримати емоційну підтримку та психологічну реабілітацію. Освітні ініціативи також відіграють значну роль, адже навіть у кризових умовах намагаються відновлювати роботу шкіл і забезпечувати дітей доступом до навчання, що є ключовим елементом їхньої довгострокової соціальної інтеграції. Водночас міжнародні установи допомагають у евакуації дітей із важкими пораненнями або серйозними медичними потребами до регіонів, де вони можуть отримати необхідну допомогу. Проте, через постійні бойові дії та обмежений доступ до постраждалих районів реалізація цих заходів значно ускладнена, що призводить до недостатньої охопленості програмами захисту. Попри ці труднощі, важливим напрямом залишається співпраця міжнародних донорів, локальних організацій та громадських ініціатив, які разом прагнуть забезпечити мінімальний рівень захисту та допомоги дітям, які є найбільш вразливою групою в умовах конфлікту.

Чітке законодавство, яке забезпечує захист дітей у зонах конфлікту, включаючи Гази, існує на міжнародному рівні, але його реалізація є надзвичайно складною. Основу такого законодавства складають Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи 1977 року, які визначають правила захисту цивільного населення, зокрема дітей, під час збройних конфліктів. Конвенція ООН про права дитини 1989 року гарантує дітям право на захист, освіту, охорону здоров'я та гуманітарну допомогу. Також Рада Безпеки ООН ухвалила низку резолюцій, які стосуються дітей у конфліктах, зокрема резолюцію 1612 (2005), що передбачає моніторинг і звітність про порушення прав дітей. Проте, виконання цих норм часто блокується через складність політичної ситуації, обмежений доступ до регіону, військові дії та відсутність механізмів примусового впровадження. У Газі, наприклад, гуманітарне право постійно порушується, а цивільне населення, зокрема діти, не отримують належного захисту, попри існуючі міжнародні зобов'язання. Відсутність ефективних механізмів притягнення до відповідальності винних у злочинах проти дітей і слабка співпраця на міждержавному рівні ускладнюють застосування законодавства, залишаючи дітей у небезпечних умовах і без належної підтримки.

У Газі відсутнє чітке внутрішнє законодавство, яке могло б забезпечити системний і всеосяжний захист дітей, що постраждали від війни. Умови постійних бойових дій, політична нестабільність і обмеженість ресурсів роблять неможливим створення ефективної правової бази, яка б регулювала питання соціального захисту таких дітей. Натомість основна роль у забезпеченні допомоги покладається на міжнародні гуманітарні організації, такі як ЮНІСЕФ, Червоний Хрест, «Лікарі без кордонів» та інші. Ці організації намагаються надавати базову підтримку, включаючи медичну допомогу, психологічну реабілітацію, харчування та забезпечення доступу до освіти. Проте через обмежений доступ до багатьох районів, а також систематичні порушення міжнародного гуманітарного права, ефективність їхньої роботи часто є недостатньою.

На відміну від Гази, в Україні існує хоча б початкова законодавча база, яка передбачає захист дітей, що постраждали від війни. Наприклад, було розроблено проєкт закону про соціальний захист таких дітей, який визначає статус постраждалої дитини, гарантує соціальні виплати, доступ до медичних і психологічних послуг, а також забезпечує право на освіту. Крім того, в структурі соціальної підтримки дітей діють державні програми, які співпрацюють із міжнародними організаціями для надання допомоги в реабілітації та інтеграції дітей, що зазнали наслідків війни. Хоча ці заходи також мають багато недоліків і потребують подальшого вдосконалення, їхня наявність демонструє системний підхід до вирішення проблеми, чого в Газі, на жаль, бракує. Україна хоча б має правові ініціативи, які дозволяють поступово інтегрувати міжнародні стандарти в національне законодавство, тоді як у Газі захист дітей залишається на рівні екстреної гуманітарної допомоги без тривалого стратегічного плану [104, с. 153].

Після аналізу ситуації в Газі, де соціальний захист дітей, постраждалих від воєнних дій залишається недостатнім, стає очевидною необхідність звернути увагу на досвід країн, які успішно створили дієві механізми підтримки таких дітей. Вивчення найкращих практик цих держав дозволяє визначити напрями для вдосконалення правового регулювання та впровадження ефективних програм в Україні, що сприятиме належному захисту прав та забезпеченню потреб дітей, які зазнали впливу збройних конфліктів.

Одним із таких прикладів є досвід Ізраїлю, який зробив великий акцент на розробці механізмів підтримки для дітей, які були змушені виїхати через війну. Спеціальні програми спрямовані на забезпечення їхньої соціальної адаптації, психологічної підтримки, доступу до освіти та професійної підготовки, а також збереження культурної ідентичності, щоб допомогти дітям легше інтегруватися в нові умови життя.

Успіх Ізраїлю в поверненні своїх громадян після війни значною мірою пов'язаний із запровадженням централізованого механізму управління цим процесом. Ключову роль відіграє Міністерство алії та інтеграції, яке координує

всі аспекти повернення та інтеграції, надаючи допомогу як дітям, так і їхнім родинам.

Основним завданням Міністерства є забезпечення всебічної підтримки, включаючи соціальні та економічні заходи. Репатріанти, які прибули до Ізраїлю і проживають там менше 15 років, отримують статус оле хадаш (для чоловіків) та ола хадаш (для жінок). Цей статус надає їм численні державні пільги, дотації та переваги, що сприяють легшій адаптації в нових умовах, та активно дослідити потреби повернених громадян, вивчити обставини їхнього виїзду та специфічні потреби, щоб розробити дієву стратегію повернення. Також Міністерство запровадило програми професійної реабілітації, що допомагають іммігрантам оновити свої навички та пристосуватися до вимог сучасного ринку праці [111].

Щодо дітей, то діяльність Міністерства зосереджена на трьох напрямках:

Перший напрям – це соціальна та психологічна підтримка. Дітям, особливо після війни, важливо надавати соціальну та психологічну підтримку. Ізраїльські програми акцентують на важливості відновлення емоційного стану дітей та пропонують психологічну допомогу для полегшення їхньої адаптації.

Другим напрямом є освіта та професійна підготовка. Забезпечення доступу до освіти та професійної підготовки є важливим елементом для дітей, постраждалих у війні. Ізраїль активно підтримує відновлення навчального процесу для дітей, які знаходяться за межами країни, а також надає можливості для їх професійної підготовки.

Третій напрям – це сприяння культурній інтеграції. Культурна інтеграція має велике значення для дітей, які постраждали під час збройного конфлікту. Ізраїль підтримує заходи та програми, спрямовані на збереження і розвиток культурної ідентичності дітей, що сприяє їхній легшій адаптації та вивченню мови, якщо вони її забули або не володіли, особливо для тих дітей, які були змушені залишити країну.

Безпека дітей є пріоритетом, тому кожна школа в Ізраїлі обладнана бомбосховищами та бетонними перекриттями. Ці бетонні конструкції є необхідністю в Ізраїлі, оскільки вони забезпечують надійний захист від прямих

ударів. Це особливо важливо на півночі країни, де ще вирішуються питання безпеки.

В школах побудовані бетонні бомбосховища з товщиною стін 40–50 см, які можуть вмістити до 200 осіб. У кожному класі є відповідальні за евакуацію, які швидко та організовано направляють дітей до безпечних місць.

Діти вчаться процедурам на випадок повітряної тривоги, включаючи знання про те, за скільки секунд ракети досягають їхнього району. Важливим елементом є мобільні укриття біля автобусних зупинок та армовані бетонні стіни, які забезпечують додатковий захист.

Для України важливо врахувати ключові аспекти досвіду Ізраїлю у сфері соціального захисту дітей, які постраждали від війни. Необхідно створити державну структуру, яка буде координувати репатріацію дітей, забезпечуючи їм необхідну допомогу. Цей процес потребує детального опрацювання, включаючи питання фінансування репатріації, надання економічної підтримки родинам та створення умов для адаптації дітей у новому середовищі. Крім того, забезпечення безпеки дітей є критично важливим, щоб вони могли отримати належний захист у випадку загрози.

Також, як приклад позитивного досвіду, зазначимо що в Німеччині створені спеціалізовані центри для реабілітації та психологічної підтримки дітей, які фінансуються державою і благодійними організаціями. Такі центри надають комплексні послуги, що сприяють адаптації дітей до нових умов, і можуть бути інтегровані в українську систему соціального захисту. В Норвегії діє система раннього втручання, яка зобов'язує державні органи миттєво реагувати на випадки травматизації дітей, забезпечуючи їх медичною, психологічною та соціальною підтримкою. Такий підхід міг би сприяти швидкому наданню допомоги в Україні, мінімізуючи наслідки війни для дітей. У США передбачено фінансування спеціальних освітніх програм для дітей-переселенців, що дозволяє їм продовжувати навчання в безпечних умовах. Цей приклад підкреслює важливість правового забезпечення доступу до освіти як невід'ємної частини соціального захисту. Для удосконалення української системи також можна

врахувати досвід Франції, де діє програма пільг на медичні та соціальні послуги для родин постраждалих дітей, що сприяє їхньому відновленню та соціальній інтеграції. Впровадження цих елементів в українське законодавство дозволить побудувати більш ефективну систему підтримки, орієнтовану на комплексний захист, реабілітацію та соціальне становлення дітей, які постраждали від воєнних дій.

3.3. Напрями удосконалення правового регулювання та практичного впровадження ефективних механізмів соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів

На підставі проведеного аналізу нормативно-правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, та практичної реалізації передбачених законом заходів, можна визначити прогалини між законодавчими нормами та їх застосуванням на місцях, а також оцінити ефективність існуючих механізмів допомоги. Такий аналіз дозволяє систематизувати основні проблеми, що виникають у процесі надання статусу, соціальних послуг, реабілітації, доступу до освіти та психологічної підтримки. Зокрема, виявляються труднощі, пов'язані з недостатньою координацією між органами влади, складністю процедури отримання статусу, неузгодженістю між положеннями законів і підзаконних актів, а також відсутністю належного інформування батьків і законних представників дітей про доступні форми підтримки. Аналіз попередніх досліджень також надає змогу визначити, наскільки враховані особливі потреби саме дітей, які постраждали внаслідок війни – зокрема тих, хто зазнав фізичних або психологічних травм, став свідком насильства, був депортований або примусово переміщений, пережив обстріли, окупацію чи тривале перебування в зоні бойових дій, – і чи передбачено довгострокове стратегічне бачення у сфері їхнього соціального захисту.

Однією із важливих і системних проблем, яка значною мірою знижує ефективність реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, постраждалих внаслідок збройної агресії, є відсутність ефективної комунікації між законодавчою та виконавчою гілками влади, зокрема між Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України. Хоча парламентом приймаються закони, що покликані поліпшити соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, вони залишаються лише декларативними, адже не реалізуються через бездіяльність виконавчих органів. Наприклад, ще у 2020 році було ухвалено Закон України від 16 січня 2020 року № 474-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення безкоштовним харчуванням дітей внутрішньо переміщених осіб», яким, серед іншого, передбачалося надання права на безкоштовне харчування дітям, які мають статус дитини, постраждалої внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, у дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах незалежно від їх підпорядкування, типу чи форми власності. Закон набрав чинності 20 травня 2020 року, і Кабінет Міністрів України був зобов'язаний забезпечити одночасне з набранням чинності закону оновлення підзаконної нормативно-правової бази. Проте уряд цього не зробив, що фактично заблокувало реалізацію передбачених законом гарантій на деякий термін. Таким чином, попри наявність нормативного забезпечення, механізмів реалізації прав дітей, які постраждали від війни, на практиці більше немає, аніж є. Більше того, на сьогодні на загальнонаціональному рівні не існує інших дієвих пільг чи гарантій для цієї категорії дітей, що ще раз свідчить про формальний підхід до вирішення їхніх проблем та критичну потребу в зміцненні міжвідомчої взаємодії [112].

Ще не менш вживою проблемою є наявність серйозної комунікаційної прогалини між державою та суспільством. Попри розробку низки важливих ініціатив, механізмів допомоги та правових інструментів, зокрема щодо надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, держава фактично не забезпечує належного інформування населення про їхнє

існування, порядок отримання та органи, до яких необхідно звертатися. Батьки або законні представники дітей часто не знають про своє право подати звернення до органу опіки та піклування з метою отримання такого статусу, оскільки відсутні офіційні інформаційні кампанії, роз'яснення в освітніх і медичних установах, соціальних службах, ЗМІ чи цифрових платформах. У більшості випадків інформація про можливість надання цього статусу не публікується на рівні місцевих рад, адміністрацій, сайтів центрів надання адміністративних послуг або навіть у школах і дитсадках, де безпосередньо перебувають діти. Як результат, навіть ті батьки, які проживають у прифронтових територіях або були змушені покинути домівки, не можуть реалізувати гарантовані законом права для своїх дітей, оскільки не знають про таку можливість або отримують суперечливу інформацію від працівників на місцях. Відсутність структурованої роз'яснювальної роботи створює глибоку нерівність у доступі до захисту і підтримки: інформовані громадяни можуть вчасно оформити документи та отримати належні пільги і послуги, а інші залишаються без будь-якої допомоги. Тобто, потрібно розпочати інформаційну кампанію щодо порядку отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, щоб донести до громадськості, зокрема батьків або законних представників таких дітей, чітку, доступну й актуальну інформацію про критерії, процедуру, перелік необхідних документів, терміни та органи, відповідальні за надання відповідного статусу. Крім того, важливо інформувати про пільги та державні гарантії, які надаються дітям зі статусом постраждалих, включаючи соціальні виплати, медичне обслуговування, освітні можливості, психологічну допомогу та інші форми підтримки. Така кампанія має охоплювати не лише національний, а й місцевий рівень, щоб забезпечити максимальну обізнаність серед населення у всіх регіонах. Одночасно з цим на місцях необхідно ініціювати дослідження реальних потреб родин, які виховують дітей, постраждалих від війни, адже саме на основі зібраних даних можливо створити ефективні, адресні та релевантні місцеві програми підтримки, що враховують специфіку конкретного регіону, наявні ресурси та найбільш актуальні виклики, з якими стикаються ці родини в

повсякденному житті. Відсутність комунікаційної стратегії з боку держави свідчить не лише про організаційні недоліки, а й про нехтування принципом забезпечення рівних прав та доступності інформації, що суперечить засадам соціальної держави. Така прогалина має бути ліквідована через створення національної інформаційної кампанії, систематичне навчання представників органів влади на місцях, обов'язкове розміщення зрозумілої інформації на офіційних ресурсах та забезпечення активної участі громадських організацій у процесі інформування та супроводу сімей.

Це створює підґрунтя для формулювання конкретних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, управлінських процедур і міжвідомчої взаємодії з метою забезпечення дієвого й повноцінного захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту.

Значна кількість дітей втратила батьків або залишилася без належного піклування, багато хто зазнав фізичних і психологічних травм, сексуального насильства, змушений був покинути власні домівки або навіть опинився за межами України внаслідок примусової депортації.

Попри значні зусилля з боку держави та підтримку міжнародної спільноти, існуюча система соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій, залишається недостатньо ефективною та не охоплює всі аспекти їхніх потреб. Правова база й механізми надання допомоги мають розрізнений характер, а наявні програми часто не гарантують цілісного підходу до реабілітації, соціалізації та створення умов для сталого розвитку таких дітей. В умовах збройного конфлікту саме діти належать категорії осіб, які потребують підвищеного правового та соціального захисту, тому відсутність належних державних гарантій може призвести до суттєвого погіршення їхнього добробуту, психологічного здоров'я та перспектив на майбутнє.

Дослідження зарубіжного досвіду показало, що багато країн, які пережили збройні конфлікти, розробили комплексні та ефективні програми соціального захисту дітей. Ці програми охоплюють широкий спектр заходів, зокрема медичну допомогу, психологічну реабілітацію, соціальну адаптацію, освітню

інтеграцію та правовий захист. У країнах із подібним досвідом, таких як Ізраїль, Хорватія, Боснія і Герцеговина, а також низка африканських та близькосхідних держав, були створені спеціальні державні інституції, які займаються моніторингом стану постраждалих дітей, їхнім захистом та відновленням їхніх прав.

Зокрема, в деяких країнах запроваджені програми безкоштовної психологічної допомоги для дітей, які зазнали стресу або втратили членів родини. В інших розвинені механізми інтеграції дітей, які стали сиротами або були розлучені з батьками, у прийомні сім'ї або спеціалізовані установи з умовами, наближеними до сімейних. Крім того, багато держав запровадили квоти для таких дітей у сфері освіти, стипендії, гранти та програми професійного навчання для забезпечення їхнього майбутнього.

Водночас в Україні спостерігається наявність законодавчих прогалин, які значно ускладнюють комплексне та ефективне надання підтримки дітям, що постраждали від війни. Хоча на національному рівні впроваджуються окремі ініціативи, спрямовані на соціальне забезпечення, медичну і психологічну допомогу, їхня фрагментарність та відсутність належної координації призводять до затримок у реалізації заходів підтримки, надмірної бюрократії та зниження якості послуг. Особливо критичною є ситуація щодо дітей, які залишилися без батьківського піклування, зазнали фізичних чи психологічних травм, пережили депортацію або стали внутрішньо переміщеними особами. Ці діти часто опиняються у складних життєвих обставинах, мають обмежений доступ до освіти, житла та соціального захисту [113].

Попри те, що на державному рівні процес удосконалення законодавства та реалізації програм підтримки дітей, постраждалих від війни, триває досі і часто супроводжується затримками та бюрократичними труднощами, в Україні, так, як і в інших країнах, активно діють благодійні організації, які вже зараз надають реальну допомогу цій категорії дітей. Зокрема, низка благодійних фондів, таких як «Голоси дітей», «Запорука», «Діти Героїв» та «Твоя опора», системно займаються підтримкою постраждалих дітей, зокрема шляхом надання

психологічної допомоги, гуманітарної підтримки, фінансування лікування, організації освітніх і реабілітаційних програм, а також адвокацією прав дітей у суспільстві. Завдяки їхній діяльності багато дітей, які втратили батьків, зазнали травм чи були змушені залишити свої домівки, отримують необхідну допомогу вже зараз, тоді як державна підтримка часто залишається на рівні декларацій або нормативної підготовки. Це ще раз підкреслює необхідність глибшої взаємодії між державою та громадським сектором, а також визнання ролі благодійних організацій як важливих суб'єктів у системі соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Прикладом ефективної адресної допомоги є діяльність Фонду Ріната Ахметова, який продовжує надавати підтримку постраждалим дітям. Зокрема, після атаки на Київ у ніч на 31 липня 2025 року фонд заявив про готовність допомогти з лікуванням та реабілітацією дітям до 18 років, які зазнали тяжких травм. У межах програми «Рінат Ахметов – Дітям» уже отримали допомогу близько 6 мільйонів дітей, що підтверджує важливість взаємодії державного сектору з громадськими ініціативами для підвищення ефективності захисту постраждалих [114].

Крім цих фондів, в Україні діють й інші організації, які здійснюють підтримку дітей, постраждалих від війни, зокрема Європейський фонд допомоги, що надає допомогу не лише дітям, а й сім'ям, внутрішньо переміщеним особам, дитячим будинкам та центрам реабілітації, тим самим забезпечуючи комплексний підхід до подолання наслідків збройного конфлікту. Також важливо згадати платформу ЄДопомога, яка відіграє значну роль у координації грошових виплат від міжнародних організацій, дозволяючи вразливим категоріям населення, зокрема дітям, оперативно отримувати фінансову підтримку. Наявність таких ініціатив свідчить про активну участь громадянського суспільства та міжнародної спільноти в процесі надання допомоги, що частково компенсує недосконалість або затримки з боку держави у реалізації належного рівня соціального захисту постраждалих дітей.

Хоча в Україні й існує низка благодійних фондів та громадських організацій, які надають реальну адресну допомогу дітям, постраждалим внаслідок війни, цього замало для вирішення проблеми в комплексі. Діяльність таких структур не може повністю замінити системну, гарантовану державою підтримку. Відсутність чітко визначених законодавчих механізмів соціального захисту саме цієї категорії дітей створює правову невизначеність і нерівність у доступі до допомоги. Тому постає нагальна потреба у прийнятті спеціальних законів, які б комплексно регулювали статус, права, гарантії та механізми захисту дітей, постраждалих внаслідок війни, на державному рівні.

Таким чином, аналіз міжнародного досвіду демонструє необхідність розробки комплексної стратегії соціального захисту дітей, постраждалих внаслідок війни в Україні. Вона має включати адаптацію найкращих світових практик, законодавчі зміни, міжвідомчу координацію та залучення міжнародних партнерів для створення ефективної системи підтримки дітей, які постраждали від війни.

Відтак, на основі проведеного аналізу необхідно розглянути конкретні рекомендації для держави, спрямовані на вдосконалення правового регулювання та практичного впровадження ефективних механізмів соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок війни. Особливу увагу слід приділити вдосконаленню законодавства, фінансовій підтримці, освітнім програмам, медичній та психологічній реабілітації, а також імплементації міжнародних стандартів захисту прав дітей.

Першочерговим завданням для держави Україна є створення та впровадження системної, довгострокової державної програми підтримки дітей, які постраждали від війни, з особливим акцентом на тих, хто був депортований або примусово переміщений до РФ. Це необхідно для забезпечення їхнього повернення, соціальної адаптації, реабілітації та інтеграції в українське суспільство.

Діти, які зазнали депортації або примусового переміщення, часто стикаються з важкими психологічними наслідками, порушенням їхніх прав,

втратою сімейних зв'язків та ідентичності. Держава повинна не лише повернути таких дітей, а й створити для них умови для повноцінного розвитку, захисту та інтеграції в суспільство.

Впровадження державної програми довгострокової підтримки забезпечить системний підхід до вирішення цієї проблеми та допоможе відновити справедливість для дітей, які постраждали від збройної агресії.

Основні напрями такої програми включають виявлення та повернення депортованих і примусово переміщених дітей, що передбачає створення єдиного державного реєстру дітей, яких незаконно вивезли до рф або тимчасово окупованих територій, посилення міжнародного тиску через дипломатичні канали, ООН, ЮНІСЕФ, Червоний Хрест для сприяння їх поверненню, а також юридичний супровід та міжнародну адвокацію для притягнення рф до відповідальності за незаконне переміщення дітей. Психологічна та соціальна реабілітація має включати програми психологічної підтримки для дітей, які зазнали депортації чи розлуки з родинами, а також для їхніх опікунів, створення спеціалізованих центрів реабілітації з кваліфікованими психологами та соціальними працівниками, які допомагатимуть дітям адаптуватися після повернення, а також освітні та соціальні програми інтеграції, що допоможуть дітям відновити навчання, спілкування та соціальні зв'язки. Юридичний захист і встановлення правового статусу дітей передбачає спрощену процедуру документування повернених дітей (паспорт, свідоцтво про народження, статус внутрішньо переміщеної особи), програми встановлення опіки та усиновлення для дітей, які залишилися без батьків внаслідок війни, а також захист прав дітей на житло та майно, які вони могли втратити внаслідок депортації чи війни. Освітня та соціальна підтримка включає безкоштовне навчання та спеціальні освітні програми для дітей, які повернулися після депортації, надання стипендій та грантів для підтримки навчання таких дітей у школах та університетах, а також програми соціалізації та підтримки для дітей, які повернулися без сімей або з іншими мовними та культурними бар'єрами.

Наступним етапом є налагодження постійного збору, верифікації та систематизації інформації про факти порушення прав громадян України, зокрема дітей, на тимчасово окупованих територіях та на території російської федерації. Це передбачає створення єдиної цифрової платформи, залучення державних органів, громадських організацій, міжнародних партнерів, використання відкритих і закритих джерел, гарячих ліній та форм електронного повідомлення. Отримана інформація має оброблятися відповідно до міжнародних стандартів доказовості та ставати основою для підготовки офіційних звітів, звернень до міжнародних судових та правозахисних інституцій, а також для подальшого розслідування та притягнення винних до відповідальності. Налагодження постійного збору та систематизації інформації про факти порушення прав громадян України, зокрема дітей, на тимчасово окупованій території та території російської федерації в умовах воєнного стану передбачає створення ефективного механізму документування таких порушень. Це включає регулярне отримання даних з різних джерел про факти депортації, викрадення, обмеження права на освіту, заборону української мови та культури, використання дітей у пропаганді, відмову в медичній допомозі тощо. Для реалізації цього завдання в Україні необхідно створити міжвідомчу координаційну групу за участі органів державної влади, правоохоронних структур, правозахисних організацій та міжнародних партнерів. Потрібно розробити єдину цифрову платформу або базу даних, яка дозволить зберігати, структурувати й перевіряти отриману інформацію за типами порушень, місцем, віком постраждалих, джерелом та статусом перевірки. Збір інформації має здійснюватися з відкритих і закритих джерел: через родичів, свідків, правозахисників, медіа, OSINT, гарячі лінії. Також необхідно запровадити гарячі лінії та онлайн-форми для повідомлення про факти порушень. Зібрані дані повинні бути оброблені відповідно до міжнародних стандартів, з можливістю подальшого використання як доказів у міжнародних судах, зокрема в МКС. Важливо забезпечити підготовку регулярних аналітичних звітів, які б інформували як українське суспільство, так і міжнародну спільноту про масштаби та характер порушень. Створення

доказової бази сприятиме фіксації злочинів, міжнародному тиску на державу-агресора, захисту прав постраждалих осіб та притягненню винних до відповідальності.

Ще однією важливою рекомендацією є розбудова мережі потенційних батьків-вихователів, які готові влаштувати дітей у родини після їх повернення з депортації або примусового переміщення. Це передбачає створення банку даних перевірених, вмотивованих та належним чином підготовлених осіб, які можуть забезпечити безпечне, стабільне та підтримуюче середовище для дитини. Важливо розробити та впровадити програму обов'язкового спеціалізованого навчання таких кандидатів, яка включатиме питання роботи з травмою, реінтеграції, особливостей розвитку дітей, що зазнали насильства, розлуки з родиною, депортації чи пропагандистського впливу. Органи місцевого самоврядування, соціальні служби, центри психологічної допомоги та неурядові організації повинні бути активно залучені до цього процесу. Такий підхід дозволить швидко забезпечити тимчасовий або постійний сімейний догляд для дітей після їх повернення в Україну, уникнути вторинної травматизації та сприяти їхній соціальній адаптації.

Необхідно розробити та інтегрувати довгострокові програми з надання психологічної та медичної реабілітації дітям, які постраждали або стали свідками насильства в умовах збройного конфлікту, включно з гендерним насильством, що означає створити цілісну систему підтримки, яка передбачає раннє виявлення травматичних випадків, забезпечення доступу до фахової допомоги та супроводу дитини протягом усього періоду її відновлення. Йдеться про запровадження на національному рівні програм, які включають мультидисциплінарний підхід: психотерапевти, дитячі психологи, медичні працівники, соціальні працівники та педагоги повинні діяти спільно задля оцінки стану дитини, розробки індивідуального плану реабілітації та надання комплексних послуг. Особливу увагу має бути приділено дітям, які пережили сексуальне або гендерно зумовлене насильство, а також дітям, які стали свідками вбивств, катувань, обстрілів або руйнування домівок. Програми повинні включати як екстрену

кризову допомогу, так і тривалу терапію для подолання посттравматичного стресу, депресії, тривожних розладів та психосоматичних наслідків. Також необхідно забезпечити доступ до медикаментозного лікування у випадках потреби, до спеціалізованих медичних центрів і до послуг логопедів, реабілітологів, неврологів тощо. Важливо, щоб ці програми були доступні не лише в обласних центрах, а й в громадах, куди повертаються діти з евакуації, депортації або тимчасового переміщення. Реалізація має відбуватись у партнерстві з міжнародними гуманітарними організаціями, які мають досвід роботи з травмованими дітьми в умовах війни, а також із залученням державного та місцевого фінансування. Усі послуги мають бути безоплатними, конфіденційними та адаптованими до віку і стану дитини.

Розробити та затвердити Програму комплексної соціально-психологічної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів на 2023–2028 роки, означає створити нормативно й організаційно закріплену систему заходів, спрямовану на відновлення психоемоційного стану, фізичного здоров'я, соціальних навичок та освітніх можливостей дітей, які зазнали безпосереднього чи опосередкованого впливу війни. Така програма має включати комплексну підтримку, що охоплює сферу охорони здоров'я (медичне обстеження, лікування, реабілітацію), психологічну допомогу (індивідуальну, групову, сімейну терапію, роботу з травмою), педагогічну реабілітацію (надолуження освітніх втрат, адаптаційні програми), а також заходи соціальної реінтеграції (відновлення зв'язків з родиною, громадою, розвиток комунікативних та соціальних навичок). Хоча певні елементи цієї програми вже реалізуються фрагментарно різними міністерствами, відомствами, міжнародними партнерами чи громадськими організаціями, проте комплексного міжвідомчого документа, що визначає чіткі завдання, відповідальних виконавців, етапи реалізації, обсяг фінансування, критерії ефективності та механізми моніторингу, досі не ухвалено. Через це реалізація реабілітаційної підтримки є нерівномірною, залежною від місцевих ресурсів або окремих

ініціатив, що унеможлиблює системний підхід до захисту прав дитини в умовах війни.

Також необхідно визначити на законодавчому рівні правовий статус осіб, які постраждали від збройної агресії, включно з термінологією, що означає офіційно закріпити в нормативно-правових актах (насамперед у законах України) чітке поняття, ознаки, критерії, а також права, гарантії та пільги для осіб, які зазнали фізичних, психологічних, соціальних або матеріальних втрат унаслідок збройної агресії російської федерації. Це передбачає створення єдиної та недвозначної термінології: наприклад, хто вважається «особою, яка постраждала», які категорії включаються (діти, поранені, депортовані, полонені, ті, хто втратив житло, батьків, доступ до освіти тощо), а також законодавче визначення механізму підтвердження цього статусу, органу, що його надає, строків дії та підстав для припинення. Такий правовий статус є передумовою для призначення соціальних послуг, реабілітаційних заходів, компенсацій або пріоритетного доступу до освіти, медицини, житла тощо. Без закріплення відповідного статусу в законі, держава не має зобов'язання забезпечити постраждалим особам цільову допомогу, і відповідні права залишаються декларативними або нерівномірно застосовуються на практиці. Таким чином, відсутність чітко визначеного правового статусу створює правову невизначеність, дискримінацію між постраждалими та унеможлиблює повноцінну реалізацію державної політики у сфері захисту жертв збройної агресії.

Висновки до Розділу 3

1. Удосконалення правового регулювання соціального захисту дітей, постраждалих від воєнних дій та збройних конфліктів в Україні, є критично важливим для забезпечення їхньої безпеки, реабілітації та інтеграції в суспільство. Зарубіжний досвід демонструє ефективні моделі підтримки, які включають фінансову допомогу, психологічну реабілітацію, освітні програми та соціальну адаптацію. Впровадження цих практик дозволяє посилити правовий

захист дітей, гарантувати їм доступ до якісних соціальних послуг та мінімізувати негативні наслідки війни. Створення дієвої системи соціального захисту дітей є ключовим кроком у відновленні країни та забезпеченні її майбутнього.

2. Законодавство Грузії, Сирії та Колумбії не містить чітких норм щодо соціального захисту дітей, постраждалих від війни, аналогічно до ситуації в Україні. Відсутність прямих виплат та цільової допомоги є спільною проблемою. Україна може запозичити досвід Грузії у сфері психологічної реабілітації та доступу до освіти для дітей із постраждалих регіонів, зокрема через створення спеціалізованих центрів та інтеграцію реабілітаційних програм у систему охорони здоров'я.

3. Досвід Сирії свідчить про важливість розширення мережі центрів психологічної підтримки та медичної допомоги для дітей, а також прискорення відновлення навчальних закладів у постраждалих регіонах.

4. Україна має потенціал для вдосконалення соціального захисту дітей, постраждалих від війни, адаптуючи успішний міжнародний і зарубіжний досвід та розвиваючи правову і соціальну інфраструктуру для ефективної підтримки постраждалих дітей. Важливими напрямками є удосконалення національного законодавства, впровадження програм фінансової підтримки та соціальної адаптації, а також посилення механізмів захисту прав дітей у кризових ситуаціях.

5. Чинна система соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, потребує суттєвого вдосконалення як на рівні нормативного регулювання, так і в частині реалізації гарантованих державою прав і послуг. Незважаючи на наявність окремих законодавчих актів та програм допомоги, їхня реалізація є непослідовною, а координація між державними органами залишається слабкою. Особливої уваги потребує питання правової визначеності щодо статусу постраждалих дітей, а також необхідність ліквідувати прогалини в комунікації між державними інституціями та громадянами. Крім того, актуальним є створення сталих програм реабілітації, психологічної підтримки та соціальної інтеграції дітей, які зазнали впливу війни. З огляду на сучасні виклики, зумовлені повномасштабним збройним конфліктом,

реформування законодавства та підвищення ефективності державної політики в цій сфері повинні стати пріоритетними завданнями у забезпеченні належного захисту прав дитини.

6. Наявність законодавчих ініціатив без належного механізму їх реалізації нівелює саму суть соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій. Відсутність злагодженої взаємодії між Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України, зокрема невиконання урядом своїх зобов'язань щодо впровадження підзаконних актів, призводить до того, що ухвалені закони залишаються лише деклараціями на папері. Діти вчасно не отримують гарантованих пільг, а держава не виконує вчасно покладені на неї соціальні функції. У цьому контексті вкрай необхідним є не лише прийняття нових законів, а й забезпечення контролю за їх виконанням, створення дієвого механізму відповідальності та узгодженої міжвідомчої співпраці.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні, з урахуванням зарубіжного досвіду, особливостей правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів в Україні. У результаті проведеного дослідження сформульовано висновки та пропозиції, спрямовані на вдосконалення національного законодавства, підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері соціального захисту дітей, а також гармонізацію українського правового поля з міжнародними стандартами захисту прав дитини. А саме:

1. Соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є комплексною системою правових, організаційних, економічних, соціально-психологічних та медичних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації гарантованих державою та міжнародним правом прав дитини, створення умов для відновлення фізичного і психічного здоров'я, психологічної реабілітації, соціальної адаптації та повноцінної інтеграції у суспільство. Соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій, передбачає надання державної допомоги, соціальних послуг, медичної, освітньої, правової, психологічної підтримки, а також створення сприятливих умов для виховання, навчання і розвитку таких дітей. Особливістю цієї системи є спрямованість на компенсацію шкоди, завданої війною, та попередження подальшої соціальної ізоляції.

Ефективний соціальний захист потребує єдиного нормативно-правового підходу, належного міжвідомчого співробітництва, стабільного фінансування та координації дій державних органів, органів місцевого самоврядування, міжнародних і громадських організацій. Соціальний захист у цьому контексті розглядається не лише як надання матеріальної підтримки, а як система комплексних заходів, спрямованих на відновлення соціального статусу дитини,

забезпечення рівних можливостей для реалізації її прав і розвитку незалежно від наслідків, яких вона зазнала в умовах війни.

2. Правове регулювання соціального захисту дітей в Україні є фрагментарним і недостатньо узгодженим. Існуючі законодавчі норми мають загальний характер і не враховують специфіки дітей, які постраждали від війни. Відсутній окремий закон, який би комплексно регулював їхній статус, пільги та механізми державної підтримки. А тому доцільно прийняти окремий Закон України «Про соціальний захист дітей, постраждалих внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», який систематизує всі види допомоги (грошові виплати, житлові пільги, безоплатне лікування, освіта, психологічна реабілітація). Також пропонуємо внести зміни до Закону України «Про охорону дитинства», доповнивши його окремою главою «Соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», де слід уточнити правовий статус таких дітей, визначивши критерії віднесення до цієї категорії, закріпити принцип пріоритетності державної допомоги дітям, які постраждали від війни, передбачити обов'язкове створення програм психосоціальної реабілітації на місцевому рівні з фінансуванням із державного та місцевих бюджетів, встановити вимоги до міжвідомчої взаємодії у сфері надання соціальних послуг, зокрема між органами соціального захисту, охорони здоров'я, освіти та правопорядку. Адже всі нормативно-правові акти, які на даний час регулюють це питання, є загальними та не враховують специфіку потреб дітей, які зазнали фізичних, психологічних чи соціальних наслідків війни. Через це відсутній єдиний механізм визначення статусу, надання допомоги, реабілітації та супроводу таких дітей.

Аналіз останніх змін у законодавстві щодо статусу дітей, постраждалих від війни, показує наявність непослідовності та дискримінаційних прогалів, зокрема, законодавець виділив категорію дітей, чиї батьки (один із батьків), опікун, піклувальник, інший законний представник зникли безвісти за особливих обставин або померли (загинули) внаслідок отриманих у результаті збройного конфлікту поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном,

але залишив без уваги дітей, чії батьки перебувають у полоні або є цивільними заручниками, а також тих, хто був завербований до збройних формувань, що суперечить положенням кримінального законодавства і створює прогалини в соціальному захисті. З огляду на це доцільно запропонувати законодавчо закріпити єдиний підхід до визначення статусу постраждалих дітей, який включав би всіх дітей, що зазнали наслідків війни та збройних конфліктів, зокрема дітей, чії батьки померли, зникли безвісти, перебувають у полоні або є цивільними заручниками, а також тих, хто був жертвами вербування, забезпечивши таким чином їх право на соціальний, психологічний та правовий захист.

3. Статусом дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, пропонуємо розуміти закріплений нормами національного та міжнародного права спеціальний правовий статус дитини, обумовлений негативним впливом збройного конфлікту на її життя, здоров'я, розвиток або сімейне середовище, що встановлюється компетентними органами державної влади та передбачає надання комплексу державних гарантій, пільг, соціальних послуг, реабілітаційної й психологічної допомоги, спрямованих на відновлення порушених прав дитини та забезпечення її належного соціального захисту. Вважаємо, що такий статус має комплексний характер і поєднує правову складову, яка полягає у нормативному закріпленні та юридичному підтвердженні статусу, і соціальну складову, що проявляється у системі державної підтримки та соціальних гарантій для цієї категорії дітей.

По-перше, правову складову статусу підтверджує законодавство України, яке визначає окрему категорію дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Такий статус закріплений у Законі України «Про охорону дитинства», де передбачено підстави його надання, а також у спеціальних нормативних актах, що регулюють порядок встановлення цього статусу та надання відповідних гарантій. Це свідчить, що статус має юридичну природу, оскільки виникає на підставі правових норм і підтверджується рішенням компетентного органу.

По-друге, соціальна складова статусу впливає із системи державних гарантій та заходів підтримки, які передбачають надання соціальних послуг, пілг, реабілітаційної допомоги, психологічної підтримки та інших форм державної підтримки дітям, які постраждали від війни. Цей аспект закріплюється, зокрема, у законодавстві про соціальний захист дітей, внутрішньо переміщених осіб, а також у Законі України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат».

По-третє, відмежування від суміжних статусів також має нормативне підґрунтя. Наприклад, статус дитини-сироти визначається сімейним законодавством і пов'язаний із відсутністю батьківського піклування, а статус дитини з інвалідністю регулюється законодавством про соціальний захист осіб з інвалідністю і ґрунтується на медико-соціальній експертизі. Натомість статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій, пов'язаний саме з фактом впливу збройного конфлікту, що може проявлятися у пораненні, психологічній травмі, втраті батьків, вимушеному переміщенні чи інших наслідках війни.

Запропоноване визначення дозволяє чітко відмежувати статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, від суміжних правових категорій, зокрема статусу дитини-сироти та статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни, що сприяє більш точному визначенню обсягу правових гарантій і механізмів соціального захисту таких дітей.

Нині механізм визначення статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, залишається надмірно узагальненим і не враховує індивідуальний характер завданої шкоди. Відсутня чітка диференціація за видами та ступенем постраждалості, що призводить до нерівності в доступі до соціальних гарантій і підтримки. Наприклад, діти, які зазнали психологічної травми або стали свідками воєнних злочинів, не мають передбаченого законом механізму визнання цього факту, тоді як діти, які отримали фізичні поранення, можуть отримати статус швидше. Така уніфікована процедура не відповідає

принципам справедливості та адресності соціальної допомоги, а також не узгоджується з міжнародними стандартами захисту прав дитини, що наголошують на необхідності індивідуального підходу до кожної дитини, яка постраждала від війни.

У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до Постанови Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 268, передбачивши диференційований підхід до визначення статусу залежно від виду і тяжкості наслідків війни (поранення, травма, втрата батьків, депортація, сексуальне насильство, психологічна травма тощо). Це дозволить забезпечити більш точне встановлення категорій постраждалих дітей та їхнє право на відповідні види державної допомоги, реабілітаційні та освітні програми. Крім того, суттєвим позитивним зрушенням у сфері соціального захисту дітей стало прийняття Закону України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат», яким у розділі II врегульовано питання створення та функціонування державного реєстру дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. Запровадження такого реєстру спрямоване на формування єдиного системного державного обліку цієї категорії дітей, накопичення та актуалізацію інформації про їхній правовий статус, потреби, отримані соціальні послуги, пільги й виплати, що створює підґрунтя для належного планування державної політики, моніторингу ефективності заходів підтримки та забезпечення адресності допомоги. Важливим є також передбачена законом інтеграція та інформаційна взаємодія реєстру з іншими державними інформаційними ресурсами, що сприяє міжвідомчій координації, мінімізує дублювання даних, підвищує достовірність обліку та забезпечує комплексний підхід до захисту прав дітей, які постраждали внаслідок війни. Додатковою перевагою функціонування реєстру є можливість відновлення інформації у разі втрати документів, що підтверджують надання статусу, оскільки відповідні дані зберігаються в електронній системі та можуть бути використані для поновлення

документів, що до створення реєстру фактично було неможливим. Водночас певним дискусійним аспектом залишається закритий характер доступу до реєстру, що обмежує можливості громадського контролю та публічного моніторингу, хоча й обґрунтовується необхідністю захисту персональних даних дітей. Таким чином, законодавче врегулювання функціонування реєстру створює інституційну основу для більш системного й ефективного соціального захисту зазначеної категорії дітей, однак потребує подальшого вдосконалення з метою забезпечення балансу між захистом персональної інформації та прозорістю реалізації державної політики.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, а також процедура набуття статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни залишаються складними, громіздкими й неузгодженими між собою. Основними проблемами є надмірна тривалість бюрократичних процедур, відсутність єдиного підходу до підтвердження факту постраждалості, а також неналежна координація між медичними, соціальними та правовими структурами. Це призводить до ситуацій, коли діти, які зазнали поранень, втратили батьків чи пережили окупацію, тривалий час не можуть отримати належний статус і, відповідно, доступ до державної допомоги та реабілітації.

У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», оскільки більшість його положень не поширюється на дітей. Доцільно доповнити закон окремою статтею, в якій передбачити:

- визначення правового статусу дітей ветеранів війни та дітей, які постраждали внаслідок бойових дій;
- встановлення права на додаткову щомісячну державну допомогу таким дітям;
- гарантії безоплатного санаторно-курортного лікування, медико-психологічної підтримки та реабілітаційних послуг;

– пріоритетне забезпечення таких дітей освітою, оздоровленням і соціальними пільгами.

Водночас, беручи до уваги, що чинне законодавство про статус ветеранів війни концептуально орієнтоване на доросле населення і не враховує особливих потреб дітей, доцільно розглянути можливість ухвалення окремого закону – «Про статус та соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів».

У цьому законі слід:

– чітко врегулювати процедуру набуття статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни;

– визначити критерії встановлення факту постраждалості;

– забезпечити скорочені строки розгляду заяв, запровадивши принцип «єдиного вікна» для подання документів;

– створити центри комплексної допомоги дітям війни на базі органів соціального захисту або ЦНАПів;

– узгодити механізми медико-соціальної експертизи з потребами дитячого контингенту.

Прийняття такого закону або внесення відповідних доповнень до чинних актів дозволить сформувати цілісну систему правового регулювання, що гарантуватиме реальне, а не формальне забезпечення соціального захисту дітей, які постраждали від війни, та сприятиме їх фізичній, психологічній і соціальній реабілітації.

4. Більшість пільг і компенсаційних механізмів у чинному законодавстві передбачені переважно для дорослих категорій постраждалих – учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, членів сімей загиблих (померлих) військовослужбовців тощо. Водночас для дітей, які зазнали наслідків війни, обсяг державних соціальних гарантій є обмеженим і фрагментарним.

На практиці єдиною реальною формою підтримки, яка більш-менш системно реалізується на місцях, є забезпечення безоплатним харчуванням у закладах освіти – дитячих садках та школах. Проте і цей вид допомоги не має

стабільного механізму реалізації. У багатьох громадах керівництво закладів освіти не поінформоване про право таких дітей на безоплатне харчування. Рівень обізнаності батьків щодо наявних соціальних пілг залишається низьким, що призводить до того, що значна частина дітей не користується передбаченими гарантіями. Відсутність цільового фінансування з державного бюджету змушує органи місцевого самоврядування покривати ці витрати з власних коштів, а у багатьох громадах бракує ресурсів для їх реалізації.

Таким чином, навіть елементарні гарантії соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій, залежать від фінансових можливостей місцевого бюджету та ініціативи органів влади на місцях, що суперечить принципам рівності й доступності державної допомоги. Це свідчить про необхідність законодавчого закріплення гарантованих державою соціальних виплат і послуг для дітей, постраждалих від війни, фінансування яких має здійснюватися за рахунок державного бюджету, а не лише місцевих програм.

5. Основними видами соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є правовий, економічний, освітній, медичний та психологічний. Правовий захист полягає у створенні нормативно-правових гарантій забезпечення прав дитини та можливості їх ефективної реалізації; економічний – у наданні матеріальної підтримки, компенсацій і соціальних виплат; освітній – у забезпеченні доступу до навчання, адаптації освітнього середовища та підтримці у процесі навчання; медичний – у наданні комплексної медичної допомоги, реабілітаційних послуг і санаторного лікування; психологічний – у здійсненні психосоціальної підтримки, відновленні психічного здоров'я, соціальної адаптації та інтеграції дитини у суспільство. Водночас на практиці саме психологічна та соціальна реабілітація дітей залишаються найменш розвиненими напрямками державної політики, оскільки переважна більшість програм має короткостроковий або проєктний характер, а сталі механізми державної підтримки відсутні. У зв'язку з цим доцільно законодавчо передбачити розширення кола соціальних послуг шляхом внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги» та Закону України «Про

охорону дитинства», визначивши психосоціальну реабілітацію дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, як окремий вид державної послуги, що має надаватися на безоплатній основі та фінансуватися за рахунок державного бюджету. Також необхідно закріпити на нормативному рівні створення мережі центрів психосоціальної підтримки дітей у кожному регіоні України з обов'язковим залученням фахівців-психологів, соціальних працівників, педагогів і медиків, що сприятиме відновленню психоемоційного стану дітей, їх соціальній інтеграції та забезпеченню сталого розвитку в умовах післявоєнного відновлення.

Водночас у межах дослідження запропоновано авторський підхід до класифікації форм і видів соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, що передбачає розмежування форм як способів надання соціальної підтримки та видів як змістовних напрямів її реалізації. Такий підхід дозволяє систематизувати механізми соціального захисту, уникнути змішування відповідних понять у науковій і правозастосовній практиці та підвищити ефективність забезпечення прав і потреб зазначеної категорії дітей.

6. Ефективна реабілітація можлива лише за умови тісної взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування, освітніх і медичних установ, а також залучення громадських і міжнародних організацій. Особливу роль відіграють у цьому міжнародні структури, такі як ЮНІСЕФ, Міжнародний комітет Червоного Хреста, СОС Дитячі містечка, які мають значний досвід у наданні психосоціальної підтримки, відновленні навчального процесу, створенні безпечного освітнього середовища та підготовці фахівців для роботи з травмованими дітьми. Водночас в Україні відсутня цілісна державна програма соціальної реабілітації дітей, які постраждали від війни, а діяльність різних відомств і організацій має розрізнений характер, без належного обміну інформацією та координації дій. У зв'язку з цим пропонуємо на законодавчому рівні встановити обов'язковість розроблення та реалізації Державної програми соціальної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних

конфліктів, із визначенням відповідальних органів (Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Національної соціальної сервісної служби України) та залученням міжнародних партнерів. У межах цієї програми слід передбачити створення мережі міжвідомчих центрів психосоціальної підтримки дітей, що надаватимуть безкоштовні консультації психологів, соціальних працівників, медиків і юристів, а також забезпечити фінансування їхньої діяльності з державного бюджету та міжнародних грантів. Крім того, доцільно внести зміни до Закону України «Про соціальні послуги», доповнивши його новим видом соціальної послуги – «психосоціальна реабілітація дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», що дозволить закріпити механізм її надання та забезпечити сталість фінансування.

7. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту дітей у збройних конфліктах становлять фундамент для формування національної системи гарантій захисту прав дитини в умовах війни. Україна, як держава-учасниця відповідних міжнародних договорів, зобов'язана не лише формально закріпити ці норми у своєму законодавстві, а й забезпечити їхню реальну імплементацію в практичну площину. Систематизація міжнародно-правових стандартів соціального захисту дітей в умовах збройних конфліктів полягає в їх узагальненні, впорядкованні та аналізі норм міжнародного права, які містяться у різних міжнародних документах і стосуються захисту дітей під час війни. Йдеться про те, що положення таких актів, як Конвенція ООН про права дитини, Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, документи ЮНІСЕФ, акти Рада Європи, а також практика Міжнародний кримінальний суд були не просто перелічені, а об'єднані в цілісну систему міжнародно-правових стандартів, які визначають основні принципи захисту дітей під час збройних конфліктів (заборона залучення дітей до бойових дій, захист від насильства, право на реабілітацію, гуманітарну допомогу, освіту, психологічну підтримку тощо).

Це не означає, що раніше такі стандарти взагалі не досліджувалися. У науковій літературі вони аналізувалися окремо або в межах ширших досліджень міжнародного гуманітарного права чи прав дитини. Однак, у багатьох роботах вони розглядалися фрагментарно – наприклад, лише у межах одного міжнародного договору або лише з точки зору гуманітарного права. Тобто, в межах дослідження ці норми були комплексно зведені, класифіковані та узагальнені як єдина система міжнародно-правових стандартів соціального захисту дітей, що дозволяє чіткіше визначити їх значення для формування національного законодавства України у сфері захисту дітей, які постраждали внаслідок війни.

Водночас аналіз показав, що в Україні відсутній системний підхід до реалізації міжнародних стандартів: існують прогалини в сфері психологічної реабілітації, доступу до освіти, соціальної адаптації дітей, які постраждали від війни, а також немає єдиних державних механізмів моніторингу дотримання міжнародних зобов'язань. У зв'язку з цим пропонуємо на законодавчому рівні закріпити обов'язковість імплементації основних положень Конвенції ООН про права дитини та Факультативного протоколу щодо участі дітей у збройних конфліктах у національні нормативно-правові акти, зокрема в Закони України «Про охорону дитинства» та «Про соціальні послуги», а також створити державний механізм моніторингу виконання міжнародних стандартів соціального захисту дітей із залученням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, представників міжнародних організацій та громадського сектору.

8. Міжнародні організації та благодійні фонди відіграють ключову та незамінну роль у забезпеченні допомоги дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, особливо в умовах обмежених можливостей держави оперативно реагувати на масштабні гуманітарні виклики. Їхня діяльність охоплює як нормотворчий, так і практично-реалізаційний рівні захисту прав дитини.

По-перше, у межах універсальної системи захисту прав дитини ключове значення мають інституції системи ООН, насамперед UNICEF, які формують міжнародні правові стандарти у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів. Конвенція ООН про права дитини та Факультативні протоколи до неї заклали фундаментальні принципи спеціального захисту дітей у війні, а діяльність Робочої групи Ради Безпеки ООН з питань дітей і збройних конфліктів забезпечує міжнародний моніторинг, політичний тиск і розробку рекомендацій для держав-учасниць конфліктів.

По-друге, міжнародні гуманітарні організації, зокрема Міжнародний комітет Червоного Хреста, виконують критично важливу функцію безпосереднього захисту дітей у зоні конфлікту, забезпечуючи доступ до медичної допомоги, гуманітарних вантажів, сприяючи евакуації цивільного населення та фіксуючи порушення норм міжнародного гуманітарного права. Саме їхня нейтральна та незалежна діяльність часто є єдиним джерелом допомоги дітям на окупованих або прифронтових територіях.

По-третє, досвід Сирії та Колумбії переконливо демонструє, що міжнародні організації та благодійні фонди відіграють ключову роль у реабілітації та довгостроковій підтримці дітей, зокрема через реалізацію програм психосоціальної допомоги, відновлення доступу до освіти, медичної реабілітації та соціальної інтеграції. Програми UNICEF у Сирії та співпраця міжнародних донорів із національними інституціями в Колумбії підтверджують ефективність комплексного, міжсекторального підходу до захисту дітей, які пережили війну.

Водночас вважаємо, що міжнародні організації не замінюють державу, а виконують компенсаторну, допоміжну та каталізуючу функцію. Вони стимулюють держави до законодавчих змін, впровадження спеціальних програм і підвищення стандартів соціального захисту дітей, але питання запровадження пільг, гарантій і сталих механізмів підтримки залишаються у виключній компетенції національних урядів.

Роль міжнародних організацій та благодійних фондів у забезпеченні допомоги дітям, постраждалим від воєнних дій та збройних конфліктів, полягає

у формуванні міжнародних стандартів захисту, наданні екстреної та довгострокової допомоги, моніторингу порушень прав дитини та підтримці держав у розбудові ефективних національних систем соціального захисту. Для України це зумовлює необхідність поглиблення інституційної співпраці з такими суб'єктами та адаптації кращих міжнародних практик з метою створення цілісної й дієвої системи захисту дітей, які постраждали внаслідок війни.

9. На основі проведеного комплексного аналізу національного законодавства, практики його застосування, міжнародного досвіду та діяльності державних і недержавних суб'єктів соціального захисту, вважаємо за необхідне системний перегляд підходів до забезпечення прав і законних інтересів дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. З цією метою пропонуємо такі ключові теоретико-практичні рекомендації:

– Удосконалення законодавчого регулювання та правового статусу постраждалих дітей. Доцільним є законодавче закріплення єдиного та чіткого правового статусу осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, з окремим виділенням категорії дітей, які постраждали від війни. Такий статус має включати визначені законом критерії, порядок його надання, перелік прав, соціальних гарантій і пільг, а також механізми їх реалізації. Це дозволить усунути правову невизначеність, зменшити фрагментарність правового регулювання та забезпечити рівний доступ дітей до соціальних, освітніх, медичних і реабілітаційних послуг.

– Посилення міжвідомчої координації та соціального супроводу. Доцільним є формування єдиної моделі соціального супроводу дітей, які постраждали внаслідок війни, шляхом поглиблення координації між Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України, органами місцевого самоврядування, закладами освіти, охорони здоров'я, психологічними службами та громадськими організаціями. Запропонований підхід сприятиме ранньому виявленню сімей у кризових ситуаціях; комплексній оцінці потреб дитини; забезпеченню безперервного соціального, психологічного та правового супроводу; запобіганню вторинній травматизації дітей.

– Розвиток програм довгострокової психологічної та медичної реабілітації. Рекомендуємо на національному рівні розробити й затвердити комплексну програму соціально-психологічної та медичної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій, із залученням мультидисциплінарних команд (психологів, психотерапевтів, лікарів, соціальних працівників, педагогів). Програма має бути доступною не лише в обласних центрах, а й у громадах, де проживають або повертаються постраждалі діти.

– Подолання комунікаційної прогалини між державою та суспільством. Важливою рекомендацією є запровадження системної державної інформаційної політики щодо прав і можливостей дітей, які постраждали від війни. Це передбачає національні та регіональні інформаційні кампанії; обов'язкове інформування через заклади освіти, охорони здоров'я, ЦНАПи; підготовку фахівців на місцях; активне залучення громадських і благодійних організацій до процесу інформування та супроводу сімей.

– Доцільним є розвиток системи освітньої підтримки дітей, постраждалих від війни, шляхом розширення дії Стипендіального фонду American University Kyiv на національному рівні через створення всеукраїнської програми освітньої підтримки дітей ветеранів, дітей учасників бойових дій та дітей осіб, прирівняних до них за законом, а також ініціювання «Національного консорціуму університетів для підтримки ветеранів та сімей загиблих», до якого можуть бути залучені українські й міжнародні заклади вищої освіти, благодійні фонди, бізнес-спільнота та державні партнери, що в сукупності дозволить суттєво збільшити кількість освітніх грантів і стипендій, охопити ширше коло дітей, які потребують підтримки, забезпечити рівний доступ до якісної освіти незалежно від регіону проживання, а також сприяти їхній соціальній інтеграції, відновленню життєвих перспектив і професійній самореалізації в умовах післявоєнного відновлення України.

– Ключовим завданням є оптимізація бюджетного забезпечення соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, спрямована на подолання фрагментарності та регіональної нерівності у

фінансуванні відповідних програм, забезпечення стабільних державних гарантій і підвищення ефективності правозастосовної практики. Варто запровадити закладання цільових видатків на підтримку таких дітей безпосередньо в Державному бюджеті України з метою недопущення перекладання основного фінансового навантаження на місцеві бюджети, ресурсна спроможність яких є обмеженою. Пропонуємо створення єдиного державного фінансового механізму, що забезпечить своєчасне, рівномірне та адресне фінансування потреб дітей, які зазнали поранень, втратили батьків або перебувають у складних життєвих обставинах, незалежно від фінансових можливостей конкретних територіальних громад. Важливим елементом удосконалення системи фінансування вважаємо створення окремого цільового Державного фонду соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, у структурі Міністерства фінансів України, з чітко визначеними джерелами надходжень та напрямками використання коштів. Реалізація цих пропозицій сприятиме централізованому, прозорому й контрольованому розподілу фінансових ресурсів, мінімізації ризиків їх нецільового використання, активнішому залученню міжнародної допомоги та, у підсумку, посиленню державних гарантій соціального захисту найбільш вразливих категорій дітей в умовах війни та післявоєнного відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Турченко О., Пилипишина І. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітичне порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 64–69.
2. Від агресії РФ постраждали 7,5 мільйона українських дітей – Зеленський. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3545098-vid-agresii-rf-postrazdali-75-miljona-ukrainskih-ditej-zelenskij.html> (дата звернення 12.08.2025).
3. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / Український державний центр соціальних служб для молоді України; під ред. А. І. Капської. Київ, 2000. 260 с.
4. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 20.02.2026).
5. Про мінімальні норми соціального забезпечення: Конвенція МОП від 16 березня 2016 р. № 102. Редакція від 06.06.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text (дата звернення 13.01.2025).
6. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. Редакція від 04.03.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 20.02.2026).
7. Шульц О. А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 91–96.
8. Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення 20.02.2026).
9. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 20.02.2026).

10. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. Редакція від 04.03.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 20.02.2026).
11. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. 568 с.
12. Права дитини. Юридична енциклопедія / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; під ред. Ю. С. Шемшученко. Т. 4: Н-П. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. 470 с.
13. Права дитини. Безоплатна правова допомога URL: <https://legalaid.gov.ua/kliiyentam/chy-mayu-ya-pravo-na-bezoplatnu-vtorynnu-pravovu-dopomogu/dityam/> (дата звернення 15.03.2026).
14. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «ПЕРЕОПИЛЕНІ. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей». URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/C%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9E%D0%9F%D0%98%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%86_.pdf (дата звернення 21.03.2026).
15. Злочини росіян проти дітей в Україні. Дослідження Міноборони та Інституту права. 2022. URL: <https://www.0629.com.ua/news/3462403/zlocini-rosian-proti-ditej-v-ukraini-doslidzenna-minoboroni-ta-institutu-prava-foto> (дата звернення 20.02.2026).
16. Доповідь незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні /A/HRC/55/66: <https://phr.org/wp-content/uploads/2024/08/PHR-Brief-Ukraine-Supporting-Survivors-of-Torture-and-Conflict-Related-Sexual-Violence-2024-UKR.pdf> (дата звернення 20.02.2026).
17. Від обстрілів росіянами евакуаційних колон загинули 33 цивільних, з них п'ятер – діти / Укрінформ,11.05.2022: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

ato/3480847-vid-obstriliv-rosianami-evakuacijnih-kolon-zaginuli-33-civilnih-z-nih-patero-diti.html (дата звернення 20.02.2026).

18. Легенченко М. Поняття охорони і захисту права та їх співвідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Т. 1. Вип. 6-1. С. 169–172.

19. Портал української мови та культури. Словник UA: 2005–2024. URL:<https://slovnyk.ua/index.php> (дата звернення 20.02.2026).

20. Крижна В. Соціальні права громадян: соціальний захист та соціальне забезпечення. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доповіді міжнародної наук.-практ. конф.* (м. Харків, 27 листопада 2020 р.). Харків, 2020. С. 218–219.

21. Даніліна М. Конституція України та соціальний захист населення. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 4 вер. 2020 р.). Київ, 2020. С. 25–29. URL: <https://rm.coe.int/materials-socialrights-2020/1680a165f8> (дата звернення 20.02.2026).

22. Мельник К. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2003. 202 с.

23. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35–40.

24. Ярошенко І. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2006. 219 с.

25. Бориченко К. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 20 с.

26. Дідківська Л. І., Головка Л. С. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2000. 209 с.

27. Москаленко В. В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. 2003. Том 21. С. 41–44.
28. Шевчук П. І. Соціальна політика та соціальна безпека: навчальний посібник. Львів: Вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2003. 178 с.
29. Шерстобоев О. В. Соціальний захист та соціальна безпека в аспекті господарської діяльності. *Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи*: тези доповіді VI міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 лютого 2016 р.). Київ: Національний авіаційний університет, 2016. Т. II. С. 329–331.
30. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
31. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.
32. Сіньова Л. М. Соціально-правовий захист громадян похилого віку в сучасних умовах. *Трудове право та право соціального забезпечення*. 2016. № 2. С. 51–55.
33. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (Збірник документів). Ч. 1. Київ: АТ «Столиця», 2008. 245 с.
34. Бідак В. Гуманістична складова соціальної політики в умовах економічних трансформацій. *Україна: аспекти праці*. 2001. № 5. С. 130-138.
35. Гарасимів Т. Право соціального забезпечення Україні. (Загальна частина). Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. 240 с.
36. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення. *Право України*. 2000. № 5. С. 24–26.
37. Гончаров А. Поняття соціального захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10 (166). С. 126–128.

38. Standing Guy. Social protection. *Development in Practice*. 2007. № 17(4). URL: https://www.researchgate.net/publication/263520433_Social_protection. (дата звернення 20.03.2026).
39. Стичинський Б. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку. *Право України*. 2002. № 6. С. 86–87.
40. Белуга Ю. М. Соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: поняття та особливості. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2023. № 3 (68). С. 133–139.
41. Інформаційна платформа «Діти-війни» 24 лютого 2022 – 08 червня 2024. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення 24.02.2026).
42. Уряд розширив можливості для надання статусу дитини, яка постраждала у війні. 2025. URL: <https://koda.gov.ua/80864-2/> (дата звернення 20.02.2026).
43. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про статус і соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» від 30.06.2021 № 5718 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI05602A> (дата звернення 22.03.2026).
44. Про статус і соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: проект Закону України від 31.03.2017. № 6270. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-status-i-sotsialnyy-zakhyst-ditey-i-aki-postrazdaly-vnaslidok-voyennykh-diy-ta-zbroynykh-konfliktiv-na-terytoriyi-ukrayiny> (дата звернення 25.02.2026).
45. Про соціальний захист дітей війни: Закон України від 18.11.2004 № 2195-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 4. Ст. 94.
46. Лазаренко О. В умовах війни дорослі мають навчити дітей долати конфлікти. 2017. URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=66395> (дата звернення 20.03.2026).

47. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення безкоштовним харчуванням дітей внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 16.01.2020 № 474-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 30. Ст. 207.

48. Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку: постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 № 305. Редакція від 20.12.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.02.2026).

49. Остапенко О. *Порушення прав дітей в умовах збройної агресії. Соціально-правові аспекти захисту прав дітей*: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків. 26 травня 2022 р.). Харків, 2022. С. 83–89.

50. Громадськість закликає владу забезпечити пільгами дітей, постраждалих унаслідок збройного конфлікту. *Зміна* (1 червня 2021 р.). URL: <https://zmina.ua/statements/gromadskist-zaklykaye-vladu-zabezpechyty-pilgamy-ditej-postrazhdalyh-vnaslidok-zbrojnogo-konfliktu/> (дата звернення 21.02.2026).

51. Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат: Закон України від 08.10.2024 №3999-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2025. № 10. Ст. 24.

52. Про внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» щодо підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: проєкт Закону України від 25.11.2025. №14243. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3192160> (дата звернення 20.03.2026).

53. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі у збройних конфліктах від 01 січня 2000 р. URL: https://zakononline.ua/documents/show/217026__217091#google_vignette (дата звернення 20.03.2026).

54. Сірант М. М. Механізми міжнародного права щодо захисту прав дитини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 164–168.

55. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія: Юридична 2015. № 2. С. 222–230.

56. Магда С. О. Захист прав дітей в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2015. № 20. С. 88–92.

57. Конвенція про права дитини. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 205.

58. Sandoz Y., Swinarski Ch., Zimmermann B. (éds.). *Commentaire des Protocoles additionnels du 8 juin 1977 aux Conventions de Genève du 12 août 1949*. Genève, CICR, Martinus Nijhoff Puplicher, 1986, 924 pages.

59. Mower A.Glenn. The Convention on the Rights of the Child: *International Law Support for Children (Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1997) in International Studies*. 2002. Vol. 39. No. 2. 201 pages.

60. Detrick Sh., Doek J., Cantwell N. The United Nations Convention on the Rights of the Child. *A Guide to the Travaux Préparatoires*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Puplicher, 1992. 702 pages. С.508.

61. Белуга Ю. М. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Київського авіаційного інституту*. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2024. № 1 (70). С. 103–111.

62. Журавель М. В. Міжнародно-правові стандарти прав дитини та ювенальна юстиція. *Topical issues of modern science, society and education: The 8 th International scientific and practical conference, 26-28 February 2022, Kharkiv, 2022*. С. 351–352.

63. Remarks to Security Council Briefing on Children in Armed Conflict. *Introducing Practical Guidance on the Integration of Child Protection Issues in Peace*

<https://www.un.org/sg/en/content/%20sg/spee%20ches/2020-02-12/remarkssecurity-council-briefing-children-armed-conflict> (дата звернення 20.03.2026).

64. Ригіна О. «Правовий статус дитини», «права дитини», «потреби дитини», «інтереси дитини»: загальнотеоретична характеристика. *Юридичний науковий журнал*. 2021. № 8. С. 28–30.

65. Крестовська Н. Конституційно-правовий статус дитини в Україні. *Правовий вимір конституційної, адміністративної та фінансової юрисдикції в умовах європейської парадигми України*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 листопада 2016 р.). Одеса: МГУ, 2016. С. 31–32.

66. За місяць війни понад половина українських дітей стали переселенцями – ЮНІСЕФ. 2022. 24 березня. URL: <https://suspilne.media/221160-za-misac-vijni-ponad-polovina-ukrainskih-ditejstali-pereselencami-unisef> (дата звернення 20.03.2026).

67. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

68. Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому: Директива Ради Європейського Союзу 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293> (дата звернення 20.03.2026).

69. Чижов Д. Соціально-правовий захист прав дітей в умовах проведення АТО в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 96–101.

70. Купін А. Правове забезпечення прав і свобод вимушених переселенців в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2019. Вип. 4 (44). С. 79–83.

71. Уряд розширив умови для отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни 2025. URL: https://hmh-news.translate.google.com/en/16809/the-government-has-expanded-the-conditions-for-obtaining-the-status-of-a-child-affected-by-war/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc&_x_tr_hist=true (дата звернення 20.03.2026).

72. Експертний звіт про засоби правового захисту та механізми відшкодування збитків особам, які постраждали від війни в Україні. 2023. URL: <https://rm.coe.int/-ouncil-of-europe-expert-report-on-reparations/1680aeae53> (дата звернення 20.03.2026).

73. Про внесення змін до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Постанова КМУ від 01 червня 2023 року №547. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/547-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.03.2026).

74. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text> (дата відвідув. 23.02.2026).

75. Белуга Ю. М. Механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2022. № 4 (65). С. 107–113.

76. Процедура отримання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, яка встановлена постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 року № 306 «Деякі питання встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-vstanovlennya-zvyaz> (дата звернення 20.02.2026).

77. Про затвердження Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в

антитерористичній операції, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх проведення: постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 № 685. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-2015-%D0%BF#T> (дата звернення 20.03.2026).

78. Белуга Ю. М. Набуття статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 19 квітня 2024 р.). Харків, 2024. С. 315–319.

79. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія / О.В. Тищенко. К.: ДП «Прінт Сервіс». 2014. 394 с.

80. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія / О.В. Тищенко. К.: ДП «Прінт Сервіс». 2014. 394 с.

81. Про соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту: проєкт Закону України від 05.04.2017 № 6270-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6270-1&skl=9 (дата звернення 20.03.2026).

82. Белуга Ю. М. Державні соціальні гарантії дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: новели проєктного законодавства України. *Гуманітарні стандарти правових систем у сучасному світі: виклики, рішення, тенденції*: матеріали міжнародного науково-практичного конгресу (м. Запоріжжя, 16 травня 2024 р.). Запоріжжя, 2024. С. 8–13.

83. Белуга Ю. М. Правові форми та види соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної*

відбудови: матеріали всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 8 листопада 2024 р.). Київ, 2024. С. 134–137.

84. Черниш А. Форми та заходи соціального забезпечення молоді. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 244–251.

85. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 692 с.

86. Прилипко С. М. До питання визначення організаційно-правових форм і видів соціального забезпечення. *Правова держава: Щорічник наук. праць*. 2006. Вип. 17. С. 242–249.

87. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення України: навч. посібник. Київ: Істина, 2007. 434 с.

88. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: навч. посібник. Київ: Знання, 2005. 485 с.

89. Ярошенко І. Право соціального забезпечення. Навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2005. 232 с. URL: <https://buklib.net/books/21894/> (дата звернення 20.03.2026).

90. Видатки на соціальну допомогу. URL: https://mof.gov.ua/uk/expenditures_on_social_assistance (дата звернення 20.03.2026).

91. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01. 2019 р. Офіційний вісник України. 2019. № 34. Ст. 1199.

92. Дубич К. В. Сучасна система надання соціальних послуг України. Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. наук. фах. вид. 2015. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=821> (дата звернення 20.03.2026).

93. Литвиненко В.М. Соціальні послуги у сфері соціального захисту населення: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.05 / В.М. Литвиненко. Харків: ХНУВС, 2012. 20 с.

94. Панченко А.О. Недержавне соціальне забезпечення як форма соціального захисту. к.ю.н.: 12.00.05 / А.О. Панченко. Національний університет «Одеська юридична академія». Одесаю 2025. 392 с.

95. Міжнародний досвід правового регулювання надання пілґ для дітей, які постраждали внаслідок військових конфліктів. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29351.pdf> (дата звернення 20.03.2026).

96. Діти та збройний конфлікт у Колумбії. 2001. URL: https://reliefweb-int.translate.goog/report/colombia/children-and-armed-conflict-colombia?_x_tr_sl (дата звернення 20.02.2026).

97. Белуга Ю. М. Міжнародний та зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2024. № 3 (72). С. 129–134.

98. Діти Грузії. URL: https://www-humanium-org.translate.goog/en/georgia/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 20.02.2026).

99. Protect the rights of children affected by armed conflicts. 2024. URL: https://rcrcconference-org.translate.goog/pledge-report/protect-the-rights-of-children-affected-by-armed-conflicts/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 20.02.2026).

100. Syria: children struggle with physical and psychological scars after 11 years of war. 2022. URL: https://www.unicef.org/press-releases/syria-children-struggle-physical-and-psychological-scars-after-11-years-war?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 20.02.2026).

101. Child Protection Whole of Syria. URL: https://response-reliefweb-int.translate.google.com/whole-syria/child-protection?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 20.02.2026).

102. Діти та збройний конфлікт у Сирійській Арабській Республіці. Доповідь Генерального секретаря (S/2023/805) [EN/AR/RU/ZH]. 2023. URL: https://reliefweb-int.translate.google.com/report/syrian-arab-republic/children-and-armed-conflict-syrian-arab-republic-report-secretary-general-s2023805-enarruzh?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 20.02.2026).

103. Емілі Геллоуей, Тарек Фахереддін. Захист дітей у надзвичайних ситуаціях: погляди Сирії та України. 2024. URL: https://reliefweb-int.translate.google.com/report/syrian-arab-republic/protecting-children-emergencies-perspectives-syria-and-ukraine?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 20.02.2026).

104. Белуга Ю. М. Практика Гази у сфері соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: досвід для України. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2025. № 1 (74). С. 149-154.

105. Children's Rights Law. №21/2021. URL: <https://www.syria.law/index.php/recent-legislation/> (дата звернення 20.02.2026).

106. Коли досить, досить? Необхідно переглянути гуманітарні права та захист дітей в умовах конфлікту. 2024. URL: https://pmnch-who-int.translate.google.com/news-and-events/news/item/09-09-2024-when-is-enough-enough-humanitarian-rights-and-protection-for-children-in-conflict-settings-must-be-revisited?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 20.02.2026).

107. ООН. Стрімке зростання насильства щодо дітей у Судані вимагає термінових заходів захисту: звіт ООН. 2024. URL: <https://news.un.org/en/story/2024/07/1152706> (дата звернення 20.02.2026).

108. Рада ООН з прав людини. Доповідь незалежної міжнародної слідчої комісії щодо окупованої палестинської території, включаючи Східний Єрусалим, та Ізраїлю. UNHRC, 2024. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/06/israeli-authorities-palestinian-armed-groups-are-responsible-war-crimes> (дата звернення 20.02.2026).

109. Гордон Браун. Діти з обох сторін є мовчазними жертвами цієї війни – чому міжнародне право не захищає їх? 2023. URL: https://www.theguardian.com.translate.googleusercontent.com/commentisfree/2023/oct/27/children-victims-war-hamas-israel?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 20.02.2026).

110. Джуліан Боргер. Згідно з дослідженням, 96 % дітей у Газі відчувають неминучу смерть. 2024. URL: https://www.theguardian.com.translate.googleusercontent.com/world/2024/dec/11/death-feels-imminent-for-96-of-children-in-gaza-study-finds?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 20.02.2026).

111. We can't give up on 1 million children': the charity bringing psychological first aid to Gazans. 2024. URL: <https://www.theguardian.com/world/2024/dec/07/we-cant-give-up-on-1-million-children-the-charity-bringing-psychological-first-aid-to-gazans> (дата звернення 20.02.2026).

112. Вишняков О. Шляхи повернення дітей із-за кордону після війни: досвід Ізраїлю. 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/956418.html> (дата звернення 20.02.2026).

113. Аналіз забезпечення прав та інтересів дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. 2020. URL: <https://rm.coe.int/children-affected-by-the-conflict-ukr/1680a0a107> (дата звернення 20.02.2026).

114. 6 млн українських дітей отримали допомогу від Фонду Ріната Ахметова. 2025. URL: <https://more-info.com.ua/6-mln-ukrainskih-ditei-otrimali-dopomogy-vid-fondy-rinata-ahmetova/> (дата звернення 20.02.2026).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Белуга Ю. М. Механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2022. № 4 (65). С. 107–113. DOI:10.18372/2307-9061.65.17046
2. Белуга Ю. М. Соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: поняття та особливості. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2023. № 3 (68). С. 133–139. DOI:10.18372/2307-9061.68.17984
3. Белуга Ю. М. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2024. № 1 (70). С. 103–111. DOI: 10.18372/2307-9061.70.18490
4. Белуга Ю. М. Міжнародний та зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2024. № 3 (72). С. 129–134. DOI:10.18372/2307-9061.72.19071
5. Белуга Ю. М. Практика Гази у сфері соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: досвід для України. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2025. № 1 (74). 2025. С. 149–154. DOI:10.18372/2307-9061.74.19898

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

6. Белуга Ю. М. Порядок та умови надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Свобода, безпека та незалежність*: тези доповіді XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 лютого 2023 р.). Київ, 2023. С. 424–426.

7. Белуга Ю. М. Проблеми цільового правового регулювання соціального захисту дитини в умовах воєнних дій та збройних конфліктів в Україні. *Актуальні проблеми приватного та публічного права*: тези доповіді V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 березня 2023 р.). Харків, 2023. С. 56–58.

8. Белуга Ю. М. Соціальний захист дітей державою під час воєнного стану. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: тези доповіді VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 28 квітня 2023 р.). Тернопіль, 2023. С. 23–26.

9. Белуга Ю. М. Набуття статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни: проблеми правового регулювання. *Правове забезпечення соціальної сфери*: тези доповіді XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квітня 2023 р.). Одеса, 2023. С. 227–230.

10. Белуга Ю. М. Щодо поняття та особливостей соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальний захист*: тези доповіді XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6 жовтня 2023 р.). Харків, 2023. С. 298–303.

11. Белуга Ю. М. Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: що це та навіщо? *Соціальна правова політика України в умовах воєнного часу та повоєнної відбудови*: тези доповіді Всеукр. міждис. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листопада 2023 р.). Київ, 2023. С. 35–39.

12. Белуга Ю. М. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту дитини в умовах збройних конфліктів. *Правові виклики сучасності: вплив інформаційних технологій на приватноправові і публічно правові відносини*: тези

доповіді IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 24 листопада 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 90–91.

13. Белуга Ю. М. Міжнародно-правові норми, що стосуються соціального захисту дітей під час збройних конфліктів. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи*: тези доповіді XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 лютого 2024 р.). Київ, 2024. С. 434–437.

14. Белуга Ю. М. Спрощення процедури надання статусу дитині, яка постраждала внаслідок воєнних дій в контексті змін до законодавства України. *Актуальні проблеми приватного та публічного права*: тези доповіді VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 березня 2024 р.). Харків, 2024. С. 219–221.

15. Белуга Ю. М. Набуття статусу дитини з інвалідністю внаслідок війни. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту*: тези доповіді Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 квітня 2024 р.). Харків, 2024. С. 315–319.

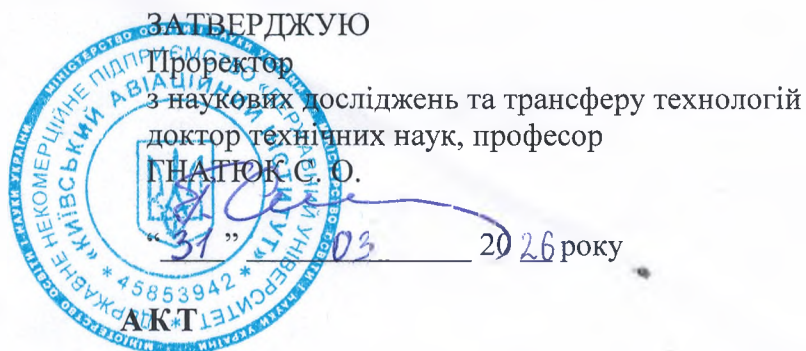
16. Белуга Ю. М. Державні соціальні гарантії дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: новели проєктного законодавства України. *Гуманітарні стандарти правових систем у сучасному світі: виклики, рішення, тенденції*: тези доповіді Міжнар. наук.-практ. конгресу (м. Запоріжжя, 16 травня 2024 р.). Запоріжжя, 2024. С. 8–13.

17. Белуга Ю. М. Досвід окремих країн щодо соціального захисту дітей під час і після збройних конфліктів. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповіді XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 жовтня 2024 р.). Харків, 2024. С. 348–353.

18. Белуга Ю. М. Правові форми та види соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови*: тези доповіді Всеукр. міждис.наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 листопада 2024 р.). Київ, 2024. С. 134–137.

19. Белуга Ю. М. Грубі порушення прав дітей під час війни. *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану*: тези

доповіді XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 лютого 2025 р.). Київ, 2025.
С. 427–429.

Комісія у складі:

голова – декан факультету права та міжнародних відносин ДУ «Київський авіаційний інститут», кандидат юридичних наук, доцент ЖУКОРСЬКА Я. М.

члени комісії:

– завідувач кафедри теорії держави і права, конституційного та адміністративного права, кандидат юридичних наук, доцент, МАКЕСВА О. М.

– професор кафедри теорії держави і права, конституційного та адміністративного права, гарант ОНП 081 «Право», доктор юридичних наук, професор КУНЄВ Ю. Д.

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри цивільного права і процесу Факультету права та міжнародних відносин Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут» БЕЛУГИ Юлії Миколаївни на тему: «**Правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів**» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» впроваджені в діяльності ДУ «Київський авіаційний інститут».

Проаналізовано основні результати дослідження Белуги Ю. М., зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні та практичні положення дисертації:

1. Белуга Ю. М. Механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2022. № 4 (65). С. 107-113. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.65.17046>

2. Белуга Ю. М. Соціальний захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: поняття та особливості. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2023. № 3 (68). С. 133-139. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.68.179843>

3. Белуга Ю. М. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок військових дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2024. № 1 (70). С. 103-111. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.70.18490>

4. Белуга Ю. М. Міжнародний та зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2024. № 3 (72). С. 129-134. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.72.19071>

5. Белуга Ю. М. Практика Гази у сфері соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: досвід для України. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2025. № 1 (74). С. 149-154. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.74.19898>

У процесі виконання наукового дослідження аспірант взяла участь:

- у кафедральних науково-практичних круглих столах:

«Правове регулювання виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні та зарубіжних країнах» (23 березня 2023 року);

«Практична складова у викладанні приватно-правових дисциплін» (13 жовтня 2023 року);

«Актуальні питання приватного права» (17 квітня 2024 року);

«Сучасні підходи до викладання приватноправових дисциплін» (16 жовтня 2024 року);

«Діджиталізація у навчальному процесі та науковій діяльності в закладах вищої освіти» (3 квітня 2025 року);

- у науково-практичному семінарі:

«Виробнича практика студентів: сучасні виклики та перспективи» (3 листопада 2025 року).

- у міжнародних науково-практичних конференціях:

XIII Міжнародна науково-практична конференція «Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір» (м. Київ, 24 лютого 2023 року);

Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми приватного та публічного права» (м. Харків, 31 березня 2023 року);

VII Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м. Тернопіль, 28 квітня 2023 року);

XIII Міжнародна науково-практична конференція «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 28 квітня 2023 року);

XIII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальний захист» (м. Харків, 6 жовтня 2023 року);

IV Міжнародна науково-практична конференція «Правові виклики сучасності: вплив інформаційних технологій на приватноправові і публічно правові відносини» (м. Чернівці, 24 листопада 2023 року);

XV Міжнародна науково-практична конференція «Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи» (м. Київ, 23 лютого 2024 року);

VI Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми приватного та публічного права» (м. Харків, 29 березня 2024 року);

Міжнародний науково-практичний конгрес «Гуманітарні стандарти правових систем у сучасному світі: виклики, рішення, тенденції» (м. Запоріжжя, 16 травня 2024 року);

XIV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 11 жовтня 2024 року);

XV Міжнародна науково-практична конференція «Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану» (м. Київ, 21 лютого 2025 року);

Сформульовані пропозиції у науковому дослідженні Белуги Ю. М. використані в процесі викладання дисципліни «Трудове право та право соціального захисту України», (для бакалаврів, спеціальності 081 «Право»).

Комісія розглянула та узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», наукові праці аспіранта Белуги Ю. М. та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить необхідний теоретичний та методологічний рівень, а також практичну значимість, використовується в науково-дослідних роботах ДУ «Київський авіаційний інститут» під час проведення загально-теоретичних і галузевих досліджень проблем правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Голова комісії
к.ю.н., доцент

Ярина ЖУКОРСЬКА

Члени комісії
к.ю.н., доцент

Олена МАКЕСЬВА

д.ю.н., професор

Юрій КУНСВ

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ
УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОЇ
ПОЛІТИКИ

вул. Університетська, 31, м. Ірпінь,
Київська область, 08205,
26.01@dpu.edu.ua

MINISTRY OF FINANCE
OF UKRAINE
STATE TAX
UNIVERSITY
RESEARCH INSTITUTE
OF FINANCIAL
POLICY

31 Universytetska St., Irpin,
Kyiv region, 08205,
26.01@dpu.edu.ua

10.12.2025 № 260486/8/18-2-25

на _____

ДОВІДКА

Результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри цивільного права і процесу факультету права та міжнародних відносин державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут» БЕЛУГИ Юлії Миколаївни на тему «Правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» впроваджені у діяльність Науково-дослідного інституту фінансової політики Державного податкового університету Міністерства фінансів України.

Рекомендації та наукові висновки автора використано при здійсненні науково-дослідних розробок, а також у процесі підготовки пропозицій щодо розробки навчальних програм і курсів, здійснення науково-аналітичної діяльності, підготовки та проведення тренінгів, а також наукових і організаційних заходів для фахівців у сфері фінансової політики.

Зокрема, у межах результатів дисертаційного дослідження підготовлено пропозиції щодо оптимізації розподілу бюджетних коштів між центральними та місцевими органами виконавчої влади при реалізації програм соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Наукові рекомендації автора спрямовані на забезпечення стабільного державного фінансування заходів підтримки дітей, які постраждали у війні, шляхом закладання цільових видатків безпосередньо у Державному бюджеті України, а не перекладання фінансового навантаження виключно на місцеві бюджети, які часто не мають достатнього ресурсного забезпечення для реалізації таких програм.

Запропонований підхід передбачає створення єдиного державного фінансового механізму, який гарантуватиме своєчасне, рівномірне та адресне надходження коштів на потреби дітей, які, наприклад, зазнали поранень, або втратили батьків, незалежно від фінансової спроможності конкретних територіальних громад. Така модель сприятиме підвищенню ефективності використання бюджетних коштів, зменшенню регіональної нерівності у доступі

дітей до соціальної допомоги та посиленню державних гарантій соціального захисту найуразливіших категорій неповнолітніх.

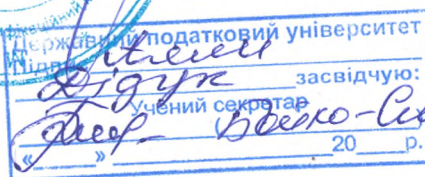
Також із метою забезпечення сталого та прозорого фінансування заходів соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів пропонується створити окремий цільовий Державний фонд соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів у структурі Міністерства фінансів України.

Такий фонд доцільно сформувати за аналогією з існуючими спеціальними фондами державного бюджету – із визначенням чітких джерел надходжень (державні асигнування, міжнародна допомога, благодійні внески, конфісковані кошти держави-агресора тощо) та напрямів використання (виплати, реабілітація, навчальні гранти, медична допомога, психологічна підтримка). Створення окремого державного фонду забезпечить централізований, контрольований і цільовий розподіл коштів, що унеможливить їх нецільове використання. Адміністрування фонду через Міністерство фінансів України дозволить підвищити прозорість, здійснювати постійний фінансовий моніторинг і публічну звітність про використання коштів, а також ефективніше залучати міжнародні гранти для відновлення прав дітей, постраждалих унаслідок війни.

Директор НДІ фінансової політики ДНУ
Міністерства фінансів України,
кандидат юридичних наук, доцент

Алла ДІДУК

МІНІСТЕРСТВО У СПРАВАХ ВЕТЕРАНІВ УКРАЇНИ

(Мінветеранів)

вулиця Хрещатик, 34, м. Київ, 01001, тел. +38 (063) 688-93-62

E-mail: control@mva.gov.ua, сайт: www.mva.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 42657144

27.11.2025 № 25399/7/7.1-25 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи здобувача ступеня
доктора філософії БЕЛУГИ Юлії Миколаївни**
на тему “Правове регулювання соціального захисту дітей, які постраждали
внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів”

Міністерство у справах ветеранів України (далі – Мінветеранів) є центральним органом виконавчої влади, відповідальним за реалізацію державної політики у сфері соціального захисту ветеранів, учасників бойових дій, осіб, прирівняних до них, а також членів їх сімей. Однією з ключових функцій Мінветеранів є забезпечення соціальних прав ветеранів та членів їх сімей, зокрема надання допомоги у соціальній, медичній та психологічній реабілітації.

Враховуючи, що значна кількість дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, потребує комплексного соціального захисту, впровадження результатів дослідження Белуги Юлії Миколаївни є актуальним для Мінветеранів. Результати дисертації дозволяють запропонувати суттєві організаційні та правові заходи для підвищення ефективності соціального захисту дітей у воєнний період.

Пропонується розширити дію Стипендіального фонду Американ Юніверсіті Київ на національному рівні, шляхом створення всеукраїнської програми освітньої підтримки дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій, в першу чергу дітей учасників бойових дій та осіб, прирівняних до них, із залученням не лише міжнародних, а й українських донорів, благодійних організацій, бізнес-спільноти та державних партнерів. Наприклад, створити “Національний консорціум університетів для підтримки ветеранів та сімей загиблих”. Це дозволить збільшити кількість доступних освітніх грантів, охопити значно ширше коло дітей, які потребують підтримки та створити сталий механізм забезпечення їхнього доступу до якісної освіти незалежно від регіону проживання. Такий підхід сприятиме формуванню національного освітнього хабу підтримки дітей даної категорії, розвитку партнерства між університетами України та

розширенню можливостей для здобуття нових компетентностей і соціальної інтеграції дітей, які зазнали негативних наслідків війни.

Висновок:

Впровадження результатів дисертаційної роботи Белуги Юлії Миколаївни дозволяє підвищити ефективність та якість соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій, забезпечити своєчасну та комплексну допомогу, а також посилити правову та організаційну спроможність Мінветеранів у реалізації державної політики щодо захисту найвразливіших категорій громадян.

В.о. державного секретаря, начальник
відділу мережі ветеранської підтримки

Юрій БУТЕНКО